

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 1 (1977)

Οι ελληνικές κοινότητες στη σύγχρονη Καππαδοκία

Μέλπω Λογοθέτη-Μερλιέ

doi: [10.12681/deltiokms.172](https://doi.org/10.12681/deltiokms.172)

Copyright © 2015, Μέλπω Λογοθέτη-Μερλιέ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λογοθέτη-Μερλιέ Μ. (1977). Οι ελληνικές κοινότητες στη σύγχρονη Καππαδοκία. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 1, 29–74. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.172>

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ

τῆς Μέλπως ΛΟΓΟΘΕΤΗ - ΜΕΡΑΙΕ

[Ἡ μελέτη αὐτὴ τῆς Μέλπως Μερλιέ ἔχει γραφεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ Β' Παγκόσμιον Πόλεμον, πὸν τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν δὲν εἶχε ἀκόμῃ συμπληρώσει τὴν πρώτην δεκαετίαν τῆς ζωῆς του. Εἶναι, ἐπομένως, τὸ ἀποτέλεσμα τῶν πρῶτων ἐρευνῶν τῆς, καθὼς ἀνακάλυπτε σιγὰ - σιγὰ τὸν πρόσφατον μικρασιατικὸν ἑλληνικὸν κόσμον, πὸν εἶχε ξεριζωθεῖ ἀπὸ τὴν γῆν στὶς τραγικὰς ὥρας τοῦ 1922 - 1924 γιὰ τὰ ἐγκατασταθεῖ μέσα ἀπὸ ἀφάνταστες δυσκολίας εἰς διάφορα διαμερίσματα τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου. Καὶ δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι τὴν προσοχὴν τῆς Μ. Μερλιέ τράβηξε τὸ πῶς ἄγνωστο κομμάτι τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ Καππαδοκικὸς. Ὁ Καππαδοκικὸς Ἑλληνισμὸς, ὅσος ἀπέμεινε ἀντίθετος, θρησκευτικὰ καὶ ἔθνικα, πρὸς τὸν Τοῦρκο Κυρίαρχον, κράτησε μὲ κάθε δυνατὴ καθαρότητα τὰ ἀθνητικότερα στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἀκόμῃ, κατὰ μέγαλον βαθμὸν, τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Ποῦ εἶναι αὐτὸς ὁ τόπος; Ποιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ πὸν διαμορφώνουν τὴν ἰδιαίτην φυσιογνωμίαν του καὶ συγκροτοῦν τὶς ἰδιαίτερες γεωγραφικὰς μονάδας τῆς; Ποιὰ εἶναι τὰ κέντρα τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ Κόσμου τῆς Καππαδοκίας καὶ μὲ ποιὰ κριτήρια γίνεται ὁ καθορισμὸς τους; Εἶναι μερικὰ ἐρωτήματα, μέσα εἰς τόσα ἄλλα, πὸν δίνει ἀπάντησιν ἡ μελέτη αὐτὴ τῆς Μέλπως Μερλιέ.

Ὅρισμέναις λεπτομέρειαις πὸν ἔχει δώσει ἡ ὀλοκληρωμένη σήμερον ἔρρενα τοῦ Κ.Μ.Σ. γιὰ τὴν Καππαδοκίαν καὶ πὸν συμπληρῶνουν τὴν ἐργασίαν αὐτὴν παρατίθενται εἰς σχετικὰς ὑποσημειώσεις.

Ἔτσι ἡ μελέτη αὐτὴ γιὰ τὴν Καππαδοκίαν, πὸν, ὅσο μπορεῖ νὰ ξέρομε, εἶναι μοναδικὴ εἰς εἶδος τῆς, ἀποτελεῖ πολὺτιμὴν συμβολὴν εἰς τὴν γῆν τῶν Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, καὶ μιὰ γενικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν μελέτην τοῦ πρόσφατου Καππαδοκικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Η ΣΥΝΤΑΞΗ]

Α'. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΕΔΑΦΟΥΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΡΑ

Συνηθίζουν να λέν για την Καππαδοκία¹ πώς είναι ή χώρα με τὰ ψηλά ὄροπέδια, μόνο πού ὁ χαρακτηρισμός αὐτός δὲν ἐφαρμόζεται ἀποκλειστικά σ' αὐτήν. Πράγματι τὰ μικρασιατικά ὑψίπεδα σκεπάζουν τὴν Ἀρμενία, τὴ μεταξὺ Πόντου καὶ Καππαδοκίας χώρα², τὴν Καππαδοκία τὴν ἴδια, κ' ἐκτείνονται δυτικὰ στὴ Γαλατία, τὴ Λυκαονία καὶ τὴ Φρυγία³.

Ἔτσι μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ὅλη ἡ κεντρικὴ Μικρασία κι ὄχι μόνο ἡ Καππαδοκία, εἶναι χώρα με ὄροπέδια, ὅπως εἶναι καὶ χώρα ἀποκλεισμένη ἀπὸ τὴ θάλασσα, νότια ἀπὸ τὸν Ταῦρο, βόρεια ἀπὸ τὰ Ποντικά βουνά.

Τὰ βουνὰ αὐτὰ εἶναι ψηλά, ἀπότομα, με πλούσιο ὕδατογραφικὸ δίκτυο. Οἱ χῶρες πού βρίσκονται μεταξὺ τῶν βουνῶν καὶ τῆς θάλασσας διακρίνονται γιὰ τὴν εὐφορία τους. Ἔτσι εἶναι ὅλη ἡ βόρεια παραλία τοῦ Πόντου καὶ ἡ νότια τῆς Κιλικίας.

Στὴν κεντρικὴ ὅμως χώρα ὑψώνονται βουνὰ πού δὲν ἀλλοιώνουν πολὺ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους. Ἄν πάρομε ὑπ' ὄψη μας πὼς τὰ ὑψίπεδα ἔχουν κατὰ μέσον ὄρο 1200 μ. ὕψος, εἶναι εὐκολο νὰ συμπεράνομε πὼς, ἀπὸ τὸ ψηλὸ τοῦτο βᾶθρο, τὰ βουνὰ χάνουν ἀπὸ τὸ ψῆλωμά τους καὶ μόνο κολοσσοὶ σὰν τὸν Ἀργαῖο, σὰν τὸ Ντεμίρ Καζίκ, τὸν Ταῦρον ἐπιβάλλονται με τὸ ἀνάστημά τους.

Πολλὰ βουνὰ τῆς Καππαδοκίας, τὸ ἐπιβλητικότερο, ὁ Ἀργαῖος, καὶ ἄλλα λιγότερο ψηλά, ὅπως τὸ Χασάν ντάγ, εἶναι ἠφαιστεια. Ἡ Καππαδοκία χρεωστᾷ στὸν ἠφαιστειογενῆ της χαρακτῆρα τὰ φαντασμαγορικά τοπία πού ἀπαντοῦμε στὶς περιφέρειες Καισάρειας, Προκοπιοῦ, Νεάπολης, γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρω παρὰ τίς περιφέρειες πού γνωρίσαμε καλύτερα.

1. Λέγοντας Σύγχρονη Καππαδοκία ἐνοοῦμε τὸ γεωγραφικὸ χῶρο ὅπου ζοῦσαν ὡς τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ οἱ Ἕλληνες τῆς Καππαδοκίας πού, στὰ 1924, ἤρθαν Ἀνταλλάξιμοι στὴν Ἑλλάδα ἐγκαταλείποντας γιὰ πάντα τὴν πατρίδα γῆ. Ὁ ὄρος Σύγχρονη Καππαδοκία εἶναι λοιπὸν γεωγραφικὸς καὶ ἱστορικὸς. Γεωγραφικὸς, γιὰ τὴ Σύγχρονη Καππαδοκία δὲ συμπίπτει με τὴν Ἀρχαία, καὶ ἱστορικὸς, γιὰ τὸι πληθυσμοὶ καὶ οἱ συνθήκες ζωῆς τους διαφέρουν ἀπὸ ἐκεῖνες τῆς ἀρχαιότητος. Ἔτσι ἀπὸ τώρα κι ὕστερα, ὅταν λέμε τὸν ὄρο Καππαδοκία θὰ ἐνοοῦμε πάντα τὴ Σύγχρονη Καππαδοκία με τέρμα τὸ δισεχτο ἔτος 1924· ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν Ἀρχαία, θὰ γράφουμε «ἡ Ἀρχαία Καππαδοκία».

2. Ἡ μεταξὺ Πόντου καὶ Καππαδοκίας χώρα, εἶναι, κατὰ τίς νεότερες ἐρευνες, ὁ Μεσογειακὸς ἢ Νότιος Πόντος, σύμφωνα με τὴν κατάταξη πού ἐφαρμόζει τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (Κ.Μ.Σ.).

3. R. Blanchard, *Asie Occidentale, in Géographie Universelle*, t. VIII, Paris 1929, σ. 72.

Ποιά είναι τὰ σύνορα τῆς Σύγχρονης Καππαδοκίας; Δ. καὶ Ν. συμπίπτουν μὲ τῆς Ἀρχαίας. Β. ἡ Σύγχρονη Καππαδοκία ὀρίζεται ἀπὸ τὸν Ἕλυ ποταμὸν Δ. ἀπὸ τὴ Γαλατία, τὴν ἄρμυρὴ λίμνη Τάττα (Τούζγκολ), τὴ Λυκαονία καὶ τὸν Ταῦρον. Ν. ἀπὸ τὸν Ταῦρον καὶ τὴν Κιλικία. Α. ὀρίζεται ἀπὸ τὸ Σάρο ποταμὸν καὶ ἀπὸ τὸν Κεντρικὸ Ἀντίταυρον. ΒΑ. ἀπὸ τὸ βόρειο τμήμα τῆς ὄρσειρᾶς τοῦ Ἀντίταυρου. Σχεδὸν ὅλα τῆς τὰ σύνορα εἶναι τὰ μεγάλα τῆς ποτάμια καὶ βουνά: ὁ Ἕλυς, ὁ Σάρος, ὁ Ἀντίταυρος καὶ ὁ Ταῦρος.

Ο ΑΛΥΣ

Ἐὶς Ἕλυς δὲν εἶναι ἄγνωστος στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα. Ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία τὸν θέλει ὡς τὸ Θεὸ τοῦ ὁμώνυμου ποταμοῦ⁴. Τὸν βρίσκομε στὴν ἀρχαία λογοτεχνία. Στους Πέρσες τοῦ Αἰσχύλου, ἔταν ὁ χορὸς θρηνεῖ γιὰ τὶς παλιὰς δόξας τῶν Περσῶν, θυμᾶται τὶς τόσες πόλεις ποὺ κυριεψε ὁ Δαρεῖος χωρὶς κἀν νὰ περάσῃ τὸν ποταμὸν Ἕλυ⁵, ποὺ τόσες φορές στάθηκε γεωγραφικὸ καὶ πολιτικὸν σύνορον γιὰ τοὺς λαοὺς τῆς Μικρασίας.

Ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς γεωγράφους τὸν ἀναφέρουν ὁ Θουκυδίδης, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Ξενοφῶν, ὁ Στράβων⁶. Οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνουν δὲν εἶναι ὅλες σωστὲς, καὶ αὐτὸ ἔχι μόνον γιὰ τὸν Ἕλυ, μὰ γιὰ ὀλόκληρην τὴν Καππαδοκία. Δὲ θὰ κάνουμε ἐδῶ κριτικὴ βιβλιογραφία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οὔτε θὰ ξεχωρίσουμε τὶς σφαλερὲς ἀπὸ τὶς σωστὲς πληροφορίες. Ὅταν θὰ παραπέμπομε σ' ἕνα συγγραφέα αὐτὸ θὰ σημαίνει πὼς βρίσκομε σωστὴ τὴν πληροφορία του.

Ἐὶς Ἕλυς ποὺ ὀνομάστηκε ἔτσι «ἀπὸ τῶν ἁλῶν ἅς παραρρεῖ»⁷, χωρίζει λαοὺς ποὺ βρίσκονταν ἀπὸ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη του ἔχθη, χωρίζει συμφέροντα καὶ φιλοδοξίαι. Τοὺς ἀναφέρει καὶ ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Στράβων⁸. Ἐὶς Ἡρόδοτος, ἡ ἀρχαιότερη ἱστορικὴ πηγὴ, ἀναφέρει τὸν Ἕλυ σὰ σύνορον μεταξὺ Λυδῶν καὶ Μήδων ὕστερα ἀπὸ τὴ συνθηκολόγησιν τῶν δύο ἐμπολέμων στὰ 585 π.Χ. «Ἐὶς γὰρ οὖρος ἦν τῆς τε Μηδικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς Λυδικῆς ὁ Ἕλυς ποταμὸς»⁹. Τὸ σύνορον γρήγορα καταπατήθηκε. Σύμφωνα μὲ τὸ χρησμὸν «Ἕλυν διαβάς μεγάλην ἀρχὴν καταλύσει», ὁ Κύρος στὰ 546 νίκησε κατὰ κράτος τὸν Κροῖσο καὶ

4. Roscher N. U. «Lexicon der griechischen und römischen Mythologie» σ. 1823.

5. Ὅσας δ' εἶλε πόλεις πόρον οὐ διαβάς Ἕλυος ποταμοῦ / οὐδ' ἄφ' ἐστίας σουθείς. (στ. 865 κ.έ.).

6. Θουκυδίδης Α' 16.— Ἡρόδοτος Α', 72.— Ξενοφῶν «Κύρου Ἀνάβασις» Ε' 6,9.— Στράβων ΙΒ' 3,2.— 3,9.— 3,12.— 3,25.— 8,4.

7. Στράβων ΙΒ' 3,12.

8. Ὁ.π.

9. Ἡρόδοτος, Α', 72.

τὸ ἰσχυρὸ λυδικὸ βασίλειο. Ὄταν μετὰ δύο αἰῶνες ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, νικητὴς τῶν Περσῶν, εἶχε κατακτήσει ἕνα μεγάλο μέρος τῆς Μικρασίας, ὁ Δαρειὸς τοῦ πρότεινε ὅλη τὴ χώρα «τὴν ἔξω ἀπὸ τὸν Ἄλυ»¹⁰ γιὰ νὰ σώσει τὴν ὑπόλοιπη Μικρασία καὶ τὸ βασίλειό του. Ἐρόμε πῶς ἀπάντησε ὁ Ἀλέξανδρος. Ἀργότερα, ἐπὶ Ρωμαίων, πάλι τὸν Ἄλυ θὰ βροῦμε σύνορο τῆς ρωμαϊκῆς ἐπιρροῆς.

Σήμερα ὁ Ἄλυς ποὺ τ' ὀνομά του εἶναι Κιζιλίρμάκ, δηλαδή κόκκινο ποτάμι, δὲν παίξει πιά κανένα πολιτικὸ ρόλο. Γιὰ τοὺς Ἕλληνες ὅμως τῆς Καππαδοκίας ἦταν πάλι σύνορο. Στὸν Ἄλυ σταματοῦν βόρεια οἱ συμπυκνωμένες ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Καππαδοκίας, κ' ἔτσι μπορούμε κ' ἐμεῖς νὰ ποῦμε, ἐπαναλαμβάνοντας τὴν κλασικὴ φράση, πῶς, στὶς μέρες μας, τὴν ἑλληνικὴ Καππαδοκία θὰ τὴ βροῦμε «ἔξω ἀπὸ τὸν Ἄλυ»¹¹.

Τὶς πηγὲς τοῦ Ἄλυ καὶ σχεδὸν ὁλόκληρη τὴ ροὴ του τὴν παίρνει τὸ σχεδιάγραμμα τῆς Ἀρχαίας Καππαδοκίας ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βορειοδυτικὴ του στροφή ποὺ παίρνει ἕνα κομμάτι τῆς Γαλατίας. Ὁ Ἄλυς πηγάζει ἀπὸ τὴ μεταξὺ Πόντου καὶ Καππαδοκίας ὄρεινὴ χώρα, ὅπου συνορεύουν ὁ Πόντος καὶ ἡ Ἀρμενία. Ἀπὸ τὴν ὄρεινὴ αὐτὴ χώρα κατεβαίνουν τὰ πρῶτα παρακλάδια τῶν μεγαλύτερων ποταμῶν τῆς Μικρασίας τοῦ Ἄλυ, τοῦ Ἴρι, καὶ μακρύτερα καὶ τοῦ Εὐφράτη σὰν πολυτρίχια ποὺ μπερδεύονται μεταξὺ τους ὥστε νὰ μὴν μπορεῖς κάποτε νὰ ξεχωρίσεις, στὸ χάρτη, σὲ ποιά ποτάμια ἢ παραποτάμια ἀνήκουν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ βουνὰ ἀπ' ὅπου πηγάζουν οἱ τρεῖς αὐτοὶ ποταμοὶ δὲν ἔχουν τὰ ἴδια ὀνόματα στοὺς γεωγράφους, στοὺς ἱστορικοὺς καὶ στοὺς περιηγητές. Γιὰ τὸν Ἄλυ τὰ βουνὰ ἀπ' ὅπου πηγάζουν οἱ κυριότεροί του συμβάλλοντες εἶναι, κατὰ τὸν τούρκικο χάρτη καὶ τὸν Κίπερτ, τὸ Κιζιλντάχ καὶ τὸ Κοσὲ ντάχ (3577 μ.)¹². Ὁ Κίπερτ σημειώνει ἐπίσης τὸ Σινὲ μπέλ.

Ἐπιμένουμε στὶς πηγὲς τοῦ Ἄλυ, γιατί ἡ χώρα τῶν πηγῶν του εἶναι ἀπὸ τὶς λιγότερο γνωστὲς τῆς Μικρασίας· γιὰ τὸν ἀναγνώστη ὅμως ποὺ ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχει ἕνα σταθερὸ σημεῖο προσανατολισμοῦ μπορούμε νὰ ποῦμε, πῶς ὁ Ἄλυς πηγάζει 55 περίπου χλμ. Α. τῆς Ζάρας καὶ ὡς 115 χλμ. ἀνατολικά τῆς Σεβάστειας. Χύνεται στὸν Εὐξείνιο ὡς 20 χλμ. Β. τῆς Πάφρας.

Ὁ Ἄλυς δέχεται ἀρκετοὺς παραπόταμους. Ἀλλὰ πραγματικὰ ποτάμια εἶναι λίγα καὶ ἴσως μόνο ὁ Ντελιτζὲ Ἰρμάκ.

Γνωστὸς εἶναι καὶ ὁ Καρασοῦ-Σαρμουσακλίσου μικρότερος, ἀλλὰ γιὰ μᾶς

10. Βλέπε τὴν πιὸ κάτω σημ. 11.

11. Στὴ μακριά του ροὴ ὁ Ἄλυ σχηματίζει μιὰ μεγάλη καμπύλη, ποὺ, χαρακτηριστικὴ καθὼς εἶναι, προκάλεσε τὴν ἔκφραση «μέσα κι' ἔξω ἀπὸ τὸν Ἄλυ», ποὺ ἀπαντοῦμε στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς.

12. Τούρκ. Χ., 1932, 1:800.000.—R. Kiepert, Karte von Kleinasien, Berlin 1908, 1:400.000 (BV. Sivas).

σημαντικός, όπως θα δοῦμε παρακάτω, ἀπὸ τῆ θέσης του. Ὁ Ντελιτζέ ἱρμάκ πηγάζει μεταξύ Ἄκντὰν—Μαντὲν καὶ Καισάρειας, περὶ τὰ 40 χλμ. Β-ΒΑ τῆς Καισάρειας καὶ χύνεται στὸν Ἄλυ, 40 χλμ. Β. ἀπὸ τὸ Σουγγουρλού, κωμόπολη πού βρίσκεται περὶ τὰ 50 χλμ. ΒΔ τῆς Ὑοσγάτης. Μέσα στὸν Ντελιτζέ ἱρμάκ χύνεται τὸ ρυάκι Ὑοσγάτ-τσάϊ, πού περνᾷ μέσα ἀπὸ τὴν Ὑοσγάτη. Ὁ Τσίχατσεφ¹³ τ' ὀνομάζει Μικρὸ Ντελιτζέ τσάϊ. Τὸν Ντελιτζέ ἱρμάκ τὸν θεωρεῖ ὁ Τσίχατσεφ ἀπὸ τὰ λιγότερο γνωστὰ ποτάμια τῆς Μικρασίας¹⁴. Οἱ πηγές, ἡ ροὴ καὶ οἱ ἐκβολές τοῦ Ντελιτζέ ἱρμάκ συντελοῦνται στὴ μεταξύ Πόντου καὶ Καππαδοκίας χώρα· εἶναι λοιπὸν ποταμὸς ξένος γιὰ τὴ Σύγχρονη Καππαδοκία. Ἀπεναντίας ὁ Καρά σου-Σαρμουσακλί σου πού περιβρέχει τὴν πεδιάδα τῆς Καισάρειας ἀνήκει στὴν καππαδοκικὴ χώρα. Πηγάζει περίπου 40 χλμ. ΒΑ. τῆς Καισάρειας. Οἱ πρώτοι του συμβάλλοντες ἐνώνονται κοντὰ στὴν ὀμώνυμὴ του κωμόπολη. Στὴν ἀρχὴ καὶ ὁ τούρκικος χάρτης καὶ ὁ Κίπερτ τὸν ὀνομάζουν Σαρμουσακλίσου· κατόπιν ὁ μὲν Κίπερτ τὸν ὀνομάζει Καρά σου καὶ Μέλα, ὁ δὲ τούρκικος, μόλις 8 χλμ. πρὸ τῆς ἐκβολῆς του στὸν Ἄλυ, τὸν ὀνομάζει Καρά σου, πού σημαίνει Μαῦρο ρυάκι καὶ συμπίπτει ἔτσι μὲ τὸ ἀρχαῖο του ὄνομα Μέλας¹⁵. Ὁ Καρά σου χύνεται στὸν Ἄλυ 30 χλμ. ΒΔ. τῆς Καισάρειας. Πολλὰ μικρὰ παραποτάμια, περισσότερο ρεμματιές, ἐκβάλλουν στὸν Καρά σου· τὸ μεγαλύτερο ἀπ' αὐτὰ φαίνεται νὰ εἶναι τὸ Ντελί σου πού χύνεται στὸν Καρά σου 6 χλμ. ΒΔ. τῆς Καισάρειας.

Τὸ μικρὸ ὕδατογραφικὸ δίκτυ, πού σχηματίζουν στὴν περιφέρεια Καισάρειας ὁ Καρά σου-Σαρμουσακλί σου μὲ τὸν Ντελί σου καὶ τ' ἄλλα μικρότερα ρέματα, μᾶς ἐνδιαφέρει τοπικά, γιατί μέσα στὶς ρεμματιές τους βρίσκονται ὅλα τὰ ἑλληνικὰ χωριά τῆς περιφέρειας Καισάρειας ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Ἐρχιλέτ, μικρὸ χωριὸ πού βρίσκεται 12 χλμ. Β.-ΒΔ. τῆς Καισάρειας, καὶ τὸ Καρατζάορε, χωριὸ 16 χλμ. ΒΑ. τοῦ Σαρμουσακλί.

Δυσκολευτήκαμε πολὺ νὰ σημειώσουμε στὸ χάρτη τὰ μικρὰ αὐτὰ ρέματα, ἀξίζε ὅμως νὰ τὸ ἐπιχειρήσουμε γιατί δείχνεται ἔτσι καλύτερα ἡ φυσικὴ τοποθεσία ὅλων τῶν χωριῶν τῆς περιφέρειας, ὅχι μόνον τῶν Ἑλληνικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν Τούρκικων καὶ τῶν ἀρμενικῶν χωριῶν, πού πολλὰ ἀπ' αὐτὰ ἦταν πρὶν χριστιανικά.

Στὸ χάρτη πού ἐκπόνησε ὁ P. Jerphanion¹⁶, βλέπομε πολλὰ παραποτάμια, πού δέχονται μικρὰ ρέματα. Βρέχουν ὅλη τὴν περιφέρεια ἀνοίγοντας κοιλάδες καὶ μικρὲς χαράδρες πού εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ τῶν δύο αὐτῶν περιφε-

13. P. de Tchihatcheff, *Asie Mineure*, Paris 1865 - 66, t. I, σ. 181.—

14. Ὁ.π. σ. 180.—

15. Ὡς Μέλα θὰ τὸν δοῦμε καὶ στὸν Στράβωνα: IB', 2,8 καὶ ΙΔ', 4,2.

16. P. Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce*, Paris, 1925. Βλ. ἰδιαίτερα: *Carte de la région d'Urgub*, pl. I.

ρειῶν μας. Τὸ πιδὸ συχνὰ τὰ μικρὰ αὐτὰ παραποτάμια ποὺ χύνονται στὸν Ἄλυ δὲν ἔχουν ὄνομα στοὺς χάρτες, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ τὰ ὀνοματίζουσι οἱ ἐντόπιοι. Τοῦ Προκοπιοῦ τὸ ρυάκι ποὺ περνᾷ ἀπὸ μέσα του λέγεται Ν τ ἄ μ σ α τ σ ἄ ἱ.

ἘΝτάμσα τσᾶι πηγάζει ἀπὸ τὸ Σόβεσε, τὴν ἀρχαία Σόβεσο, καὶ χύνεται στὸν Ἄλυ, 10 χλμ. Β. τοῦ Προκοπιοῦ. Μέσα στὴν κοιλάδα του βρίσκονται τὸ Προκόπι, ἡ Σινασὸς καὶ ἡ Τζαλέλα, δηλαδὴ τὰ τρία ἀπὸ τὰ τέσσερα ἑλληνικὰ χωριά τῆς περιφέρειας Προκοπιοῦ¹⁷. Σὲ ρεμματιὰ εἶναι καὶ ἡ Νεάπολη, κέντρο τῆς ὁμώνυμης περιφέρειας¹⁸, σὲ ρεμματιὰ καὶ ἡ Ἀραβισός, ΒΔ. τῆς Καισάρειας καὶ ἡ τελευταία ἑλληνικὴ κωμόπολις τῆς Σύγχρονης Καππαδοκίας, καὶ ἡ μόνη ἀπ' ὅλες, ποὺ βρίσκεται ἀπάνω στὸν Ἄλυ.

Αὐτὸ εἶναι τὸ μικρὸ ὕδατογραφικὸ δίχτυ ποὺ σχηματίζει ὁ Ἄλυς στὴ βόρεια Καππαδοκία. Χάρη στὰ μικρὰ αὐτὰ παραποτάμια καὶ ρέμματα ἡ χώρα παρουσιάζει μιὰ γελαστὴ καὶ πρόσχαρη ὕψη. Ὅπως ὀφύρα καὶ κλήματα, λεῦκες κ' ἄλλα δέντρα πρασινίζουν μέσα στὶς κοιλάδες καὶ σακκαλώνουν στὰ σπίτια, στὰ ἐρείπια καὶ στὶς πολλὰς βραχῶδεις μορφὰς εἴτε φυσικὰς, εἴτε σκαμμένους ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους μέσα στὸ μαλακὸ βράχο τῆς ἡφαιστειώδικης αὐτῆς χώρας.

Τὸ τμήμα τῆς Β. Καππαδοκίας ποὺ διαρρέει ὁ Ἄλυς ἀρχίζει περίπου ἀπὸ τὴ λίμνη Πάλας (Τούζλα-Γκϋλλῶ) ποὺ βρίσκεται 45 χλμ. ΒΑ τῆς Καισάρειας καὶ φτάνει ὡς 40 χλμ. ΒΔ. τῆς Ἀραβισοῦ.

Ὅπως εἴπαμε παραπάνω, τὸν Ἄλυ τὸν λένε σήμερα Κιζιλ Ἰρμάκ, δηλαδὴ κόκκινο ποτάμι, ἀπὸ τὰ κόκκινα χρώματα ποὺ ἀπαντᾷ στὴν περιφέρεια Ὑοσγάτης· στὶς μεγάλες βροχὰς τὰ νερὰ ποὺ χύνονται στὸν Ἄλυ τοῦ δίνουν τὸ χροῶμα ποὺ μαρτυράει τ' ὄνομά του¹⁹. Μερικοὶ γεωγράφοι καὶ περιηγητὲς τὸν θέλουν κίτρινο²⁰.

Τὸν Ἄλυ οἱ Ἕλληνες τῆς Καππαδοκίας δὲν τὸν ἤξεραν βέβαια σὰν Ἄλυ παρὰ σὰν Κιζιλ Ἰρμάκ. Τ' ἀρχαῖο ὄνομα τὸ ξέραν οἱ μορφωμένοι ποὺ διάβασαν τὰ βιβλία.

Μιά καὶ τὴν κοινὴ ὀνομασία τῶν ποταμῶν τοὺς δὲν τὴν πολυμεταχειρίζονταν στὰ χωριά, ὅπως συχνὰ συμβαίνει καὶ στὴν Ἑλλάδα, οἱ χωριανοὶ γιὰ τὸ δικό τους τὸ ποτάμι λέγαν τ ὀ Π ο τ ἄ μ ι γ ι' αὐτοὺς ἕνα μόνον ποτάμι ἦταν, τὸ δικό τους, γι' αὐτὸ περίττεινε καὶ τ' ὄνομα. Γιὰ τὸ ἴδιο τοὺς ὅμως τὸ ποτάμι σὰ θέλαν νὰ τ' ἀναφέρουν ὡς πρὸς κανένα γειτονικὸ χωριό, τοῦ προσθέταν τ'

17. Βλ. Ἀρχ. Κ.Μ.Σ. «Περιφέρεια Προκοπιοῦ».

18. Βλ. Ἀρχ. Κ.Μ.Σ. «Περιφέρεια Νεάπολης».

19. Ch. Texier, Kizil Irmak in *Encyclopédie de l'Islam* σ. 1115 «Kizil Irmak». Τὴν ἴδια ἐξήγηση δίνουν κ' οἱ πληροφορητὲς μας.

20. Cl. Huart «Kizil Irmak» in *Encyclopédie de l'Islam*, καὶ H. Rott, *Kleinsiasiatische Denkmaler*, Leipzig 1908, σ. 241.

ὄνομα τοῦ χωριοῦ. Αὐτὴ ἡ συνήθεια ἐξηγεῖ τὰ πολλὰ ἐπιτόπια ὀνόματα τῶν ποταμῶν καὶ τῶν βουνῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἔχομε καὶ τοὺς Τούρκους. Ἐνῶ π.χ. οἱ Φαρασιῶτες λέγανε γιὰ τὸν ποταμὸ τους, τὸ Ζαμάντη, τὸ Ποτάμι, οἱ Τούρκοι κοντινῶν καὶ μακρινῶν χωριῶν λέγανε, Φά ρ α σ α ἰ ρ μ α γ ἰ, δηλαδὴ ποτάμι τῶν Φαράσων.

Γιὰ τὸν Ἄλυ-Κιζιλ ἱρμάκ δὲ θὰ ἦτανε διαφορετικὲς οἱ συνήθειες. Δὲν ξέρομε πολλὰ γι' αὐτὸν ἀπὸ πληροφορητές, γιατί δὲν ἔχομε ἀπάνω στὸν Ἄλυ παρὰ ἓναν οἰκισμό, ὅπως ἔχομε ἀναφέρει, τὴν Ἀραβισό. Οἱ ἄλλοι Καππαδόκες θὰ τὸν βλέπανε μόνο, ὅταν τοὺς ἔφερναν πρὸς τὰ ἐκεῖ οἱ ἀσχολίες τους. Στὴν Ἀραβισό, φαίνεται, ἴσως ἐπειδὴ ἦταν μεγάλη κωμόπολη νὰ τὸν ἔλεγαν Κιζιλ ἱρμάκ, ἐνῶ μιὰ πληροφορήτρια ἀπὸ τὴ Σινασό²¹ μᾶς τὸν εἶπε «Γιρμάχ Ἀβανός» δηλαδὴ ποτάμι τοῦ Ἀβανός, ὀνοματίζοντάς τον ἀπὸ τὴν πλησιέστερη τούρκικη κωμόπολη ποὺ κι αὐτὴ, ὅπως ἡ Ἀραβισός, βρίσκονταν ἀπάνω στὸν Ἄλυ. Δὲν τὸν ὀνόμασε ἡ Σινασίτισσα ποτάμι τῆς Ἀραβισοῦ γιατί τὸ Ἀβανός ἀπέχει 15 χλμ. ἀπὸ τὴ Σινασό καὶ ἡ Ἀραβισό 30.

Ἡ ἴδια Σινασίτισσα, ποὺ θὰ πῆγε ἀσφαλῶς ὡς τὸν Ἄλυ, μᾶς τὸν λέει «μέγα ποτάμι, πέλαγος· κρύωνε²² τὸ χειμῶνα καὶ περνοῦσε καρποσάκι ἀπάνω».

Οἱ Ἀραβισιῶτες ποὺ τὸν εἶχαν δικό τους ποτάμι, ποὺ ψαρεύανε ἄλλοι τους, τὸν λένε καὶ αὐτοὶ «θερίο ποτάμι ποὺ πολὺν κόσμο ἔχει φαγωμένο»²³. Τὸ ποτάμι αὐτὸ μιὰ φορὰ τὸ χρόνο, μέσ' στὴ βαρυχειμωνιά, τὸ μερώνανε οἱ Ἀραβισιῶτες. Ἀνήμερα τὰ Φῶτα ρίχναν τὸ Σταυρὸ στὸν ποταμὸ «κι ἂν ὁ ποταμὸς ἦταν παγωμένος, σπάζαν τὸν πάγο καὶ τὸν πετοῦσαν μέσα».

Μοῦ φαίνεται πὼς οἱ Ἕλληνες ἀναγκῶστες δὲν μποροῦν παρὰ μὲ συγκίνηση ν' ἀναλογιστοῦν αὐτὴ τὴ σκηνὴ μέσα στὰ νερὰ τοῦ ποταμοῦ ποὺ μιὰ φορὰ χῶριζε τοὺς Λυδοὺς ἀπὸ τοὺς Μήδους, ποὺ τὸν πρότεινε γιὰ σύνορο ὁ Δαρεῖος στὸ Μεγαλέξαντρο, ποὺ σύνορο τὸν εἶχανε βάλει καὶ οἱ Ρωμαῖοι. Ὅταν στίς μέρες μας ξεκινοῦσε ἡ πομπὴ τῶν Ἀραβισιωτῶν ἀπὸ τὴν ἐκκλησία «μὲ τοὺς παπάδες, τοὺς ψαλτάδες καὶ τὰ ἔξαπτέρυγα» νὰ πᾶνε νὰ ρίξουν τὸ Σταυρὸ στὸν Ἄλυ, μᾶς συγκινεῖ νὰ σκεπτόμαστε τοὺς Ἕλληνες αὐτοὺς, συνέχεια τῆς Ἰστορίας, νὰ «φωτίζουν» τὰ παγωμένα νερὰ τοῦ Ἄλυ μὲ τὸ Σταυρὸ τῶν Φῶτων.

ΔΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑ ΣΥΝΟΡΑ

Δ. ἡ Σύγχρονη Καππαδοκία ὀρίζεται ἀπὸ τὴ Λυκαονία. Χώρα ὄροπεδίων, ψυχρὴ καὶ ἄγονη, μὲ λίμνες, ἀλυκὲς καὶ λιμνάζοντα νερά, τέτοια κιάλας τὴν πε-

21. ἡ Ἀναστασία Χουρμουζιάδου.

22. Πάγωνε.

23. Πληροφορητές Ἀραβισιῶτες: Λάζαρος Στεφανίδης· Παῖσιος Παπάζογλου· Πολ. Ρωμανίδης.

ριγράφει ο Στράβων. «... τὰ τῶν Λυκαόνων ὀροπέδια ψυχρὰ καὶ ὀναγρόβωτα, ὕδάτων δὲ σπάνις πολλή»²⁴.

Ἄν τραβήξουμε μιὰ γραμμὴ ἀπὸ τὴν Ἀραβισὸ στὸ Ἀκσεράι, καὶ ἀπὸ τὸ Ἀκσεράι στὸ Ἐρεγλι, παίρνομε τ' ἀκρότατα δυτικὰ κέντρα τῆς Καππαδοκίας, ὅπου ὑπῆρχαν Ἑλληνες. Πέρα ἀπ' αὐτὴ τὴ γραμμὴ, δὲν ὑπάρχει στὸ χάρτη παρὰ μιὰ στενὴ λουρίδα τῆς Λυκαονίας, ὅπου διακρίνομε Β. τὴ μεγάλῃ ἀλατούχα λίμνη Τοῦζγκιολου, γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μὲ τ' ὄνομα Τάττα.

Τὸ Ἀκσεράι εἶναι τ' ἀρχαῖα Γαρσαύιρα καὶ ἦταν στὸν καιρὸ ἀκόμα τοῦ Στράβωνα στὰ Σύνορα τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς Λυκαονίας. «Ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ὄρων τῶν Λυκαονικῶν τὰ Γαρσαύιρα κωμόπολις· λέγεται δ' ὑπάρξει ποτὲ καὶ αὐτὴ μητρόπολις τῆς χώρας»²⁵.

Νότιο σύνορα τῆς Καππαδοκίας εἶναι τὸ Μπουλγάρ ντάγ καὶ ἡ Πεδιὴ Κιλικία. Ἡ ἐπιβλητικὴ ὄροσειρὰ τοῦ Μπουλγάρ, ποὺ ἐπεκτείνεται ΒΑ ἀπὸ τὴ μεγάλη ὄροσειρὰ τοῦ Ἀλά ντάγ, ἀποτελεῖ μέρος τοῦ Κιλικίου Ταύρου. Λέγοντας Κιλικίος Ταῦρος περιορίζομε κίβλας τὸν ὄρο Ταῦρος, ποὺ ἡ γενικότητὰ τοῦ τοῦ ἀφαίρει τὴν ἐντόπιση καὶ δυσκολεῖ τὴν περιγραφὴ του.

Πολὺ διαφέρουν οἱ γνώμες τῶν γεωγράφων, ἀρχαίων καὶ σύγχρονων, γιὰ τὸν Ταῦρο. Δὲ θὰ τις ἐκθέσομε ἐδῶ. Γιὰ τοὺς Ἀρχαίους καὶ Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς θὰ βρῆ ὁ ἀναγνώστης μιὰ ἐκτενὴ περίληψη στὸν Τσίχατσεφ²⁶. Ἀλλὰ καὶ οἱ νεώτεροι γεωγράφοι δὲ συμφωνοῦν γιὰ τὸν Ταῦρο, ἀκόμα καὶ ὅταν τὸν ἐντοπίσομε σὲ μόνῃ τῇ Μικρασίᾳ.

Ἄλλοι θέλουν, τὸν Ταῦρο νὰ πιάνεται ἀπὸ τὰ Δυτικὰ Παράλια, ἄλλοι ἀπὸ τὴν Καρία, ἀπὸ τὴ Λυκία καὶ ἄλλοι ἀκόμη ἀνατολικότερα. Ἔτσι ὁ Blanchard²⁷ νομίζει πὼς ὁ κυρίως Ταῦρος διαμορφώνεται μόνο μετὰ τὸν ποταμὸ Γκιόκ σου, τὸν ἀρχαῖο Καλύκαδνο, ποὺ χύνεται στὴ Μεσόγειο 15 περίπου χιλιόμετρα ΝΑ. τῆς Σελεύκειας. Οἱ διάφορες τουρκικὲς ὄροσειρὲς παίρνουν, κοντὰ στὸ γενικὸ ὄνομα Ταῦρος, καὶ τ' ὄνομα τῆς χώρας ποὺ διασχίζουν. Ἔτσι, κατὰ τὸ γεωγράφο ποὺ ἐξετάζομε, ἔχομε τὸ Λύκιο Ταῦρο, τὸν Κιλικίον, τὸν Ἀρμενικόν, καὶ ἄλλα ἀκόμη συγκροτήματα.

Ἡ λέξις Μπουλγάρ εἶναι παραφθορὰ τοῦ Πουγά ποὺ σημαίνει ταῦρος, μᾶς πληροφοροῦν οἱ «Μπουλγαρλῆδες», δηλαδὴ οἱ κάτοικοι τοῦ ἑλληνικοῦ Μπουλγάρμαδέν. «Ἐπάρχει μιὰ κορυφὴ σκεπασμένη ἀπὸ μαῦρα χαλκία, ἀπαράλαχτα σὰν τοῦ ταύρου τὸ δέρμα, καὶ ἀπ' αὐτὸ πῆρε καὶ τ' ὄνομα Ταῦρος»²⁸.

24. IB' 6, 1.

25. IB' 2,5.

26. Τόμ. I σ. 427 - 436.

27. Ὁ.π. σελ. 72.

28. Δὲς Ἀρχεῖο Κ.Μ.Σ. δελτίο Παπα-Βασίλη Καθρεφτίδη.

Γιὰ τὴ Σύγχρονη Καππαδοκία Ταῦρος εἶναι τὸ Μπουλγάρ ντάγ μὲ τὴ βορειοανατολική του προέκταση, τὴν ὄροσειρὰ τοῦ 'Ἀλὰ ντάγ' γιὰ τὸ 'Ἀλὰ ντάγ, ἐπειδὴ δὲν εἶναι σύνορο τῆς Καππαδοκίας, δὲ θὰ γίνεи λόγος σὲ συνέχεια μὲ τὸ Μπουλγάρ-ντάγ ἀλλὰ μετὰ, ὅταν θὰ ἐξετάσουμε τὰ βουνὰ πού βρῖσκονται μέσα στὰ σύνορά της.

Τὸ Μπουλγάρ γιὰ τὴν Καππαδοκία πιάνεται 20 περίπου χλμ. Ν.-ΝΔ. τοῦ 'Ερεγλι μ' ἓνα συγκρότημα πού ὁ τούρκικος χάρτης (1932) τὸ σημειώνει μὲ δυὸ ὀνόματα: Σαραϊτζίκ και 'Ορτά ντάγ, στὴ θέση πού ὁ Κίπερτ σημειώνει 'Ιβρίζ και Ντιβλὲ ντάγ. Τὸ 'Ιβρίζ, πού εἶναι ἡ δυτικότερη διακλάδωση τοῦ Μπουλγάρ ντάγ, ἐκτείνεται, κατὰ τὸν Τσίχατσεφ²⁹, ὡς τὸ Καραμάν τῆς Λυκαονίας, τ' ἀρχαῖα Λάρανδα' εἶναι, λοιπόν, ἀλλὰ μόνο τὸ ζεφτισμά της, και Λυκαονική ὄροσειρά.

Τὰ κυριότερα βουνὰ πού ἀποτελοῦν τὸν κορμὸ τοῦ Μπουλγάρ ντάγ εἶναι ἀπὸ τὰ ΝΔ πρὸς τὰ ΒΑ, τὸ Γκουγκλούκ 2350 μ. περίπου, τὸ Ντύμβελὲκ 2440 μ., τὸ Κιρκπύναρ 3240 μ., τὸ 'Αϊντόστ 3448 μ., τὸ Μεντεντσιζ 3585 μ., τὸ Κιζιλ τεπέ 3114 μ.. Τὰ βουνὰ αὐτὰ τ' ἀναφέρουν μιὰ ἢ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες πηγές: ὁ τούρκικος χάρτης, ὁ Κίπερτ, ὁ Τσίχατσεφ, ὁ Blanchard.

Λίγες πληροφορίες ἔχομε γιὰ ὀλόκληρη τὴν ὄροσειρὰ τοῦ Μπουλγάρ, ἐλάχιστα ὅμως ξέρομε γιὰ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ βουνὰ του. 'Ο Τσίχατσεφ ἔγραφε στὰ 1853, ὅταν γιὰ δευτέρα φορὰ ἐρευνοῦσε τὸ Μπουλγάρ, πὼς τὰ βουνὰ Γκουγκλούκ και Ντύμπελὲκ, καθὼς και τὸ Σεραϊτζίκ - 'Ιβρίζ, δὲν τὰ εἶχε ἐπισκεφτεῖ ἀκόμα κανένας φυσιοδίφης³⁰.

Νομίζω πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ὁ κύριος ὄγκος τοῦ Μπουλγάρ ἐκτείνεται περίπου ἀπὸ τὸ 'Αϊντόστ ὡς τὸν ποταμὸ Ποδανδὸ-Τσαχίτη μὲ πυρῆνα τὴν περιοχὴ τῶν Κιλικίων Πυλῶν και τοῦ ἑλληνικοῦ χωριοῦ Μπουλγάρμαντέν. Σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ βρίσκεται και ἡ ψηλότερη κορυφὴ τοῦ Μπουλγάρνταγ, τὸ Μεντεντσιζ. Τὸ Τμῆμα αὐτὸ εἶναι καλύτερα μελετημένο ἐξ ἀφορμῆς τῶν Κιλικίων Πυλῶν, κι ἐμῶς μᾶς ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα και γιὰ τὶς Πύλες και γιὰ τὴ μικρὴ ἑλληνικὴ περιφέρεια τοῦ Μπουλγάρμαντέν.

Πολλὰ ποτάμια πηγάζουν ἀπὸ τὰ βουνὰ τοῦ Μπουλγάρντάγ και χύνονται στὴ Μεσόγειο. Εἶναι ποτάμια τῆς Κιλικίας, και θὰ τ' ἀναφέρουμε μόνο ὅσο ἔχουν κάποια σχέση μὲ τὴν Καππαδοκία. 'Ο 'Εφρὸνκ ντερὲς μᾶς ἐνδιαφέρει γιὰτὶ διαρρέει τὴ Μερσίνα. 'Η Μερσίνα, ὅπου ζοῦσαν και 4000 "Ἕλληνες"³¹, ἦταν. τὸ ἐπίνειο τῆς Καππαδοκικῆς χώρας, γι' αὐτὸ ἐκεῖ ἐπιβίβαστηκαν σὲ βαπόρια, κι ἀπ' ἐκεῖ ἔφυγαν στὰ 1924 οἱ ἀνταλλάξιμοι "Ἕλληνες τῆς Καππαδοκίας

29. Τόμ. I σ. 411.

30. Τόμ. II σ. 501.

31. Π.Μ. Κοντογιάννης, Γεωγραφία τῆς Μ. Ἀσίας, 'Αθήναι 1921, σ. 173.

Ὁ Κύνδος, σήμερα Ταρσούς Ἰσμαγί, εἶναι ἱστορικὸ ποτάμι, ὄχι μόνο γιὰτὶ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἀρρώστησε, ἀφοῦ λούστηκε μέσα στὰ νερά του, ἀλλὰ κι' ἐπειδὴ ἕνας παραπόταμός του, ὁ Γιεσιλοῦκ, ἄνοιξε μέσα στὴν καρδιά τοῦ Μπουλγάρ νταγλαρί, τὴν κλασικὴ δίοδο τῶν Κιλικίων Πυλῶν. Ὁ Κύνδος περνᾷ 1 1/2 - 2 χλμ. Α. τῆς Ταρσοῦ καὶ χύνεται στὴ Μεσόγειο 15 χλμ. Ν. τῆς Ταρσοῦ καὶ 22 χλμ. Α. τῆς Μερσίνας. Ὅταν θὰ μιλήσουμε γιὰ τὶς συναλλαγὲς ἀνάμεσα στὴν Καππαδοκία καὶ στὴν Κιλικία, τότε θὰ μιλήσουμε γιὰ τοὺς δρόμους καὶ τὰ περάσματα ποῦ ἔπαιρναν οἱ Ἕλληνες γιὰ νὰ πᾶν ἀπὸ τὴ μιὰ χώρα στὴν ἄλλη. Καὶ θὰ δοῦμε ἀναδρομικὰ τοὺς σημερινούς πληροφορητὲς μας νὰ περνοῦν μὲ τὰ πόδια, μὲ τὰ ζῶα τους, ἢ κι ἀπάνω σ' ἕνα γαϊδουράκι μέσα ἀπὸ τὴν περίφημη δίοδο ποῦ ἀντιτάλησε ἀπὸ τὰ πολεμικὰ περάσματα τῶν αἰώνων.

Ἱστορικὸ ποτάμι κι ὁ Ποδανδός - Τσαχίτης, μεγάλος παραπόταμος τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Σάρου. Τ' ὄνομά του ποῦ βαστάχτηκε στὸ σημερινὸ τούρκικο ὄνομα Μποζάντα-σου, τὸ βρῖσκομε καὶ στὸ χωριὸ Μποζαντί, ποῦ εἶναι ἡ ἀρχαία Ποδανδός, κι ἔδωσε καὶ τ' ὄνομά της στὸ ποτάμι.

Στὸν Ποδανδὸ θὰ σταματήσουμε, γιὰτὶ ἀναφέρουμε τὰ ποτάμια ποῦ εἶτε πηγάζουν ἀπὸ τὴν ὄροσειρὰ τοῦ Μπουλγάρ ντάγ εἶτε τὴ διασχίζουν. Ὁ ἀριστερὸς παραπόταμος τοῦ Ποδανδοῦ Κουρκούννης, μεγάλος κι ὄρητικὸς ὅσο κι ὁ ἴδιος ὁ Ποδανδός, φαίνεται νὰ εἶναι τὸ μεταίχμιο μεταξὺ τοῦ Μπουλγάρ ντάγ καὶ τῆς σειρᾶς τοῦ Ἄλλὰ ντάγ.

Πρὶν τελειώσουμε μὲ τὸν Ποδανδὸ, ἀναφέρουμε τὸν Ταρμπάξ τσάι, ποῦ εἶναι συμβάλλον τοῦ Ποδανδοῦ καὶ ἀπὸ τὶς πρῶτες πηγές του. Ἐνα παραποταμάκι τοῦ Ταρμπάξ, ὁ Κιλ ντερέ, περνᾷ μέσα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ κωμόπολη τοῦ Μπουλγάρμαντὲν καὶ σὰν τέτοιο μᾶς ἐνδιαφέρει. Τὸν Ποδανδὸ-Τσαχίτη θὰ τὸν ξαναβροῦμε ἀργότερα, ὅταν θὰ περιγράψουμε τὸ μεγάλο ποτάμι τῆς Καππαδοκίας, τὸ Σάρο, μὲ τοὺς πολλούς κι ὄρητικὸς παραπόταμους ποῦ ἕνας τους εἶναι καὶ ὁ Ποδανδός.

Ἀπ' ὅλα τὰ χωριά μας μόνο τὸ Μπουλγάρμαντὲν εἶναι μέσα, καὶ μάλιστα στὴν καρδιά τοῦ Ταύρου, κι αὐτὸ γιὰτὶ εἶναι τὸ νοτιότερο Καππαδοκικὸ χωριό.

Ἀπέχει 7 χλμ. Β ἀπὸ τὴν ψηλότερη κορυφὴ, τὸ Μεντεντσιζ, καὶ 12 χλμ. Δ. ἀπὸ τὸ Κιζιλ τεπέ. Ἡ κλίση ὅμως τοῦ Μεντεντσιζ εἶναι τόσο ἀπότομη, ὥστε οἱ κάτοικοι τοῦ Μπουλγάρμαντὲν πήγαιναν στὸ Κιζιλ τεπέ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ πολλὰ τους δελτία. Ἄλλωστε στὸν Κίπερτ ὑπάρχει δρόμος ποῦ ἐνώνει τὸ Μπουλγάρμαντὲν μὲ τὸ Κιζιλ τεπέ, ὅπου, κατὰ τὸν Τσίχατσεφ³², ὑπῆρχαν καὶ σημαντικὰ κοιτάσματα ἀργύρου. Ἀπεναντίας ἀπὸ τὸ Μπουλγάρ-Μαντὲν στὸ Μεντεντσιζ δὲ βλέπομε κανένα δρόμο οὔτε στὸν τούρκικο χάρτη (1932), οὔτε στὸν Κίπερτ. Ξαναθυμίζομε ἐπίσης πὼς τὸ Μεντεντσιζ εἶναι κατὰ 476 μ. ψη-

λότερο από το Κιζιλ τεπέ, και πώς το ίδιο το Μπουλγάρ-Μαντέν κατά τον Τσίχατσεφ³³ έχει ύψόμετρο 1678 μ.

“Αν λοιπόν οι κάτοικοι του Μπουλγάρ-Μαντέν ανέβαιναν στην κορυφή του Κιζιλ τεπέ, έπρεπε ν’ ανεβούν 1436 μ. Σε κάποια τέτοια κορυφή θ’ ανέβηκε ένας συγχωριανός τους, ιστορία που ακόμα, δεν την ξέχασαν και τη διηγούνται³⁴.

Καθώς ήταν το νοτιότερο χωριό της Καππαδοκίας, το Μπουλγάρ-Μαντέν ήταν κοντότερα στις Κιλικίες Πύλες από κάθε άλλο ελληνικό χωριό. Μά και όλα τ’ άλλα χωριά μας περνούσαν απ’ εκεί, είτε γιατί τους έφερε ο δρόμος, είτε για να πάρουν αγώγι. “Από τις Κιλικίες Πύλες περνούσαν ταχτικά, γιατί εκεί ήταν η έξοδος τους για τη Μερσίνα, Ταρσό, κι όπου άλλου. “Όλη ή ‘Ανατολή, ή ‘Αγκυρα, το ‘Ικόνιο, ή Καισάρεια, όλοι απ’ εκεί περνούσαν. Δεν υπήρχε άλλο μέρος για να περάσουν, ώσπου έγινε το τραϊνού»³⁵. Δεν ξέρουμε αν οι ίδιοι οι Καππαδόκες δε θα σημείωναν για ανατολικό τους σύνορο την όροσειρά του ‘Αλά ντάγ. Πίσω από αυτή, Α., υπάρχουν μόνο δύο περιφέρειές μας: Φαράσων και ‘Αποικιών Φαράσων.

‘Η ανατολική Καππαδοκία περιορίζεται, για τους Καππαδόκες, στο βορειοανατολικό τμήμα, την περιφέρεια Καισάρειας. Οι Φαρασιώτες και οι ‘Αποικίες της δεν είχαν πολλές σχέσεις με την επίλοιπη Καππαδοκία. Πολλοί λόγοι συνέτρεχαν γι’ αυτό: ή διαμόρφωση του έδαφους, έτσι καθώς τους χώριζε από τη Δυτική Καππαδοκία τ’ όρεινό τεϊχος του ‘Αλά ντάγ, ό μικρός αριθμός των κατοίκων που είχαν τα Φάρασα και οι ‘Αποικίες, το γεγονός ότι σπανίως ξειντεύονταν και γενικά ένας τρόπος ζωής διαφορετικός που είχε διαμορφωθεί στους ανατολικότερους αυτούς Καππαδόκες. ‘Εκεί όμως που βρίσκονται σήμερα οι γνώσεις μας για την Καππαδοκία, δε μᾶς επιτρέπουν να κόψουμε τα Φάρασα και τις ‘Αποικίες από τον Καππαδοκικό κορμό. “Αν υπάρχουν διαφορές, υπάρχουν όμως και ομοιότητες, υπάρχει και ή γεωγραφική συνέχεια. Τα Φάρασα και οι ‘Αποικίες τους για μᾶς είναι ως τα 1924 ή σύγχρονη Ν.Α. Καππαδοκία.

‘Ο Νότιος ‘Αντίταυρος και ό Σάρος είναι τ’ ανατολικά σύνορα της Καππαδοκίας των ήμερών μας.

Στα Β.Α. σύνορα, σχεδόν στο κέντρο της ‘Αρχαίας Καππαδοκίας, ύψώνεται ό θρυλικός ‘Αργαίος, το ψηλότερο βουνό της Μικρασίας³⁶, που ή κορυφή του

33. Τόμ. IV 2, σ. 346.

34. ‘Ο Νικ. Κοταίδης, που πέθανε στα 1946 στο χωριό Κουλάκ, Περαχώρα, της Δράμας (πληροφορία Παπαβασιλή Καθρεφτιδη).

35. Δελτίο Παπα Βασίλη Καθρεφτιδη Βλ. ‘Αρχεία Κ.Μ.Σ.

36. ‘Ο Blanchard, σ. 74, σημειώνει για ψηλότερο βουνό της Μικρασίας το Ντεμιρ Καζίκ, 3910 μ., ενώ σημειώνει για τον ‘Αργαίο 3830 μ. ‘Ο τούρκικος όμως χάρτης μᾶς δίνει για

ὅπως λέει ὁ Στράβων, ἔχει «ἀνέκλειπτον χιόνα»³⁷. Ἡφαιστειοὶ ποὺ στὴ ρωμαϊκῇ ἐποχῇ ἦταν ἀκόμα ἐν ἐνεργείᾳ, ὅπως τὸ δείχνουν τὰ νομίσματα τῆς ἐποχῆς. Ὁ Στράβων περιγράφει ζωηρὰ τὴν ἡφαιστειογενῆ αὐτὴ χώρα μὲ «τυρίληπτα πεδία καὶ μεστὰ βόθρων πυρός»³⁸, ποὺ μέσα τους ἔπεφταν ζῶα· φωτιᾶς ποὺ φάνταζαν τὴ νύχτα· ζεστὲς πηγὲς ποὺ ξεπηδοῦσαν³⁹, — περιγραφή ποὺ ὁ Τσίχατσεφ στὰ 1848 τὴ βρίσκει ἀκόμη ἀπόλυτα ἀκριβῆ λέγοντας πὼς θυμίζει τὴ χώρα τέτοια ποὺ εἶναι σήμερα⁴⁰.

Ὁ Ἄργαῖος διατήρησε τ' ὄνομά του παραμορφωμένο, ὅπως συνέβηκε μὲ πολλὰ ἀρχαῖα ὀνόματα. Ἐρ τ ζ ι έ ς τὸν λέν οἱ Τοῦρκοι, Ἐρτζιές οἱ ἔλληνοφωνοὶ καὶ τουρκόφωνοι «Ἕλληγες».

ΧΑΣΑΝ ΝΤΑΓ

88 χλμ. ΝΔ. τοῦ Ἄργαίου⁴¹ ἐκτείνεται ἡ ὄροσειρὰ Χασάν ντάγ - Μελεντιζ νταγλαρί, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὰ ΒΔ. στὰ ΝΑ. ἡφαιστειώδης, μὲ ψηλότερη κορφή τὸ Χασάν ντάγ, 3253 μ. Ἀνατολικά τοῦ Χασάν ἐξακολουθεῖ ἡ ὄροσειρὰ μὲ τ' ὄνομα, κατὰ τὸν Τοῦρκικο χάρτη, Μελεντιζ νταγλαρί καὶ μὲ ψηλότερη κορφή 2935 μ. Ὁ Κίπερτ δείχνει καὶ μιὰ μεσαία κορυφή, χωρὶς ὑψόμετρο, τὸ Γιεσὴλ ντάγ⁴².

ΟΡΟΠΕΔΙΑ

Μὲ τὴν ὄροσειρὰ αὐτὴ τελειώνομε τὴν ὄρογραφίαν τῆς Καππαδοκίας. Ἐπισκοπώντας τώρα τὸ σύνολο τῶν βουνῶν τῆς θὰ καταλάβομε καλύτερα τὴ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους τῆς καὶ τὴ συνολικὴ γεωγραφικὴ εἰκόνα τῆς χώρας. Θὰ μιλήσομε γιὰ τὴν Καππαδοκίαν χωρὶς τὴν περιφέρεια Φαράσων, πού, ὅταν τὴν περιγράψομε, θὰ φανεῖ ἡ διαφορὰ τῆς μὲ τὴν ἐπίλοιπην, (τὴ γνωστὴ στοὺς πολλοὺς) Καππαδοκίαν. Εἶδαμε πὼς τὴν Καππαδοκίαν αὐτὴ τὴν κλείνει Ἀ. ἡ ὄροσειρὰ Ἄλὰ ντάγ ποὺ τὴ χωρίζει ἀπὸ τὴν περιφέρεια Φαράσων. Βόρεια ὑψώνεται ὁ μεγάλος κῶνος τοῦ Ἄργαίου, δυτικὰ ἡ ὄροσειρὰ τοῦ Χασάν ντάγ, νότια τὸ Μπουλγάρ-ντάγ καὶ, ξαναγυρίζοντας ἀνατολικά, βρίσκομε πάλι τὴ βορειο-

τὸ Ντεμιρ Καζίκ 3726 μ. καὶ γιὰ τὸν Ἄργαῖο 3916. Γιὰ ψηλότερο βουνὸ τῆς σειρᾶς Ἄλὰ ντάγ ὁ τοῦρκικος χάρτης ἔχει τὸ Kaldi ντάγ μὲ 3734 μ. Ὑπερέχει λοιπὸν ὁ Ἄργαῖος μὲ 182 μ., κ' ἐπειδὴ βασιζόμεστε στὸν τοῦρκικο χάρτη, γι' αὐτὸ διατηροῦμε γιὰ τὸν Ἄργαῖο τὸν τίτλο τοῦ ψηλότερου βουνοῦ τῆς Μικρασίας.

37. Στράβων, IB, 2,7.

38. Ὁ.π.

39. Ὁ.π.

40. Τσίχατσεφ, IV, 141.

41. Τσίχατσεφ, I, σ. 453.

42. Γιὰ τὸ Γιεσὴλ μιλεῖ καὶ ὁ Τσίχατσεφ I, 453, καὶ παρ.

ανατολική συνέχεια του Μπουλγάρ-ντάγ, τὸ Ἄλὰ ντάγ. Δὲν εἶναι λοιπὸν σωστὸ νὰ λέμε, μὲ τόσα βουνά, πὼς ἡ Καππαδοκία εἶναι ἡ χώρα τῶν ὄροπεδίων, καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς δὲ θὰ ἦταν νοητὸς, ἂν δὲν ἐπεκτείνονταν καὶ σ' ἄλλες χῶρες τῆς κεντρικῆς Μικρασίας, ὅπως τὸ εἶπαμε στὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου. Ὁ Στράβων δὲ μίλησε γιὰ τὰ καππαδοκικὰ ὄροπέδια, ἀλλὰ γιὰ τὰ λυκαονικὰ: «τὰ τῶν Λυκαόνων ὄροπέδια ψυχρὰ καὶ ὄναγρόβατα, ὕδατων δὲ σπάνις πολλή»⁴³.

Ἄν μελετήσῃ κανεὶς τὸ χάρτη τῆς Καππαδοκίας, θὰ ἰδεῖ ὅτι τὰ πεδινότερα μέρη τῶν ὄροπεδίων τῆς Καππαδοκίας εἶναι τρία: 1) ἡ περιοχὴ ποῦ ἐκτείνεται δυτικὰ τοῦ Ἀργαίου καὶ τῆς λίμνης Σουλτάν Σαζί, 2) ἡ πεδινὴ ἔκταση ποῦ χωρίζεται ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἀπὸ τὴν ὄροσειρὰ Χασάν — Μελεντιζ καὶ 3) μιὰ μικρότερη πεδινὴ περιοχὴ, ἡ πεδιάδα τῆς Καισάρειας. Στὴν περιφέρεια Φαράσων δὲν ἀπαντοῦμε ἀπλωμένες πεδινὲς ἐκτάσεις.

Στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ τρία ὑψίπεδα ποῦ ἀναφέρουμε βρίσκονται ἀρκετὰ χωριὰ ἀπὸ τὶς δύο περιφέρειες Νεάπολης καὶ Νίγηδος⁴⁴. Στὴ δεύτερη βρίσκουμε τὸν Πόρο καὶ τ' ἀρχαῖα Τύανα⁴⁵ στὴ νοτιοδυτικὴ ἄκρη τῆς πεδιάδας αὐτῆς βρίσκονται τὸ Ἐρεγλι. Τ' ὄροπέδιο αὐτὸ φέρεται πὼς εἶναι ἡ ἀρχαία Βαγρηδανία «νοτιωτάτη πασσών» ὅπως λέει ὁ Στράβων, «ὑποπέπτωκε γὰρ τῷ Ταύρω»⁴⁶. Πολλοὶ Ἕλληνες μελετητὲς λὲν πὼς ἡ Βαγρηδανία εἶναι τὸ σημερινὸ Πουτὰκ Ὄβ⁴⁷. Αὐτὸ δὲν εἶναι σωστὸ, γιὰ τὸ Πουτὰκ Ὄβ⁴⁸ εἶναι τὸ πρῶτο ὑψίπεδο, ποῦ βρίσκεται Δ. στὸν Ἀργαῖο, κι ὄχι τὸ δεύτερο. Ἐκεῖ τὸ τοποθετεῖ καὶ ὁ Kierpert⁴⁸. Οἱ πρόσφυγες δὲν ὀρίζουν ἀκριβῶς τὸ Πουτὰκ Ὄβ⁴⁸, ἀλλὰ κι αὐτοὶ τὸ τοποθετοῦν σὰν κ' ἐμᾶς στὸ πρῶτο ὑψίπεδο καὶ περιλαμβάνουν στὸν Ὄβ⁴⁸ ἀρκετὰ χωριὰ τῶν περιφερειῶν Νεάπολης καὶ Νίγηδος.

B. ΟΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ

Τώρα ποῦ ἀρχίζει νὰ μᾶς εἶναι γνώριμο τὸ ἔδαφος τῆς Καππαδοκίας καί, γενικὰ, τὸ γεωγραφικὸ τῆς περιβάλλον, θὰ τοποθετήσουμε, στὸ ἔδαφος αὐτό, τὶς ἑλληνικὲς κοινότητες ποῦ συγκροτήσαμε σὲ ὁμάδες. Συγκρότηση δική μας, ποῦ μᾶς δυσκόλεψε πολὺ καὶ ποῦ, βέβαια, δὲν εἶναι τελειωτικὴ. Ἐνόσω σταματοῦμε στὸν ἑλληνισμὸ τοῦ 1924 δὲν εἶχαμε νὰ διαλέξουμε, ἀπὸ τὶς ἐπίσημες διαιρέσεις, ἄλλη ἀπὸ τὴν τούρκικη πολιτικὴ διοικητικὴ διαίρεση ἢ τὴν ἑλληνι-

43. Στράβων, ΙΒ' 6,1.

44. Βλ. σ. 65 κ.έ.—

45. Βλ. σ. 70 κ.έ.

46. Στράβων ΙΒ', 2,10.—

47. Καρολίδης «Στράβων» σ. 15, σημ. 1.— Ἀρχέλαος, σ. 135 καὶ 138. Ὁ Ἀρχέλαος γράφει Βαγδαονία.

48. Φύλλο C, IV Καισάρεια.

κή έκκλησιαστική. "Ας εξετάσουμε και τις δύο, για να δοῦμε γιατί δε μπορέσαμε να μεταχειριστούμε ούτε τὴ μιὰ οὔτε τὴν ἄλλη, κι ἀναγκαστήκαμε να προστρέξουμε σὲ νέα, ἐπίπονη κατάταξη, ἀλλὰ λογικότερη καὶ πού προσπαθεῖ να μᾶς δώσει τὴν προσωπικότητα τῆς κάθε ομάδας.

Οἱ τούρκικες διοικητικές μονάδες ἦταν τὸ βιλαέτι, τὸ σαντζάκι, ὁ καζὰς καὶ ὁ ναχιγέ⁴⁹, πού μπορούμε να τὰ παρομοιάσουμε με τὴ Γενικὴ Διοίκηση, τὸ Νομό, τὴν Ἐπαρχία καὶ τὸ Δῆμο. Οἱ Καππαδόκες ἔλεγαν βιλαέτι ἀλλὰ καὶ βαλελίκι, ἀντὶ ὅμως σαντζάκι, καζὰ καὶ ναχιγέ ἔλεγαν μουτεσαριφλίκι, καϊμακμλίκι καὶ μουδουρλίκι, ἀπὸ τὸ μουτεσαρίφης, καϊμακάμης καὶ μουδούρης, πού ἦταν οἱ ἀξιωματοῦχοι τῶν μεγάλων καὶ μικρῶν αὐτῶν διοικητικῶν μονάδων.

"Ὅλες οἱ ἑλληνικὲς ἢ ἀνάμικτες μετὰ Τούρκους ἢ ἄλλους κατοίκους πόλεις καὶ κωμοπόλεις τῆς Καππαδοκίας ὑπάγονταν σὲ τρία βιλαέτια: "Αγκυρας, Ἰκόνιου καὶ Ἀδάνων. Τὰ βιλαέτια ἦταν πολὺ μεγάλα στὴν ἔκταση· γιὰ τὸ βιλαέτι τοῦ Ἰκόνιου λέει ὁ Κοντογιάννης: «ἡ ἔκτασις του ἰσοῦται σχεδὸν πρὸς τὴν Παλαιὰν Ἑλλάδα ὀλόκληρον, ἠὺξημένην κατὰ τὸ ἡμισυ αὐτῆς»⁵⁰.

Δὲ χαρακτηριστεῖρε σὲ τίποτα μιὰ ἑλληνικὴ κοινότητα τὸ να ἀνήκει σ' ἓνα βιλαέτι. Στὸ βιλαέτι τοῦ Ἰκονίου ἀνήκει ἡ Ἀραβισὸς πού εἶναι ἀπάνω στὸν Ἄλυ, στὸ ἴδιο βιλαέτι καὶ τὸ Μπουλγάρ-μαντὲν μέσα στὰ βουνὰ τοῦ Ταύρου, στὸ ἴδιο καὶ τὸ Ἀκσεράι κοντὰ στὶς λυκαονικὲς στέπες. Καὶ δὲν ἀναφέρουμε παρὰ καππαδοκικὲς κωμοπόλεις μ' ἑλληνικοὺς πληθυσμούς. Ἡ διαφορὰ θὰ φαίνονταν πιὸ χτυπητὴ, ἀν ἀναφέραμε τὸ Ἰκόνιο καὶ τὴν Ἀττάλεια, τὸ πρῶτο στὴ Λυκαονία, τὸ δεύτερο στὴν Παμφυλία, μετὰ τόσο μεγάλη τὴ διαφορὰ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Ἦταν τόσο μεγάλο τὸ βιλαέτι, πού δὲν προσανατολιζέται κανεὶς καθόλου μετὰ τὸ να ζερεὶ πὼς τὸ τάδε χωριὸ ἀνήκει στὸ τάδε βιλαέτι.

Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρασίας ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἦταν συμπαγῆς, ὅπως στὰ Δυτικὰ Παράλια, στὴ μικρασιατικὴ Προποντίδα, στὸν Πόντο. Οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες ἦταν σὰ νησιὰ μέσα σὲ τούρκικο πέλαγος. "Ἔτσι μιὰ κοινότητα πού ἀνήκει στὸ τάδε βιλαέτι δε μᾶς φέρνει στὸ νοῦ μεγάλες ἑλληνικὲς μᾶζες μετὰ ὀρισμένο χαρακτήρα, ἀπεναντίας θυμίζει διεσπαρμένες κοινότητες· μόνο καμιά γνωστὴ πόλη, ὅπως ἡ Καισάρεια, ἴσως καὶ μερικὲς μικρότερες σὰν τὴ Νεάπολη, τὴ Νίγδη, τὸ Ἀκσεράι, μπορούν να ξεσηκώνονται πάνω ἀπὸ τ' ἄγνωστο πέλαγος.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ διαίρεση ἔχει τὰ ἴδια ἐλαττώματα, γιὰτι κι αὐτὴ εἶναι μόνο διοικητικὴ. Δὲ συμπίπτει βέβαια μετὰ τὴν τούρκικη διοικητικὴ. "Ὅχι μόνο δὲν τύχαινε να ἔχουν στὴν κοινὴ δικαιοδοσία τους τὰ ἴδια χωριά, ἀλλὰ,

49. Παίρουμε πάντα τὴν ἐποχὴ πού μελετοῦμε καὶ βασιζόμαστε στὴ Γεωγραφία τοῦ Κοντογιάννη πού εἶναι ἀπὸ τὰ 1921 καὶ πλησιάζει τὴν ἐποχὴ μας, τοῦ 1924.

50. Κοντογιάννης ὁ.π. σ. 144.

πολλές φορές, ένα βιλαέτι περιλάμβανε χωριά που ανήκαν σε δυο ή και τρεις μητροπόλεις ή, αντίθετα, μιὰ μητρόπολη μπορούσε να εξασκεί την εκκλησιαστική της δικαιοδοσία σε χωριά δυο ή τριών βιλαετιῶν.

Ἄλλὰ καὶ χωριστὰ ἂν τις πάρουμε, οὔτε ἡ μιὰ οὔτε ἡ ἄλλη διαίρεση βασιζοταν στὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῶν πόλεων καὶ τῶν χωριῶν ποὺ εἶχαν στὴ δικαιοδοσία τους, ὥστε νὰ σχηματίζονται ὁμάδες μὲ κάποια ὁμοιογένεια⁵¹.

Ἐμεῖς ἐπιδιώξαμε μιὰ σχετικὴ ὁμοιογένεια στὴ διαίρεση ποὺ κάναμε τῆς Καππαδοκίας. Ξεχωρίσαμε ἓνα κέντρο, κωμόπολη ἢ πόλη, ποὺ μ' αὐτὸ συναλλάσσονταν ὀρισμένα χωριά. Στὸ κέντρο αὐτὸ πληρῶνονταν οἱ φόροι, δικάζονταν οἱ ἀπλὲς ὑποθέσεις, ἐκεῖ ψοφίζαν, πουλοῦσαν τὰ προϊόντα τους, ἀπ' ἐκεῖ ἔστελναν τὰ γράμματά τους, λάμβαναν ἢ ἀλλάζαν χρήματα.

Οἱ σχέσεις αὐτὲς μὲ τὸ κέντρο δὲ θὰ ἦταν βέβαια δυνατές, ἂν οἱ φυσικοὶ δρόμοι δὲν τις εἶχαν προκαλέσει. Γεωγραφικὴ λοιπὸν ἡ διαίρεση· ἡ ὄνομασία της ἀπὸ τὸ κέντρο ἐγινε μόνο γιὰ εὐκολία κατατάξεως, ἀφοῦ τὸ κέντρο δὲν ἦταν κέντρο ἀκτινοβολίας καὶ πολιτισμοῦ. Ὅταν μελετηθοῦν ὅλες οἱ ὁμάδες καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς καθεμιᾶς, ἴσως νὰ προβληθεῖ ἡ ἀνάγκη γιὰ μιὰν ἄλλη κατάταξη· ὡς τότε ὅμως ἡ ἀχανὲς αὐτὴ χώρα ἔπρεπε νὰ διαιρεθεῖ, ἔπρεπε νὰ πάρει μορφή γιὰ νὰ γίνῃ προσιτὴ στὴν ἔρευνα. Ὅταν μελετηθεῖ χωριστὰ ἡ κάθε περιφέρεια, θὰ μπορέσουμε ἴσως, ἀπὸ τὰ μέρη, νὰ συνθέσουμε τὸ σύνολο.

Ὅκτὼ εἶναι οἱ περιφέρειες ποὺ ξεχωρίσαμε: Κ α ι σ ἄ ρ ε ι α · Π ρ ο κ ὀ π ι · Ν ε ἄ π ο λ η · Ἀ κ Σ ε ρ ἄ ῖ · Ν ἰ γ δ η · Ἐ β ε ρ ε κ · Φ ἄ ρ α σ α · Ἀ π ο ι κ ἰ ε ς Φ α ρ ἄ σ ω ν. Σ' αὐτὲς θὰ προσθέσουμε δυὸ μικρὲς περιφέρειες, ποὺ θὰ τις ἐξαρτήσουμε ἀπὸ τὴν περιφέρεια Νίγδης: τὴν περιφέρεια Μ π ο υ γ ἄ - Μ α ν τ ἔ ν καθὼς καὶ τὸ Ἐ ρ ε γ λ ι, καὶ τὴν περιφέρεια Μ π ε ρ ε κ ε τ λ ἰ - Μ α ν τ ἔ ν.

1. Περιφέρεια Καισάρειας

Ἡ πρώτη περιφέρεια, χάρη στὴ μητρόπολή της Καισάρεια, ἀντιπροσωπεύει γιὰ ὅλους σχεδὸν τοὺς Ἕλληνας τὴν Καππαδοκία. Ὅχι μόνο γιὰτὴν ἦταν ἐλάχιστα γνωστὴ ἡ ὑπόλοιπη Καππαδοκία, ἀλλὰ καὶ γιὰτὴν ἡ Καισάρεια δὲν ἔχασε τὴ χριστιανικὴ αἴγλη της.

51. «Εἶπον ἐν τοῖς πρόσθεν (σ. 14) ὅτι τὰ ὄρια τῶν Μητροπόλεων οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὰς νῦν Τουρκικὰς διοικητικὰς διαίρεσεις εἶχον, παραμένοντα μέχρι τοῦ νῦν οἷα ὠρίσθησαν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων. Οὕτω ἡ Μητρόπολις Καισαρείας, ἥτις κεῖται ἐν τῷ ὁμωνύμῳ Σατζακίῳ, περιλαμβάνει καὶ πόλεις τῶν Βιλαετιῶν Ἀδάνων, Ἰκονίου καὶ Σεβαστείας. Ἡ Μητρόπολις Χαλδίας τυγχάνει τοσοῦτον πολυσχιδῆς, ὥστε εἰσχωρεῖ εἰς τὰ Βιλαετία Τραπεζοῦντος, Σεβαστείας, Ἰκονίου, Ἀγύρας καὶ Ἐρζερούμ. . .» Στ. Ἀντωνοπούλου, Μικρὰ Ἀσία, ἐν Ἀθήναις 1907, σ. 234.

Ἡ μορφή τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ στοῦ λαοῦ τὴ συνείδηση ἔμεινε κατάκτηση ζωντανή, ἀφοῦ, τουλάχιστον μιὰ φορά τὸ χρόνο, ὁ λαὸς ξαναφέρει ἀνάμεσα του τὸν ἅγιο, σὰ θρύλο καὶ σὰν ἱστορία· ἀλλὰ καὶ στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους ὁ Βασίλειος μὲ τοὺς δυὸ ἄλλους ἱεράρχες «τῆς ἐκκλησίας τὰ μεγάλα προπύργια», δὲν εἶναι φυσιογνωμίες μακρινές, ἴσως γιατί ὄλο καὶ ξαναδροσιζονται στῆς λαϊκῆς παράδοσης τὰ δροσερὰ νάματα.

Καισάρεια εἶναι ὁ Ἄη Βασίλης. «Ἀπὸ ποῦ εἶσαι;» ρώτησα κάποτε ἕναν πρόσφυγα.

—«Ἄη Βασίλη τόπο» ἦταν ἡ χαριτωμένη ἀλλὰ καὶ χαρακτηριστικὴ ἀπόκριση.

Δυστυχῶς σήμερα ἡ περιφέρεια Καισάρειας εἶναι τουρκόφωνη, κ' ἔτσι, ὅπως συμβαίνει γιὰ ὄλους τοὺς τουρκόφωνους Μικρασιάτες, ἑλληνισμός τους ἦταν ἡ χριστιανοσύνη καὶ ἡ Ὁρθοδοξία. Ἄν καὶ τουρκόφωνη, ἡ περιφέρεια αὐτὴ ἦταν τὸ μεγάλο ἐκκλησιαστικὸ καὶ ἐκπαιδευτικὸ κέντρο τῆς ἐλληνικῆς Καππαδοκίας. Στὸ Ζιντζίδερ, κωμόπολη ὡς 13 χλμ. ΝΑ τῆς Καισάρειας εἶχε τὴν ἔδρα τοῦ ὁ Μητροπολίτης Καισαρείας. Ἐκεῖ βρίσκονταν καὶ ἡ ἔακουσθὲ Μονὴ τοῦ Προδρόμου ποῦ περιλάμβανε ὄρφανοτροφεῖα ἀγοριῶν καὶ κοριτσιῶν, παρθεναγωγεῖο, γυμνάσιο καὶ ἱερατικὴ σχολή, σχολὲς ὅπου ἐκπαιδεύονταν οἱ δασκάλισσες, οἱ δάσκαλοι καὶ οἱ παπάδες ποῦ σκορπίζονταν ὕστερα στὰ ἑλληνικὰ χωριὰ τῆς καππαδοικῆς γῆς.

Μὰ καὶ ἄλλα τεκμήρια μᾶς κάνουν νὰ ξεχνοῦμε πὼς τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ εἶχε χάσει τὴ μητρικὴ του γλῶσσα· εἶναι τὰ μοναστήρια, οἱ ἐκκλησιές, τὰ παρεκκλήσια, οἱ ὑπόγειοι τάφοι, οἱ ὑπόγειες κατοικίες καὶ στοῖς ποῦ ἦταν λαξευμένες μέσα στὸ βράχο. Οἱ βράχοι ποῦ τοὺς ἔσκαβαν καὶ ἀπάνω καὶ κάτω ἀπὸ τὴ γῆ παρουσιάζουν τὴ χαρακτηριστικὴ λαξευτικὴ τέχνη ποῦ ἀπαντοῦμε στὴν Καππαδοκία καὶ ποῦ θὰ μιλήσουμε γι' αὐτὴ, ὅταν φτάσουμε στὴν περιφέρεια Προκοπιῦ. Ἀπὸ ἐδῶ ὅμως ἀπαντοῦμε τὴ μαλακιά ἡφαιστειογενὴ ὕλη ποῦ κατεργάζονται οἱ φυσικὲς δυνάμεις, ἡ βροχὴ, ὁ ἀέρας, δίνοντάς της ἀπειράριθμα σχήματα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ ἄνθρωποι σκαλίζουν μέσα της κατοικίες καὶ ἐκκλησιές. Μέσα στὸ καλόβολο ὕλικὸ ποῦ τοὺς παρέχει ἡ φύση, οἱ Χριστιανοὶ ἔσκαψαν σὲ ὅλη τὴ Καππαδοκία χιλιάδες ἐκκλησιές, ζωγράφισαν μέσα σ' αὐτὲς χιλιάδες εἰκόνες. «Ὅταν ἕνας λαμπρὸς ἐρευνητὴς ξεσκεπάσε τὴν ἄγνωστη αὐτὴ εἰκονογραφία, τὴν ἀπεκάλεσαν «ἄγνωστη ἐπαρχία τῆς βυζαντινῆς τέχνης»⁵². Μὰ μήπως μόνον ἡ εἰκονογραφία ἦταν ἄγνωστη; Ἄγνωστη ἦταν ἡ Καππαδοκία ὁλόκληρη. Γι' αὐτὸ καὶ τώρα, συνοψίζοντας σὲ λίγες σελίδες τὴν κάθε περιφέρεια, δὲν εἶναι δυνατό νὰ δώσω στοὺς ἀναγνώστες τὰ

52. P. G. de Jerphanion «Les églises rupestres de Cappadoce», Paris 1925, t. I, Introduction p. XVIII.

χαρακτηριστικά τῆς καθεμιᾶς, ἐνόσω δὲν ἔχει γίνει τῆς κάθε πόλης καὶ τοῦ κάθε χωριοῦ ἡ ξεχωριστὴ μελέτη.

Σχεδὸν ὅλα τὰ πολισμάτα καὶ τὰ χωριά τῆς Καισάρειας βρίσκονται βορειο-ανατολικά, ἀνατολικά καὶ νοτιοανατολικά της. Τρία κάνουν ἐξάιρεση, τὰ δύο βόρεια, τὸ Ἐρχιλέτ καὶ τὸ Μόλου, τὸ τρίτο, τὸ Ἰ ν τ ζ έ σ ο υ, νοτιοδυτικά. Τὸ Ἰντζέσου ὁμως, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τοῦ Ἀργαίου, κοιτάζει καὶ πρὸς τὴ Δυτικὴ Καππαδοκία καὶ εἶναι ἓνα πέρασμα κ' ἓνας σύνδεσμος ἀνάμεσα σὲ πολλές περιφέρειες.

Διατηρώντας τὴν Καισάρεια σὰν τὸ μεγάλο κέντρο τῆς περιφέρειας βλέπομε, ὅπως σὲ κάθε περιφέρεια ποῦ ἔχει πολλὰ χωριά, νὰ σχηματίζονται ἀπὸ τὰ χωριά αὐτὰ ομάδες ποῦ μαζεύονται γύρω σ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ, κωμόπολη ἢ χωριό, ποῦ γίνεται ἔτσι ἓνα μικρότερο κέντρο. Τέτοιο εἶναι ἡ Μ ο υ τ α λ ά σ κ η, (Ταλάς) ὡς 16 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὴν Καισάρεια, πατρίδα τοῦ Ἀγίου Σάββα, ἡ μεγαλύτερη κωμόπολη τῆς περιφέρειας. Κοντὰ στὴ Μουταλάσκη, ἀλλὰ καὶ κοντὰ στὴν Καισάρεια, ἀφοῦ ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τους εἶναι μικρὴ, βρίσκονται οἱ κωμοπόλεις καὶ τὰ χωριά Σ τ έ φ α ν α, Ζ ι ν τ ζ ι ν τ ε ρ ε καὶ Ἄ ν δ ρ ο ν ί κ ι, Ν. τῆς Μουταλάσκης, ἐνῶ τὸ Τ α β λ ο υ σ ο ὦ ν καὶ ἡ Κ ε ρ μ ι ρ α, στὰ Β. τῆς ἴδιας κωμόπολης. Τὴ δευτέρη ομάδα θὰ τὴν κάνουμε γύρω στὸ Σ α ρ μ ο υ σ α κ λ ι, ποῦ ἀπέχει ὡς 35 χλμ. ἀπὸ τὴν Καισάρεια, μετὰ τὰ χωριά: Γ α ρ α τ ζ ό ρ ε ν, Σ κ ο π ή, Ἀ γ ι ρ ν ά ς, Β έ ξ ε, Κ έ σ ι, Τ α ξ ι ά ρ χ η ς, πλούσια περιοχή σὲ μοναστήρια, ἐκκλησίες, ἐκκλησιαστικὲς παραδόσεις.

Τὰ δύο χωριά ποῦ βρίσκονται πρὸς ΒΔ. τῆς Καισάρειας εἶναι τὸ Ἀρχαλα (Ἐρχιλέτ) καὶ τὸ Μ ό λ ο υ, καὶ τὰ δύο στὶς μέρες μας σὲ παρακμῆ.

Ἄς συνοψίσουμε τώρα τὴν περιφέρεια Καισάρειας. Οἱ κωμοπόλεις καὶ τὰ χωριά ποῦ τὴν ἀπαρτίζουν ἐκτείνονται ἀπὸ τὰ βορειοανατολικά στὰ νοτιοανατολικά, κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τοῦ Ἀργαίου, σὲ χώρα ποῦ βασιτεῖ τὸ χαρακτηριστικὸς τοῦ κῶνος ξεπερνᾷ μὲ 302 μ. ὀλόκληρο τὸ Βεζούβιο⁵³. Παράξενα διαμορφωμένη χώρα, μὲ μικρότερα βουνά, ποῦ ἀνήκουν στοῦ Ἀργαίου τὸ συγκρότημα, ὅπως τὸ Δίδυμον ἢ β ο υ ν ό τ ο ὦ Μ ε γ ά λ ο υ Β α σ ι λ ε ί ο υ, (Ἄλη Ντάγ), τὸ Γιλανλί Ντάγ, τὸ Κορομάσιον μὲ λόφους ὅπου χάσκουν ἀνοιγμένοι κρατῆρες· μὲ ὀροπέδια, γαιλάδες, σὰν τὸ Τεκίρ, ποῦ εἶναι δροσερὰ θέρετρα μὲ τρεχούμενα νερά καὶ πρασινάδα· μὲ κοιλάδες καὶ χαράδρες· μὲ «δ ι α δ ρ ό μ ο υ ς ἢ φ α ι σ τ ε ι ώ δ ε ι ς» κομμένους μέσα στὴν τραχητικὴ ἢ πορώδη μᾶζα⁵⁴, ποῦ κάποτε κρύβουν μέσα τους χωριά χριστιανικά καὶ τούρρικα· μὲ κώ-

53. Τσίχατσεφ IV, σ. 126.

54. Τσίχατσεφ IV, σ. 145.

νους, άλλους ομαλούς σαν καμωμένους απ' ανθρώπινο χέρι⁵⁵, κι άλλους ανώμαλους· τέλος, χώρα όπου η σύσταση της γης, τρικυμισμένη και πολύπαθη, φανερώνεται με σχήματα και χρώματα, που κάνουν την ιδιόρρυθμη ομορφιά της.

Η Καισάρεια δεν ήταν μόνο στις μέρες μας το μεγάλο καππαδοκικό κέντρο. Από τη θέση της στο κέντρο της ποτακοκαππαδοκικής χώρας, ανάμεσα Πόντου και Κιλικίας — απέχει 400 χλμ. από τη Σαμψούντα και 300 χλμ. από τη Μερσίνα — ανάμεσα Μαύρης Θάλασσας και Μεσογείου, ανάμεσα Αιγαίου και Ασιατικής χώρας, η Καισάρεια ήταν ανέκαθεν ένα από τα κέντρα του διακομιστικού εμπορίου και των ανταλλαγών. Στην αρχαιότητα εποχή της ιστορίας της Καππαδοκίας, 20 αιώνας π.Χ., πριν ακόμα από την εμφάνιση των Χιτιτών, Άσσυριοι άποικοι είχαν εγκατασταθεί στην Καππαδοκία. Οι άποικοι αυτοί είχαν για σημαντικότερο τους εμπορικό κέντρο την πόλη Κανές, 19 περίπου χλμ. από την Καισάρεια. Είκοσι αιώνας πριν Χριστού και είκοσι μετά, η Καισάρεια, μ' όλες τις μεταλλαγές και παροδικές εκλείψεις της ακμής της, μένει για σαράντα αιώνας κόμπος συγκοινωνιών, κέντρο διαβάσεων, εμπορίου και συναλλαγής.

Στην εποχή όπου σταματά η μελέτη μας ο σιδηρόδρομος δεν έφτανε, όπως σήμερα, ως την Καισάρεια. Για τους Καππαδόκες έφτασε πρώτα στο Έρεγλι, έπειτα στο Ούλου-κισλά, όπου οι ταξιδιώτες επαιρναν το σιδηρόδρομο για τη Σμύρνη ή για τη Πόλη. Από την Καισάρεια όμως περνούσαν όλοι οι δρόμοι, οι δρόμοι που την ένωσαν με τις δυο θάλασσες και καταλήγανε ο ένας στα λιμάνια της Κιλικίας κι ο άλλος στο Πόντο. Άλλοι δρόμοι πάλι την έδεσαν με την Άγκυρα, με το Ίκόνιο, με την Ύοσγάτη, με τη Σεβάστεια, και πιά γενικά με τη Δυτική και Βόρεια Μικρασία καθώς και με την κυρίως Άσία.

Η Καισάρεια είχε 60.000 κατοίκους, Έλληνες όμως μόνο 5.000. Για την περιφέρεια Καισάρειας, τη μητρόπολη και τις 16 κωμοπόλεις και χωριά της, μπορούμε να λογαριάσωμε 25 ως 30.000 Έλληνες κατοίκους⁵⁶. Όταν εξιστορηθεί η ζωή αυτής της περιφέρειας, τότε θα γίνει λόγος και για τους μετοίκους που ήταν πολλοί, τόσο από την Καισάρεια όσο και από τις μεγάλες κωμοπόλεις της, Μουταλάσκη, Κερμίρα, Άνδρονίον, Ταυλοσούνι, Ζιντζίντερε. «Δεν υπάρχει πόλις του κόσμου όπου να μην υπάρχουν μέσα Καισαριώτες», μάς λέει ένας πληροφορητής μας από το Ζιντζίντερε. Κι αλήθεια βλέπομε Καππαδόκες από την περιφέρεια Καισάρειας λίγο «παντού της μικρασιατικής γης και μέχρι της Αιγύπτου και της Ρωσίας»⁵⁷. Κοντά στους μικρούς η μεγάλους αὐ-

55. "Ο.π. σ. 148.

56. Για την Καισάρεια και τις κωμοπόλεις βασίστηκα στον Κοντογιάννη σ. 136 - 140· για όσα χωριά δεν αναφέρει η Γεωγραφία του Κοντογιάννη, σε άλλες γραπτές πηγές και στις πληροφορίες των προσφύγων. [Πάντως, κατά τις νεότερες έρευνες η περιφέρεια της Καισάρειας περιλάβαινε 24 χωριά και κωμοπόλεις. Η Σύντ.].

57. Κοντογιάννης, σ. 143.

τούς εμπόρους, μεταπράτες, τεχνίτες, οί κάτοικοι τῶν μικρῶν χωριῶν εἶναι γεωργοί, ἀμπελουργοί καί κτηνοτρόφοι, γι' αὐτό τὸ τμήμα τὸ γύρω ἀπὸ τὸ Σαρμουσακλί θὰ μᾶς δώσει ἄλλο χρῶμα ἀπὸ τῶν μεγάλων κωμοπόλεων ποὺ εἶναι γύρω στὴν Καισάρεια, ὅπου βλέπομε τὴν ποιικιλία στὰ μέσα τοῦ βιοπορισμοῦ. Γενικὰ ὅμως, στὸν τύπο τοῦ ξενιτευόμενου, κοντὰ σ' αὐτοὺς ποὺ ἀποζοῦν ἀπὸ τῆ γῆ, ἀπὸ τὴν κτηνοτροφία ἢ καὶ ἀπὸ τὰ δύο, ἔχομε τὸν "Ἕλληνα ποὺ κάνει ἀπ' ὅλα: γεωργία, ἀμπελουργία, κτηνοτροφία, μαγαζί, καφενεῖο ἢ ἐπάγγελμα, ἀλλὰ καί μεταπράτης καί ἔμπορος στὶς ὥρες του, πολυτεχνίτης, χωρὶς νὰ εἶναι ἐρημοσπίτης, πάντα ἔτοιμος ν' ἀλλάξει δουλειά, νὰ κάνει πολλὲς δουλειές μαζί γιὰ νὰ ζήσει τοὺς δικούς του καί τὸν ἑαυτό του. Τύπος πανελληνίους ποὺ ἴσως νὰ εἶναι καὶ αὐτὸς κοντὰ στὸν ξενιτευτὴ Ὀδυσσεά, ἄλλος τύπος Ὀδυσσεά ποὺ, κοντὰ στὴν ἀνάγκη, τὸν τραβάει καί ἡ ποιικιλία καί ἡ ἀλλαγὴ καί ὁ λιγότερος κόπος, ὅταν ἡ γῆ δὲν εἶναι πολλὴ εὐφορῆ καί θέλει πολλὴ δουλειὰ γιὰ νὰ σὲ ζήσει.

Τὸν τύπο αὐτὸν θὰ τὸν βροῦμε σὲ ὅλη τὴ Καππαδοκία, ὅπου θὰ φανταζόταν κανεὶς πῶς σὲ τόπο τόσο μεσογειακὸ καί τόσο ἀπόμερο ποὺ δὲ γνώριζε τοὺς θαλασσινοὺς δρόμους, ἡ γῆ θὰ ἦταν ἡ τροφὸς καί ἡ πηγὴ ζωῆς καί πλούτου. Κι ὅμως οἱ Καππαδόκες, γνήσιοι "Ἕλληνες, πῆγαν πρὸς τὰ μακρινὰ λιμάνια ὅπου προσωρινὰ ἢ μόνιμα ἐγκαταστάθηκαν. "Ἄν δὲ γύριζαν τὶς θάλασσες, γύριζαν ὅμως τὶς στεριές, ὅπως θὰ τὸ δοῦμε μελετώντας τὴ ζωὴ τῶν Φαρασσῶν. Δὲν εἶχαν θαλασσινοὺς δρόμους; "Ἀνοιγαν δρόμους τῆς ξηρᾶς, μέσ' ἀπὸ βουνὰ καί φαράγγια, μὴ λογαριάζοντας καμιά δυσκολία. "Ἔτσι κ' ἡμεῖς μαζί τους θὰ περάσουμε ἀπὸ τὴ μιά στὴν ἄλλη καππαδοκικὴ περιφέρεια, ὅσο καὶ ἂν ἦταν μακριὰ ἢ μιά ἀπὸ τὴν ἄλλη καί δύσκολη ἢ ἐπικοινωνία τους.

Ἀπὸ τὴν περιφέρεια Καισάρειας θὰ ἔπρεπε νὰ κατεβῶμε νότια στὴ μικρὴ περιφέρεια "Εβερεκ - "Ἀη Κωνσταντῖνος, ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα Καισάρειας καὶ Φαράσων. Γιὰ νὰ τελειώσουμε ὅμως μὲ τὴν Ἀνατολικὴ Καππαδοκία ποὺ περιλαμβάνει τὰ Φάρασα καί τὶς Ἀποικίες τῆς, θὰ συνεχίσουμε τώρα, μετὰ τὴν Καισάρεια, μὲ τὶς περιφέρειες τῆς Βορειοδυτικῆς καί τῆς Δυτικῆς Καππαδοκίας.

2. Περιφέρεια Προκοπιῦ (Οὐργκιουῦ)

Εἶτε ἀπὸ τὴν Καισάρεια ξεκινήσουμε γιὰ νὰ πᾶμε στὸ Προκόπι, εἶτε ἀπὸ τὸ Ἰντζέσου ποὺ εἶναι ἕνας κόμπος συγκοινωνιῶν, ὑπάρχει κατ' εὐθείαν δρόμος. Θὰ προτιμήσουμε τὸ δρόμο ἀπὸ τὸ Ἰντζέσου γιὰ νὰ τὸν κάνουμε μαζί μὲ τὸν P. de Jerphanion ποὺ, μελετώντας τὶς ἐκκλησίες τὶς σκαμμένες στὸ βράχο στὶς περιφέρειες Προκοπιῦ καὶ Νεάπολης, γύρισε αὐτὲς τὶς περιοχὲς καὶ μᾶς ἔδωσε γι' αὐτὲς πολλὲς καὶ καθαρὲς πληροφορίες. Περπατώντας ὡς δύο χιλιόμετρα μέσα στὴ χαράδρα τοῦ ρυακιοῦ Ἰντζέ-σου ἀνεβαίνεις στὸ ὄροπέδιο ποὺ

υψώνεται λίγο-λίγο ως τὸ Τοπούζ ντάγ κι ἀπ' ἐκεῖ βρίσκεσαι μπροστὰ σ' ἓνα θέαμα ἐκπληκτικὸ πού οἱ ταξιδιώτες τὸ περιγράφανε μὲ ζωηρότατα χρώματα⁵⁸. Μιλώντας γιὰ τὴν περιφέρεια Καισαρείας εἴχαμε πεῖ πὼς ἡ ἡφαιστειώδης γεωλογικὴ σύσταση τῆς χώρας τὴν εἶχε παράξενα διαμορφώσει. Κυρίως ὅμως ἡ χώρα, πού ἐκτείνεται ἀπ' τὸ Προκόπι ὡς τὴ Νεάπολη καὶ πέρα ἀκόμα ὡς τὴν Ἀραβισό, θεωρεῖται ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὴ. Μιὰ καὶ δὲν εἶδαμε τὸν τόπο αὐτὸ μὲ τὰ μάτια μας, ὅποταν θὰ δίναμε στὴν περιγραφή μας ἓναν τόνο προσωπικό, δὲν μπορούμε παρὰ νὰ σχηματίσουμε τὴν ἐντύπωσή μας αὐτὴ ἀπὸ τὶς περιγραφὲς τῶν ἄλλων πού ἡ φαντασία μας προσπαθεῖ νὰ τὶς ζωντανέψει καὶ νὰ τὶς συμπληρώσει. Ἡ χώρα αὐτὴ ἀνήκει στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀργαίου καὶ τὸ ἔδαφός της εἶναι σκεπασμένο μὲ τὶς ἡφαιστειώδεις κατευθύνσεις καὶ σὲ χιλιόμετρα ἀπόσταση. Ἡ λεπτὴ αὐτὴ καὶ πορώδης ὕλη πῆρε διάφορα σχήματα ἀνάλογα μὲ τὸ ἔδαφος πού τὴ δέχονταν καὶ τὴν ἐπίδραση τοῦ νεροῦ πού εὐκόλα τὴν κατεργάζονταν. Ἐπειδὴ ἡ ὕλη αὐτὴ εἶναι εὐκολόσκαφη, δὲν πρέπει νὰ τὴ φανταστοῦμε μαλακότερη ἀπ' ὅ, τι εἶναι. Εἶναι τόσο στέρη ὥστε νὰ δέχεται γιὰ αἰῶνες τὶς ἀτμοσφαιρικὲς ἐπιδράσεις, καὶ τέτοιαι ἀντοχῆς πού ὁ ἄνθρωπος, βλέποντας τὸ ἔτοιμο τοῦτο ὕλικό, ἔσκαψε μέσα του κατοικίες, μοναστήρια, ἐκκλησίες, παρεκκλήσια, τάφους καί, στὴ φαντασμαγορίαι τῆς φύσης, πρόσθεσε καὶ τὴ δικὴ του ἐφευρετικότητά κι' ἐργασία. Μέσα λοιπὸν στίς παράξενες μορφὲς πού εἶναι γεμάτος τοῦτος ὁ τόπος θὰ ξεχωρίσουμε μορφὲς φυσικὲς πού δὲν τὶς ἀγγίξει ὁ ἄνθρωπος, κι' ἄλλες πού φέρουν τὴ διπλὴ σφραγίδα τῆς φύσης καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Κι ἀκόμα, πρὶν ἔρθομε στὰ χτίσματα αὐτὰ τῆς φύσης καὶ τῶν ἀνθρώπων, πρέπει ν' ἀναλογιστοῦμε πὼς ἡ χώρα, καὶ χωρὶς αὐτὰ, βρίσκειται κατεργασμένη ἀπὸ τὸν ἡφαιστειώδη χαρακτῆρα τοῦ Ἀργαίου. Ὅπως κιόλας τὸ εἶδαμε στὴν περιφέρεια Καισαρείας, ἀλλὰ μὲ χαρακτῆρα ἐντονότερο, βουνά, λόφοι, χαράδρες, σχίσματα τῆς γῆς, τείχη, συχνὰ κομμένα σὰ μὲ μαχαῖρι, περάσματα καὶ διάδρομοι, μᾶς δίνουν τὴ βασικὴ διαμόρφωση τῆς χώρας. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ οἱ γεωμετρικὲς μορφὲς πού δημιουργήσε τὸ νερὸ τρώγοντας τὸ βράχο: παραλλήλογραμμά, κῶνοι, κουμπέδες, πυραμίδες, βελόνες, κι ἄλλα σχήματα κατὰ μωριάδες, ἔτσι πού, ἀνάλογα μὲ τὴ θέση ὅπου βρίσκειται κανεὶς, νάχει καὶ μιὰ διαφορετικὴ εἰκόνα, πότε χαώδης, πότε ὀμαλότερη. Τὰ σχήματα αὐτὰ μὲ τὰ χρώματα πού ὅλο ἀλλάζουν, δίνουν στὴ χώρα τὴ φαντασμαγορικὴ τῆς ὕψης.

Μέσα στὴν παράδοξη αὐτὴ φύση ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔμεινε πίσω. Ἐσκαψε τὸ βράχο καὶ κάτω καὶ πάνω ἀπὸ τὴ γῆ. Κάτω ἀπὸ τὴ γῆ ἀνοίξε σπίτια, ἐκκλησίες, μακροὺς διαδρόμους, συνοικίες ὀλόκληρες. Γι' αὐτὸ εἶπαν τοὺς Καππαδόκες τ ρ ω γ λ ο δ ὄ τ ε ς. Ἐρωγλοδῦται τὸ ἔθνος τὸ πρόσθεν κατωνομάζετο,

58. Jerphanion I, 1 σ. 15.

τῶ ἐν τρώγλαις καὶ χηραμοῖς καὶ λαβυρίνθους, ὡσανεὶ φωλεοῖς καὶ ὑπογαιῖς, ὑποδύεσθαι»⁵⁹. Τὰ ὑπόγεια αὐτὰ σπίτια ὑδρεύονται ἀπὸ πηγάδια· ὅταν κυλοῦσαν μπροστὰ στὸ ἄνοιγμα τοῦ σπιτιοῦ τὸ τ ρ ὀ σ ι, ποὺ ἦταν μιὰ μεγάλη μυλόπετρα, οἱ κατοικίες αὐτὲς γίνονταν ἀπορθητες καὶ χρησίμευαν γιὰ καταφύγεια ἐνάντια σ' ἐχθρική προσβολή κ' ἐπιδρομή.

Δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ποιά ἐποχὴ κρατᾶει ὁ τραγλοδυτικὸς βίος οὔτε μποροῦμε νὰ ἐξετάσουμε ἐδῶ τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ ζήτημα. Ὁ P. de Jerphanion δὲ νομίζει νὰ εἶναι ὁ τραγλοδυτισμὸς προχριστιανικός⁶⁰, μπορεῖ ὅμως νὰ χρονολογεῖται κι ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνες τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Στὴ σύγχρονη ἐποχὴ τὰ χριστιανικὰ χωριά δὲ ζοῦσαν πιά τραγλοδυτικά, σὲ πολλὰ ὅμως ἀπ' αὐτὰ καὶ σὲ πόλεις ἀκόμα, τὰ σπίτια ἦταν μαζὶ ὑπόγεια καὶ πάνω ἀπὸ τὴ γῆ, καὶ μάλιστα χιτίζονταν καὶ καινούρια τέτοια σπίτια.

Τί ἄραγε νὰ δημιούργησε τὴν ἀνάγκη τοῦ τραγλοδυτικοῦ βίου; Ὅπως τὸ ἐξηγεῖ καὶ ὁ P. de Jerphanion μπορεῖ κανεὶς νὰ ξεχωρίσει λόγους κλίματος καὶ λόγους ἀσφαλείας⁶¹. Ἐπίσης κ' εὐκολίας. Ξύλα δὲν ὑπῆρχαν στὴν Καππαδοκία, ποὺ «ἄξυλη» τὴν ἔλεγε κιόλας ὁ Στράβων⁶², ἐνῶ ὑλικὸ ἔτοιμο ἦταν ὁ βράχος ποὺ ἔμαθαν νὰ τὸν σκαλίζουν οἱ κάτοικοι. Ὅπως γίνεται πάντα, ἡ φύση τοῦ τόπου ἐπιδρᾷ στὴν κατοικία καὶ στὴ ζωὴ. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸ κλίμα. Οἱ ὑπόγειες κατοικίες ἦταν πιὸ ζεστὲς τὸ χειμῶνα πού, στὴν Καππαδοκία, ἔκανε ἀσυνήθιστο καὶ παγερὸ κρύο, ὅπως ἀναφέρουν, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τελευταίους Ἕλληνας κατοίκους, βυζαντινοὶ καὶ χριστιανοὶ συγγραφεῖς.

Ὡς πρὸς τὴν ἀσφάλεια, πολλὲς φορὲς θὰ γλύτωσαν οἱ κάτοικοι ἀπὸ ντόπιες ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἐπιθέσεις κ' ἐπιδρομές. Καλογέροι στὰ μοναστήρια, καὶ οἰκογένειες στὰ σπίτια τους, περιμέναν, κλεισμένοι κάτω ἀπὸ τὴ γῆ, νὰ περάσει τὸ κακό. Τὸ περίεργο εἶναι πῶς, καὶ στίς μέρες μας ἀκόμα, οἱ κάτοικοι, ὅταν μυρίζονταν κίνδυνο, τρύπωναν κάτω ἀπὸ τὴ γῆ, κ' ἔχομε πολλὲς τέτοιες διηγῆσεις ἀπὸ τοὺς πληροφορητὲς μας, καθὼς καὶ ἀπὸ περιηγητὲς ποὺ τίς ἄκουσαν ἐπὶ τόπου. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτὲς τίς περιπτώσεις οἱ ὑπόγειες σήμερα κατοικίες χρησίμευαν κυρίως γιὰ ἀποθῆκες, γιὰ κελάρια, ὅπου διατηροῦσαν τὰ κρασιά, τὰ τυριά, τὰ φροῦτα καὶ ἄλλα φαγώσιμα. Ἀναλόγως τῶν χωριῶν οἱ ὑπόγειες κατοικίες εἶχαν διάφορες ὀνομασίες. Ὡς τώρα ἀκούσαμε νὰ τίς λέν κ α τ α φ ὕ ῖ α, κ α τ α φ ὕ δ ι α, κ α π ἄ γ κ ι α, κ ε λ ἔ ρ ι α, κ ε ρ ἔ ρ, κ α ρ ἄ ρ ι α, κ ο φ τ ο ὕ δ ε ς, τ ρ ὀ σ ι α, ἕ ν.

59. Λέων Διάκονος, Ἱστορία, III.

60. P. G. de Jerphanion «La chronologie des peintures de Cappadoce, E c h o s d' O r i e n t, t. XXX 1931, σελ. 5 - 27.

61. Jerphanion II, σ. 6 - 9.

62. Στράβων, IB' 2,7 «. ἀξύλου γὰρ ὑπαρχούσης σχεδόν τι τῆς συμπάσης Καππαδοκίας...».

Αυτά ήταν τὰ κάτω ἀπὸ τὴ γῆ λαξευτὰ οἰκήματα, πού κοντὰ σ' αὐτὰ ὑπάρχουν, ὅπως εἶπαμε, καὶ ὑπόγειες ἐκκλησίες, μοναστήρια καὶ τάφοι. Μὰ ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν λαξευτῶν ἐκκλησιῶν βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴ γῆ. Μὲ τὴν περιγραφή τους συμπληρώνομε τὴν ὕψη τῆς περιφέρειας πού μελετοῦμε. Μέσα στοὺς μικροὺς καὶ μεγάλους βραχώδεις ὄγκους ὅλων τῶν σχημάτων πού περιγράψαμε, οἱ χριστιανοὶ σκάλισαν μοναστήρια, ἐκκλησιές, κελλιά καὶ τάφους, ἑκατοντάδες καὶ χιλιάδες, σὲ πολλὰ μέρη τῆς Καππαδοκίας. Γιὰ ὅποιον ξέρει πὼς ἡ Καππαδοκία στάθηκε ἀπὸ τὰ πρῶτα προπύργια τοῦ Χριστιανισμοῦ, βλέπει στὶς λαξευτὲς αὐτὲς ἐκκλησίες, πού δὲν ἀφῆσαν βράχο γιὰ βράχο, τὸ ἄνθισμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἔτσι, περπατώντας στὴν ὑπαιθρο, θαυμάζεις πῶς, μέσα στὶς ποικίλες αὐτὲς βραχώδεις μορφές, σκάλισαν οἴκους προσευχῆς καὶ ἀπομόνωσης ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια καὶ τοὺς στόλισαν μὲ τοιχογραφίες πού πολλὲς ἀπ' αὐτὲς σώζονταν ζωηρὲς ἀκόμα ὡς τὶς μέρες μας. Ὅσα καὶ ἂν ἐγραψαν γιὰ τὶς ἐκκλησίες αὐτὲς δικοὶ μας καὶ ξένοι μελετητές, ὀδηγὸς καὶ παραστάτης θὰ εἶναι πάντα ὁ P. de Jerphanion πού, χωρὶς νὰ φανταστεῖ τὴν ὀρφάνεια πού θάβρισκε τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐξοδο τῶν Ἑλλήνων, ἔσωσε τουλάχιστο στὸ ἔργο του μέσα πολλὰ ἀπ' αὐτὰ καὶ τὰ ζωντάνεψε μαζὺ μὲ τὴν περιοχὴ πού μελέτησε.

Στὶς περιφέρειες τοῦ Προκοπιοῦ καὶ τῆς Νεάπολης ἄνθισε ἐξαιρετικὰ ἡ λαξευτικὴ τέχνη.

Ἡ μικρὴ περιφέρεια Προκοπιοῦ δὲν ἔχει πολλὰ χριστιανικὰ χωριά. Ἐκτός ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ Προκόπι (τούρκικα Οὐργκιούπ), πού ἦταν τὸ κέντρο, τρία χωριά ὑπάγονται σ' αὐτὴ τὴν περιφέρεια: ἡ Σ ι ν α σ ὄ ς, ἡ Τ ζ α λ ἔ λ α, τὰ Π ο τ ἄ μ ι α.

Ἀπὸ τὸ Τοπούζ ντάγ ὅπου σταθήκαμε φεύγοντας ἀπὸ τὸ Ἴντζέσου, δὲ θέλεις πιὰ πολὺ γιὰ νὰ φτάσεις στὸ Προκόπι, πού ἀπέχει ὡς 55 χλμ. ἀπὸ τὴν Καισάρεια καὶ ὡς 25 χλμ. ἀπὸ τὸ Ἴντζέσου. Γνώρισμά του καὶ γνώρισμα τῶν τριῶν ἄλλων χωριῶν εἶναι πὼς βρίσκονται μέσα σὲ χαράδρες, περιοχὴ μ' ἀφθονα νερά, πὺ εὐφορῆ καὶ πὺ πράσινη. Στὶς χαράδρες αὐτὲς κυλᾶν μικρὰ ποτάμια: τὸ κεντρικὸ, καὶ τὸ μεγαλύτερο, τὸ Ν τ ἄ μ σ α τ σ ἄ ἱ, χύνεται στὸν Ἄλυ πού κλείνει Β. τὴν περιφέρεια. Τ' ἄλλα, μικρότερα ποτάμια τῆς περιφέρειας ἢ χύνονται στὸ Ντάμσα τσάι ἢ χύνονται κατ' εὐθεῖαν στὸν Ἄλυ. Στὴν κοιλάδα τοῦ Ντάμσα τσάι, ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότο, βρίσκονται τὸ Προκόπι, ἡ Συνασός, ἡ Τζαλέλα. Σ' ἄλλη κοιλάδα, πού κατευθύνεται Ν-ΝΑ ἀπὸ τὴν παρπάνω, βρίσκονται τὰ Ποτάμια.

Ἡ Συνασὸς ἀπέχει μιὰ ὥρα ἀπὸ τὸ Προκόπι, ἡ Τζαλέλα δύομιση ὥρες, τὰ Ποτάμια 6 ὥρες. Συμμάζεμένη περιφέρεια. Τὰ χωριά ὀνομάτιζαν τὸ Προκόπι Κ ἄ σ τ ρ ο, ὅπως καὶ τὴ Νεάπολη καὶ τὴ Νίγηδ. Κάστρο τὶς ἀποκαλοῦσαν τὰ χωριά τους. Ὅμως τ' ἀστικά αὐτὰ κέντρα, ὅπως τὸ Προκόπι, ἡ Καισάρεια καὶ τὸ Ἄκσεράι, δὲν ἦταν τόσο ἀντιπροσωπευτικὰ γιὰ τὸν ἑλληνισμὸ ὅσο τὰ

χωριά τους. "Όλες οι πόλεις ήταν τουρκόφωνες, ενώ τα χωριά τους ήταν ελληνόφωνα. Το φαινόμενο εξηγείται από το γεγονός ότι ο Έλληνικός πληθυσμός των πόλεων μπροστά στον τουρκικό ήταν μια μικρή μειοψηφία, κ' είναι φυσικό η πλειοψηφία να επιβάλει τη γλώσσα της, όταν μάλιστα είναι και κυρίαρχη.

Για το πόσους κατοίκους είχε το Προκόπι οι πληροφορίες που έχουμε και από τα βιβλία και από τους πρόσφυγες δέ συμφωνούν μεταξύ τους. Από 7.500 ως 14.000 φέρονται οι κάτοικοι συνολικά, από 2.500 ως 4.500 οι Έλληνες. Νομίζω πως μπορούμε να δεχτούμε για μέσο όρο δέκα ως δώδεκα χιλιάδες για το σύνολο των κατοίκων, δυο ως δυόμιση χιλιάδες για τους Έλληνες.

Από τα τρία χωριά του Προκοπιού, μόνο η Σινασός ήταν μεγαλοχώρι, κωμόπολη με 3.000 Έλληνες κατοίκους και λίγους Τούρκους. Πολιτισμένη και προοδευτική, με καλά εκπαιδευτήρια, τη Σινασό την είχαν για παράδειγμα όλες οι γύρω κοινότητες. Τα δυο άλλα χωριά, η Τζαλέλα και τα Ποτάμια, ήταν μικρά, το καθένα με 600 - 700 κατοίκους: λίγους Τούρκους είχε η Τζαλέλα, διόλου τα Ποτάμια.

Η μικρή αυτή περιφέρεια του Προκοπιού όλη μαζί, το κέντρο και τα τρία χωριά, με τους 7.000 περίπου Έλληνες κατοίκους της, παρουσιάζει πολύ το ενδιαφέρον. Γύρω στο Προκόπι και στα ελληνικά του χωριά βρίσκονται πολλά τουρκικά χωριά και τοπωνυμίες με ονόματα ελληνικά, αλλά που δέ διακρίνεις άμέσως την ελληνική τους καταγωγή: Κί ο ρ ε μ ε, Μ α τ σ ά ν, Ν τ ά μ σ α, Σ ο υ β έ ς, Μ π α μ π α γ ι ά ν η. Έκτος του Κιόρεμε που είναι ένα φαράγγι καταστρωμένο από εκκλησίες, τ' άλλα είναι χωριά, τουρκικά σήμερα, άλλοτε χριστιανικά, που σε μερικά απ' αυτά, εκτός από τ' όνομα, σώζονται ένθυμια της χριστιανοσύνης τους, όπως συμβαίνει συχνά στην Καππαδοκία. "Όταν άντικαταστήσουμε τα παραπάνω ονόματα με τα πρωτότυπα: Κ ό ρ α μ α, Μ α τ ι α ν ή, Τ α μ ι σ ό ς, Σ ο β η σ ό ς, Π α π α γ ι ά ν η και το Προκόπι με το "Α γ ι ο ς Π ρ ο κ ό π ι ο ς, τότε, ο "Άγιος Προκόπιος, ή Σοβησός και η Ματιανή φανερώνουν επισκοπές του Μεσαίωνα, που αναφέρονται στον 10ο και 11ο αιώνα στις Τ ά ξ ε ι ς των Πατριαρχείων. Άλλά και η Ταμισός είναι επισκοπή, ενώ τα Κόραμα αναφέρονται στις Πράξεις του Άγιου Ίέρωνα που καταγόταν από τη Ματιανή, και φαίνεται να ήταν από τα μεγαλύτερα κέντρα μοναστηριακής ζωής, όπως και το Σογανλί που βρίσκεται μέσα σε κοιλάδα κοντά στα Ποτάμια, κοιλάδα που παρουσιάζει το φαινόμενο να είναι γεμάτη από εκκλησιές⁶³. Μά έξω από τις τοποθεσίες αυτές και τα χωριά,

63. Απόμηση καθώς ήταν αυτή η κοιλάδα, με τις 365 εκκλησίες της, όπως τις θέλει η λαϊκή παράδοση, μίλησε στη λαϊκή φαντασία. Οι Έλληνες των περιφερειών Προκοπιού και Νεάπολης τοποθετούν στο Σογανλί της Μαρούς το Κάστρο, πανελλήνιο τραγούδι που μόνο στην Καππαδοκία αναφέρεται μ' αυτόν τον τίτλο. Συνήθως λένε της Ώριάς ή ακόμη της Σοριάς το Κάστρο.

πόσα άλλα, τὰ περισσότερα, πού δὲν ξέρομε τίποτα γιὰ τὴν ἱστορία τους, τίποτα γιὰ τὸ παρελθόν τους, οὔτε γιὰ τὸ πραγματικὸ τους ὄνομα! Μένουν ὅμως οἱ ἐκκλησίες γιὰ νὰ μαρτυροῦν τὴ χριστιανικὴ ζωὴ τῆς πυκνοκατοικημένης αὐτῆς περιοχῆς. Πράγματι ὁ P. de Jerphanion παρατηρεῖ πὼς ἀπὸ τὸ Οὐργιουπ στὸ Νεφσεχίρ (Νεάπολη), ἀπὸ τὸ Ἄβανὸς στὴ Συνασό, ἡ ἀπόσταση εἶναι τὸ πρὸς πολὺ 16 χιλιόμετρα· σ' αὐτὸ τὸν περιορισμένον χώρον οἱ μικρὲς πόλεις καὶ τὰ μεγάλα χωριά εἶναι πολλά⁶⁴.

3. Περιφέρεια Νεάπολης (Νέφσεχιρ)

Τὸ Προκόπι ἀπὸ τὸ Νέφσεχιρ δὲν εἶναι μακριά· οὔτε τέσσερις ὥρες, καὶ δρόμος καλός. Κι ἐδῶ ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους ἔχει τὴν ἴδια φύση· κι ἐδῶ βρίσκουμε χωριά τραυλοδυτικά καὶ λαξευτὲς ἐκκλησίες, χωριά τούρικια πού τὰ θυμοῦνταν ἀκόμη οἱ Ἕλληνες πὼς ἦταν χριστιανικά. Θὰ μπορούσε ἡ Νεάπολη μὲ τὴν Ἄραβισὸ μαζὶ καὶ μὲ τὸ Προκόπι νὰ κάνουν μιὰ περιφέρεια, ἂν δὲν ἦταν στὰ νότια τῆς Νεάπολης χωριά πού ὑπάγονταν σ' αὐτήν.

Ἡ Νεάπολη ἔχει ἀπ' ὅλες τὶς πόλεις τοὺς περισσότερους Ἕλληνες, 7.000 σ' ἓνα σύνολο ἀπὸ 21.526 κατοίκους⁶⁵. Καινούργια πολιτεία, ὅπως τὸ λέει καὶ τ' ὄνομά της, οἰκοδομήθηκε ἀπὸ τὸν Ταμάτ Ἰμπραήμ Πασᾶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ τράβηξε φαίνεται πολλοὺς Ἕλληνες ἀπὸ τὰ γύρω χωριά· λέγεται πὼς ἔτσι ἄδειασε ἡ Ματιανὴ ἀπὸ τοὺς χριστιανούς, καθὼς καὶ ἄλλα χωριά⁶⁶, ὅταν οἱ Ἕλληνες κάτοικοί τους προτίμησαν νὰ τὰ ἐγκαταλείψουν καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν νεόχτιστη πόλη. Γραπτὲς πηγὲς μᾶς μαθαίνουν πὼς στὴ θέση ὅπου συνοικίστηκε ἡ Νεάπολη ἦταν ἓνα μικρὸ χωριὸ πού τῷλεγαν Μ ο ὕ σ κ α ρ α· τ' ὄνομα αὐτὸ ἀναφέρεται, φαίνεται, καὶ στὰ ντόπια κυβερνητικὰ ἀρχεῖα⁶⁷. Στὴν περιφέρεια Νεάπολης περιλάβαμε ἕξι χωριά: τὴν Ἄ ρ α β ι σ ὸ, τὰ Φ λ ο ῖ τ ᾶ, τὴ Μ α λ α κ ο π ῆ, τὰ Σ ῖ λ α τ α, τὴ Δ ῆ λ α καὶ τὴν Ἄ ν α κ ο ὕ.

Ἡ Ἄραβισὸ εἶναι μεγάλη κωμόπολη, μικρὴ σχεδὸν πόλη, ἂν πιστέψουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων, ὅπως τὸν ἀναγράφουν μερικὰ βιβλία. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς ποικίλλει ἀπὸ τέσσερις ὡς εἴκοσι χιλιάδες γιὰ τὸ σύνολο, ἀπὸ δύο ὡς ἕξι χιλιάδες γιὰ τοὺς Ἕλληνες.

64. Jerphanion I. 1 σ. 16.

65. Ἐκατονταετηρίς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐφορείας τῶν Ἑλληνικῶν Σχολῶν Νεαπόλεως Καππαδοκίας, Νεβ-Σεχιρ 1820 - 1920. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1920, σ. 21.

66. Jerphanion, I. 1 σελ. 27.

67. Ἐκατονταετηρίς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐφορείας τῶν Ἑλληνικῶν Σχολῶν Νεαπόλεως Καππαδοκίας (Νεβ-Σεχιρ). Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1920 σ. 8.

Ήταν κάποτε και δικαστικό κέντρο, πρωτεύουσα επαρχίας, καϊμακαμλίκι, πού σ' αὐτὴν ἄλλοτε ὑπάγουνταν ἡ Σινασός⁶⁸.

Ἡ Ἀραβισὸ στεκεται λίγο ξένη πρὸς τὴν περιφέρειά μας γιατί δὲν εἶχε μὲ τ' ἄλλα χωριά τις σχέσεις πού αὐτὰ εἶχαν μεταξύ τους, οὔτε συναλλάσσονταν, ὅσο αὐτά, μὲ τὸ κέντρο, τὴ Νεάπολη. Καθὼς ἦταν μεγάλη κωμόπολη, εἶχε λιγότερη ἀνάγκη νὰ προστρέξει στὸ κέντρο γιατί ἦταν πιὸ αὐτάρκης. Ἐπειτα ἡ θέση της, στὰ βορειοδυτικὰ ὄρια τῆς Καππαδοκίας, τὴν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὰ καππαδοκικὰ κέντρα. Καθὼς ἦταν ἡ μόνη ἀπ' ὅλες τις ἐλληνικὲς κωμοπόλεις καὶ χωριά τῆς Καππαδοκίας, πού βρίσκονταν ἀπάνω στὸν Ἄλυ, ἡ Ἀραβισὸ περνοῦσε τὸν Ἄλυ γιὰ τις συναλλαγές της μὲ ἄλλα κέντρα, διαφορετικὰ ἀπ' ἐκεῖνα πού εἶχαν τ' ἄλλα καππαδοκικὰ χωριά.

Ἐχοντας σχέσεις μὲ τὴν Ἀγκυρα, μὲ πολίσματα καὶ χωριά τῆς Γαλατίας, ἡ Ἀραβισὸ μᾶς χρησιμεύει γιὰ σύνδεσμος μ' αὐτὴ τὴ χώρα, ὅπου δὲ βλέπομε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ κοινότητα τῆς Ἀγκυρας, ἄλλες ἀξίες λόγου ἐλληνικὲς κοινότητες παρὰ μόνο σταθμούς ἐμπορικοὺς πού τοὺς ἔστηναν Ἕλληνες τῆς Καππαδοκίας. Θὰ βροῦμε τέτοιους σταθμούς σὲ ὅλη τὴν κεντρικὴ Μικρασία.

Ἡ Ἀραβισὸ ἀπέχει 4 ὥρες ἀπὸ τὴ Νεάπολη καὶ πολὺ περισσότερον ἀπὸ τ' ἄλλα τέσσερα χωριά τῆς περιφέρειας πού αὐτά, καθὼς βρίσκονται σὲ μιὰ ὡς δυὸ ὥρες ἀπόσταση τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἔχουν πολλὲς σχέσεις μεταξύ τους.

Ἀπ' αὐτὰ τὰ χωριά τὸ κεντρικότερο εἶναι ἡ Μαλακοπή. Καρὸδρομος τὴν ἐνώνει μὲ τὴ Νίγηδ καὶ μὲ τὴ Νεάπολη, ἄλλοι δρόμοι μὲ τὸ Ἀκσεράϊ καὶ μὲ τὸ Προκόπι. Καθὼς εἶναι φυσικὸ, τὰ χωριά πού βρίσκονται ἀπάνω σ' αὐτοὺς τοὺς δρόμους συνδέονται καὶ αὐτὰ μὲ τὴ Μαλακοπή. Ἡ Μαλακοπή εἶναι κέντρο καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ θέση της: τὰ Φλοῖτᾶ, ἡ Δήλα, τὰ Σίλατα, ἡ Ἀνακοῦ, ἀπέχουν 1 ὡς 2 ὥρες ἀπὸ τὴ Μαλακοπή· νότια, ἡ Τροχὸ, ἡ Ναξὸ καὶ ἡ Λήμνα, — αὐτὰ τὰ τρία εἶναι χωριά τῆς περιφέρειας Νίγηδς, — ἀπέχουν 2 ὡς 4 ὥρες. Στὴν ἀγορὰ τῆς Μαλακοπῆς, πού ἦταν καὶ μεγαλύτερη ἀπὸ τῶν γύρω χωριῶν, ἔφερναν καὶ πουλοῦσαν τὰ προϊόντα τους τούρκικα καὶ μερικὰ χριστιανικὰ χωριά. Πολλὰ χωριά ἐπίσης τὰ ἐξυπηρετοῦσε τὸ ταχυδρομεῖο καὶ τὸ τηλεγραφεῖο τῆς Μαλακοπῆς.

Στὸν ἀμαξιτὸ δρόμο Μαλακοπῆς-Νεάπολης εἶναι ἡ Ἀνακοῦ, μικρὸ κέντρο καὶ αὐτὴ, δύο ὥρες Β. τῆς Μαλακοπῆς. Ὅταν ἓνα χωριὸ εἶναι πάνω στὸ δημόσιο δρόμο ἔχει πάντα περισσότερη κίνηση· ἔτσι ἡ Ἀνακοῦ καὶ ἡ Μαλακοπή. Χρησιμεύουν καὶ γιὰ πέρασμα σ' αὐτοὺς πού, πηγαίνοντας σὲ ἄλλες πόλεις ἡ χωριά, ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ περάσουν ἀπὸ τὴ Μαλακοπή καὶ τὴν Ἀνακοῦ. Ἡ Μαλακοπή, στὴν Ἀνταλλαγὴ, εἶχε 765 Ἕλληνες κατοίκους καὶ 1600 τούρ-

68. Ὁ Ἀρχέλαος στὸ βιβλίο του γιὰ τὴ Σινασό, (1899), τὸ ἀναφέρει.

κους· ἄλλοι 850 Μαλακοπίτες βρίσκονταν στὴν Πόλη⁶⁹. Ἡ Ἄνακοῦ εἶχε 1000 περίπου κατοίκους ἀπὸ τοὺς ὁποίους Ἕλληνες 435 καὶ Τούρκοι 565 στὰ 1924⁷⁰.

Τὰ Φλοῖτὰ ἀπέϋχαν 5 χιλ. Δ. τῆς Μαλακοπῆς καὶ 15 ἀπὸ τὴν Ἄνακοῦ. Μεγάλο χωριό, μὰ πιὸ ἀπόμερο ἀπὸ τὴ Μαλακοπή καὶ τὴν Ἄνακοῦ, εἶχε 1000 Ἕλληνες καὶ 650 Τούρκους⁷¹. Ὅπως ἡ Ἀραβισό Β., ἔτσι τὰ Φλοῖτὰ Ν., εἶναι τὸ δυτικότερο χωριό τῆς περιφέρειάς μας καὶ γι' αὐτὸ τὸ πλησιέστερο στὴν περιφέρεια Ἀκσεράι. Ἀπέχει περίπου 53 χιλ. Α ἀπὸ τὸ Ἀκσεράι καὶ ὡς 27 χιλ. ΒΑ ἀπὸ τὸ Γκέλβερι, καὶ ἔτσι οἱ Φλοῖτιανοὶ βρίσκονταν πλησιέστερα ἀπὸ τ' ἄλλα χωριά στὴν περιφέρεια Ἀκσεράι.

Τ' ἄλλα δυὸ χωριά τῆς περιφέρειας, τὰ Σίλατα καὶ ἡ Δήλα, εἶναι μικρὰ χωριά, πρὸ πάντων τὸ δεύτερο. Τὰ Σίλατα, τούρκικα Djivarzile, βρίσκονται σ' εὐθεῖα γραμμῇ Β. ἀπὸ τὰ Φλοῖτὰ, ὡς 2 ὥρες μακρὰ, σὲ ἴση περίπου ἀπόσταση ἀπὸ τὴ Μαλακοπή, καὶ πολὺ κοντὰ στὴν Ἄνακοῦ ὡς 1 ὥρα καὶ 1/4, καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν ἀδιάκοπη ἐπικοινωνία Σιλάτων καὶ Ἀνακοῦς, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν Ἄνακοῦ πῆγαιναν οἱ Σιλατενοὶ κ' ἔπαιρναν νερὸ τὸν καιρὸ ποῦ εἶχαν ἀνομβρία.

Ἡ Δήλα εἶναι ἓνα χωριουδάκι μὲ περίπου 300 κατοίκους, ὡς 200 Ἕλληνες καὶ 100 Τούρκους⁷², ἀνάμεσα στὰ Ποτάμια καὶ στὴ Μαλακοπή, ἀποικισμένη, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τὸ Μισιτί. Ἡ Δήλα, τὸ ἀνατολικότερο ἀπὸ τὰ χωριά τῆς περιφέρειάς μας, ὡς 2 1/2 - 3 ὥρες μακρὰ ἀπὸ τὰ Ποτάμια, μᾶς πλησιάζει πρὸς αὐτὰ καὶ μᾶς δένει ἔτσι μὲ τὸ νοτιότερο αὐτὸ καὶ ἀπόμερο χωριὸ τοῦ Προκοπιοῦ.

Ἐνῶ ἡ περιφέρεια Προκοπιοῦ ἔχει τὰ τρία χωριά της καὶ τὸ ἴδιο τὸ Προκόπι μὲσα σὲ χαράδρες, ἀντίθετα, τὰ χωριά τῆς Νεάπολης — μ' ἐξαιρεση τὴν Ἰδια ποῦ βρίσκεται σὲ χαράδρα καὶ τὴν Ἀραβισὸ κοντὰ στὸν Ἄλυ — ὄλα βρίσκονται σὲ πεδιάδα, σὲ μιὰ περιοχὴ ὅπου τ' ὄροπέδιο ἀπλώνεται ἄνυδρο, χωρὶς ποτάμια οὔτε ρυάκια, ποῦ νὰ σκάβουν χαράδρες, ἢ νὰ σχηματίζουν κοιλάδες, χωρὶς βουνὰ ψηλά, μὲ μόνο μικροὺς λόφους ποῦ δὲν κόβουν τῆς πεδιάδας τὸ ἄπλωμα. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν πεδιάδα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πολλὰ τούρκικα χωριά, βρίσκονται ἡ Ἄνακοῦ, ἡ Μαλακοπή, τὰ Φλοῖτὰ, τὰ Σίλατα καὶ ἡ Δήλα, καθὼς καὶ τὰ χωριά Τροχό, Ναξό, Λήμνα καὶ Μισιτί τῆς περιφέρειας Νίγδης.

69. Πληροφορὶα τοῦ κ. Πέτρου Καρφοπούλου, ποῦ ἦταν διευθυντὴς τῶν Σχολῶν Μαλακοπῆς καὶ χρημάτισε Γραμματεὺς τῆς «Ἵποσειτροπῆς ἐπὶ τῆς Ἀνταλλαγῆς». [Βλ. ἀκόμη, Θαν. Κωστάκη Ἄνακοῦ, Ἐκδ. Κ.Μ.Σ., Ἀθήνα 1963. σ. 15, ὅπου ἐξετάζεται τὸ θέμα τοῦ πληθυσμοῦ μὲ βάση νεότερα στοιχεῖα. Ἡ Σύντ].

70. R. Dawkins *The Modern Greek in Asia Minor*, Cambridge University, 1916 σ. 27. Οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Dawkins δὲν συμφωνοῦν μὲ αὐτοὺς τοῦ Κ.Μ.Σ., ποῦ καταχωροῦνται στὸ κείμενο. Βλέπε Ἀρχεῖα Κ.Μ.Σ.

71. Κατὰ τὸ Κ.Μ.Σ. 2280 Ἕλληνες καὶ 500 Τούρκοι.

72. Κατὰ τὰ νεότερα στοιχεῖα τοῦ Κ.Μ.Σ. ἡ Δήλα εἶχε 423 κατοίκους, 348 Ἕλληνες καὶ 75 Τούρκους.

Μερικοί περιλαμβάνουν άλλα τρία χωριά τῆς Νίγδης, τὸ Οὐλαγάτς, τὸ Κίτσα-γατς καὶ τὴ Σεμέντρα. Ἡ πεδιάδα αὐτὴ τούρκικα λέγεται Μ π ο υ ν τ ᾶ κ ὀ β α σ ῖ (βλ. σ. 42), κ' ἔτσι σημειώνεται καὶ στὸν Κίπερτ⁷³.

Οἱ περιφέρειες τοῦ Προκοπιοῦ καὶ τῆς Νεάπολης διακρίνονται γιὰ τὶς λαξευτὲς ἐκκλησίες τους μέσα στοὺς βράχους, πού τὰ σχήματα καὶ τὰ χρώματά τους φαντάζουν μὲ μιὰ παράξενη ὁμορφιὰ μέσα στὸ τοπίο. Τὰ χωριά τοῦ Μπουντὰκ ὀβασί τὰ χαρακτηρίζουν ὑπόγειες σήραγγες καὶ κατοικίες πού πολ-λὲς συγκοινωνοῦσαν, σχηματίζοντας ἔτσι ὑπόγειες γειτονιές· αἰῶνων ἡλικία ἔχουν αὐτοὶ οἱ «λαβύρινθοι»⁷⁴. Στὰ παλιὰ χρόνια ἴσως τὰ οἰκήματα νὰ μὴν ἦταν παρὰ ὑπόγεια· «καὶ ὄντως τὰ σπήλαια ταῦτα. . . καὶ εἰς μεγίστην ἔκτασιν ἐξα-πλούμενα ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι ὡς κατοικητήριον δι' ὀλόκληρον χωρίον· περιέκλειαν πᾶν τὸ διὰ τὰς πρώτας ἀνάγκας χρειῶδες, φρέατα, κλιβάνους, ἐκκλησίαν. Ἦσαν δ' ὠχυρωμένα ἐπαρκῶς· πᾶσαι αἱ δίοδοι φέρουσι μέχρι τῆς σήμερον λίθους στρογγύλους ὑπερμεγέθεις ἔχοντας, ἐν τῷ μέσῳ ὀπὴν ὡς πο-λεμίστραν πρὸς τελεσφόρον ἐκ τῶν ἔσω ἄμυναν. . .»⁷⁵.

Τὰ τρωγλοδυτικὰ αὐτὰ χωριά ἦταν κάστρα ἀπόρθητα καὶ σὰν τέτοια μᾶς τὰ παρουσιάζουν οἱ ἀραβικὲς πηγές. Στὸν Ἀραβὰ γεωγράφο Khordadbeh⁷⁶, πού ἔγραψε στὸν 9ο αἰῶνα βλέπομε τὴ διαίρεση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας σὲ 14 ἐπαρχίες. Στῆ δεκάτῃ τετάρτῃ περιλαμβάνεται ἡ περιοχή τῶν «ὑπο-γείων», ὅπου ἀναφέρει 8 ὄχυρὲς θέσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴ Malakubiija, δηλαδὴ τὴ γνωστὴ μας Μαλακοπή. Ἡ Μαλακοπή ἀναφέρεται καὶ στὶς βυζαντινὲς πηγές, σὲ τέσσερα χειρόγραφα τοῦ βυζαντινοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ἐπίσης στὸ Θεοφάνη τὸ Συνεχιστὴ πού τὴ λέει Μαλακοπαία. Καθένα ἀπὸ τὰ χωριά πού ἀναφέρομε ἔχει ἱστορία πού δὲ γράφηκε ἀκόμα.

4. Περιφέρεια Ἀκσεράϊ

Γιὰ τὶς περιφέρειες Ἀκσεράϊ καὶ Νίγδης ἔχουμε λιγότερες πληροφορίες καὶ γι' αὐτὸ θὰ εἴμαστε πολὺ ἐπιφυλακτικοί· γιὰ τὴν περιφέρεια μάλιστα τοῦ Ἀκσεράϊ δὲν ξέρομε ἀν πρέπει νὰ τῆς δώσουμε τ' ὄνομα τοῦ Ἀκσεράϊ ἢ τοῦ Γκέλβερι. Διοικητικὸ κέντρο εἶναι τὸ Ἀκσεράϊ, πρωτεύουσα ἐπαρχίας. Τὸ Γκέλβερι ὅμως ἦταν μεγάλο χωριὸ μὲ πληθυσμὸ σχεδὸν μόνο χριστιανικό, ἐνῶ, ἀντίθετα, τὸ Ἀκσεράϊ εἶχε ἐλάχιστους Ἕλληνες. Ἐξ ἄλλου τὰ λίγα χρι-

73. Στὸ φύλλο CIV: Budak Ova.

74. Ν. Κεχαγιοπούλου Ἀρχαῖος βίος τῶν ἐν τῷ Ἐσωτερικῷ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Μικρασιατῶν». Ξενοφάνης, 1909, τόμ. Στ', τεύχ. Α', σ. 444.

75. Ἀναστασίου Ἀλεκτορίδου, Λεξιλόγιον τοῦ ἐν Φερτακαίνου τῆς Καππαδοκίας γλωσσικοῦ ἰδιώματος, Δ.Ι.Ε.Ε. τ. Α' (1883) σ. 484-485.

76. Bibliotheca Geographorum Arabicorum, Edidit M. J de Goeje. Pars Secta.

στιανικά χωριά τῆς περιφέρειας βρίσκουνταν κοντὰ στὸ Γκέλβερι κι αὐτὴν εἶχαν γιὰ πρόχειρο κέντρο. Τὸ Ἄκσεράι, τ' ἀρχαία Γαρσάυρα, εἶναι τὸ δυτικότερο πόλισμα τῆς Καππαδοκίας, στὰ σύνορα τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς Λυκαονίας, ὅπως τὸ ἀνάφερε καὶ ὁ Στράβων ποὺ ἔγραφε «ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἕρων τῶν Λυκαονικῶν τὰ Γαρσάυρα κωμόπολις»⁷⁷. Στους χριστιανικούς χρόνους τὰ Γαρσάυρα ὀνομάστηκαν Κ ο λ ὶ ν ε ι α ποὺ τὴ βρίσκομε ἀπὸ τὸν 9ο αἰῶνα στὶς Τάξεις τῶν Πατριαρχείων σὰν ἐπισκοπὴ τῆς Δευτέρας Καππαδοκίας. Τὸ σημερινό της ὄνομα Ἄκ-Σεράι, ἄσπρο παλάτι, θὰ τῆς δόθηκε ἀπὸ κανένα κτίριο, ὅπως συχνὰ συμβαίνει στὴν Τουρκία, ὅπου πόλεις καὶ χωριά ὀνοματίζονται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο⁷⁸.

Τὸ Ἄκσεράι εἶχε τούρικο πληθυσμὸς ὡς 2.500⁷⁹. Οἱ Ἕλληνες, λέγουν οἱ πληροφορητές, ἦταν λίγιοι, 300 ὡς 400, κι αὐτοὶ ὄχι ντόπιοι, ἀλλὰ μαζεμένοι ἀπὸ διάφορες πόλεις καὶ χωριά τῆς Καππαδοκίας.

Ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ χωριά τῆς Καππαδοκίας τὸ μόνο ποὺ ἦταν κοντὰ στὸ Ἄκσεράι, σὲ 2 ὥρες ἀπόσταση Ν.Α., εἶναι τὸ Τ σ ε λ τ ε κ⁸⁰, μικρὸ χωριὸ μὲ 70 ὡς 80 ἑλληνικὰ σπίτια.

Βόρεια τοῦ Ἄκσεράι ἀπλώνουνταν κάμπος μὲ πολλὰ τούρκικα χωριά ποὺ ὑπάγουνταν στὸ Ἄκσεράι καὶ ποὺ οἱ Ἄκσεραγιῶτες τὰ ὀνόμαζαν χ ω ρ ι ἄ τ ο ὕ Ἐ κ ε τ ζ ἱ κ, ἀπὸ τ' ὄνομα τοῦ ὀμώνυμου βουνοῦ. Ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα ἑλληνικὰ χωριά δὲν ἀπαντοῦσες. Πέρασες τὰ σύνορα τῆς Καππαδοκίας, μπῆκες στὴ Λυκαονία ἢ στὴ Γαλατία, δὲν ἀπαντᾷς πιά πολλὰς μαζὶ ἑλληνικές κοινοτήτες, παρὰ παροικίες, κάποτε σταθμούς ἐμπορικούς. Ἐξάιρεση θὰ εἶναι νὰ μπορεῖς νὰ κάνεις ὁμάδα, κι ἀκόμα περισσότερο νὰ μιλήσεις γιὰ ἑλληνικούς πληθυσμούς τῆς Γαλατίας ἢ τῆς Λυκαονίας. Μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ Ἄκσεράι σὰν παραμεθόριο πόλισμα, τὸ ἴδιο καὶ ἡ Ἄραβισός. Κοιτάζουν πρὸς ἄλλα χῶματα. Ὅπου καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχουν Ἕλληνες, ἔστω καὶ λίγοι, ὑπάρχουν ὅμως πάντα φανερώματα ἑλληνικῆς ζωῆς, ἀρχαίας ἢ χριστιανικῆς, ἐρείπια, ἱστορικές ἐνθυμήσεις, ἀκόμα καὶ τοπωνύμια ἢ παραδόσεις, ποὺ ζοῦσαν στὰ στόματα

77. Στράβων, ΙΒ' 2,5.

78. Πολλοὶ Ἕλληνες τὸ Ἄκσεράι ὡς τελευταῖα τόλεγαν Νάχσαρα, διατηρώντας ἔτσι τὴν ἀρχαιότερη ὀνομασία τοῦ Γαρσάυρα. Ὁ Wittek «Von der byzantinischen zur turkischen Toponymien, Byzantion X, 1935, σ. 47 - 49, ἀναφέρει πὼς τὸ Garsaura, ὕστερα ἀπὸ μετάθεση, ἔγινε Argsaura, κι ἔπειτα Agsara, ὅπως τὸ ἀναφέρουν ἀνατολικὲς πηγές, Ἄξαρα, ὅπως μᾶς τὸ δίνουν νομίσματα. Ἡ σημερινὴ Νάχσαρα, ἂν βγάλομε τὸ ἀρχικό ν ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι τῆς αἰτιατικῆς — στὴν Ἄχσαρα, ν/ἀχσαρα, Ἄχσαρα — φαίνεται νὰ διατηρεῖ καθαρότατα τ' ἀρχαῖο ὄνομα τῆς συνοριακῆς αὐτῆς καππαδοκικῆς πόλης.

79. Κοντογιάννης ὅ.π. σ. 157. Σύμφωνα ὅμως μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ Κ.Μ.Σ. στὸ Ἄκσεράι κατοικοῦσαν 203 Ἕλληνες καὶ 6.000 Τούρκοι στὸν καιρὸ τῆς Ἀναλλαγῆς (Ἡ Σύντ.).

80. Στὰ 1924 τὸ Τσελέκ, καθαρὰ ἑλληνικὸ χωριὸ εἶχε, 512 κατοίκους (Ἡ Σύνταξ.).

των κοντινότερων στα μέρη αυτά Ἑλλήνων, πού τὰ σώζανε ἀκόμα, πρὸ πάντων τὰ τοπωνύμια, καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Τοῦρκοι.

Ἦστερα ἀπὸ τὸ τμήμα Ἀκσεράι πού δὲν ἔχει ἄλλο χωριὸ ἀπὸ τὸ Τσελτέκ, ἐξακολουθοῦμε τὴν περιφέρεια Ἀκσεράι μὲ τὸ τμήμα τοῦ Γκέλβερι, ὅπως εἴπαμε τὸ σημαντικότερο ἀπὸ τὰ δύο πού, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κωμόπολη Γκέλβερι, μὲ σχεδὸν 4.000 Ἑλληνες κατοίκους καὶ ἐλάχιστους Τούρκους⁸¹, περιλαμβάνει τὸ Σίβριχισὰρ καὶ τὰ Κενάταλα, μιὰ ὥρα καὶ μισή μακριὰ ἀπὸ τὸ Γκέλβερι. Ἐνα ἀκόμα χωριὸ τῆς περιφέρειας, τὸ Χαλβάντρε, βρίσκεται ἀνάμεσα στὸ Ἀκσεράι, καὶ στὸ Γκέλβερι καὶ ἀπέχει 5-6 ὥρες ἀπὸ τὸ Ἀκσεράι καὶ 4 ἀπὸ τὸ Γκέλβερι.

Ἐκτὸς τοῦ Τσελτέκ ὅλη ἡ περιφέρεια εἶναι τουρκόφωνη· καὶ ἐδῶ ὅμως, ὅπως καὶ γύρω στὴν Καισάρεια, ὀλόκληρος ὁ τόπος μιλεῖ γιὰ τὴ χριστιανοσύνη του. Ὅπως στὴν Καισάρεια ὁ Βασίλειος, ἔτσι καὶ ἐδῶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Μόνο πού ἡ Ναζιανζὺς εἶναι σήμερα μικρὸ τούρκικο χωριὸ μὲ τ' ὄνομα Νένεζι· κοντὰ ἡ Ἀριανζὺς ὅπου τὸ κτῆμα τοῦ Μεγάλου Γρηγορίου, τὰ Κανόταλα πού τὰ ξαναβρίσκομε στὸ χωριὸ Κενάταλα· ἡ Καρβάλη, τὸ σημερινὸ Γκέλβερι, πού οἱ Ἑλληνες τὸ ἔλεγαν Καλβαρί. Πλήθος εἶναι οἱ ἐκκλησίες, μέσα στὶς ὁποῖες ἀκόμα σώζονται τοιχογραφίες μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἁγίων· πλήθος τὰ ἁγιάσματα, τὰ ἐρείπια μοναστηριῶν, οἱ τάφοι⁸². Τὸ μεγάλο ἠφαίστειο τοῦ Χασάν ντάγ, ὅπως καὶ ὁ Ἀργαῖος, πρόσφερε στὴν θρησκευτικότητα τῶν πιστῶν εὐπλαστὴ ὕλη. Ἔτσι, λίγο παντοῦ στὸ Χασάν ντάγ, βλέπομε σκαμμένες κατοικίες καὶ ἐκκλησίες, βλέπομε φαράγγια πού οἱ ἴδιοι οἱ Τοῦρκοι τὰ βαφτίζανε Μπὶνμπὶρκιλισιέ, δηλαδή χίλιες μιὰ ἐκκλησίες, ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀριθμὸ τους, πού ἦταν σκαμμένες στοὺς βράχους. Ἄλλο φαράγγι εἶναι τὸ Περίστρεμα, πού τὸ τούρκικο χωριὸ Μπελίστρεμα διατήρησε τ' ὄνομά του. Τὸ Χασάν ντάγ βρίσκεται 88 χιλιόμετρα ΝΔ τοῦ Ἀργαίου⁸³. Ἡ Καισάρεια, τὸ Προκόπι, ἡ Νεάπολη, τὸ Ἀκσεράι καὶ οἱ περιφέρειές τους βρίσκονται στὴν περιοχὴ αὐτή, πού τὴ διαμόρφωσαν ὁ Ἀργαῖος καὶ τὸ Χασάν-ντάγ καὶ πού τῆς ἔδωσαν τὸν ἰδιόρρυθμο ἠφαιστειογενῆ χαρακτήρα πού προσπαθήσαμε, ἔστω καὶ πολὺ ἀδύναμα, ν' ἀναπαραστήσουμε. Ἡ σειρά τοῦ Χασάν-ντάγ μὲ τὰ διάφορα ὀνόματα Χασάν, Γιεσίλ, Adermusun, Μελεντιζ συνεχίζεται ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τοῦ ρυακιοῦ τῆς Νιγδης, ἀπὸ τὸ Οὔτς Καπουλάρ ντάγ, δηλαδή τὸ βουνὸ μὲ τίς τρεῖς πόρτες⁸⁴. Ἀπὸ τὸ Οὔτς

81. Γιὰ τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸ κατοίκων, μὲ βάση νέα στοιχεία, βλ. Δ. Πετρόπουλου-Ἐρ. Ἀνδρεάδη, Ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ στὴν περιφέρεια Ἀκσεράι - Γκέλβερι, Ἀθήνα ἐκδ. Κ.Μ.Σ. 1971, σσ. 63-64. [Ἡ Σόντ.]

82. Βλ. Δ. Πετρόπουλου - Ἐρ. Ἀνδρεάδη, ὁ.π., σσ. 63-84.

83. Tchihatcheff, (Τσιχάτσεφ), Τομ. Ι, σ. 453.

84. Τὰ ὀνόματα Χασάν, Γιεσίλ, Ἀντιμουσούν καὶ Μελεντιζ ἀναφέρονται στὸ χάρτη τοῦ

Καπουλάρ θά περάσουμε στην ανατολική Καππαδοκία άφου πρώτα διατρέξουμε την περιφέρεια Νίγδης.

5. Περιφέρεια Νίγδης

Οί δύο μεγάλες περιφέρειες τής Καππαδοκίας είναι τής Καισάρειας και τής Νίγδης· πιό σκορπισμένα όμως είναι τά χωριά τής Νίγδης και κατέχουν μεγαλύτερη έκταση από τά χωριά τής Καισάρειας. Χωριά πεδινά, χωριά σέ χαράδρες και χωριά όρεινά, όλα τής περιφέρειας Νίγδης, έκτείνονται σέ δυό βουνά και σέ δυό πεδιάδες. Ή Ύδια ή Νίγδη βρίσκεται ανάμεσα σέ δυό βουνά, τό Μελεντίτς-Νταγλαρί και τό Ούτς-Καπουλάρ. Είχε 17.000 κατοίκους, από τούς όποιους 5.000 "Ελληνες⁸⁵ τουρκόφωνους, όπως τουρκόφωνοι — τó έπαναλαβαίνουμε — ήταν οί "Ελληνες όλων τών κέντρων, δηλαδή τών πόλεων. Τής Νίγδης τά χωριά είχαν αυτό τó περιεργο: νά είναι άλλα ελληνόφωνα, άλλα τουρκόφωνα και άλλα ανάμικτα, δηλαδή νά γίνονται σέ δυό γλώσσες οί εκδηλώσεις τής ζωής τους· νά μιλοϋν ελληνικά, αλλά νά τραγουδοϋν τούρκικα. Τά περισσότερα χωριά τής Νίγδης βρίσκονταν στις πλαγιές τών δυό βουνών, δυτικά ή ανατολικά τής Νίγδης, κι έπομένως και τού ρυακιοϋ Νίγδε-σου πού περνάει μέσ' άπ' τήν πόλη. Στο κέντρο, 10 χλμ. Β.Α. τής Νίγδης, κοντά στο δημόσιο δρόμο πού δένει τή Νίγδη μέ τήν Καισάρεια, βρίσκεται τó 'Ανταβάλ, ή αρχαία 'Αντάβαλις, μέ 2000 περίπου κατοίκους "Ελληνες τουρκόφωνους. Β.Α. τού 'Ανταβάλ μπορούμε νά σχηματίσουμε μιá μικρή ομάδα μέ τρία χωριά: Σ ε μ έ ν τ ρ α, Κ ι τ σ α γ ά τ ς και Ο ύ λ α γ ά τ ς. Τό Κίτσαγατς και τó Ούλαγατς όνομάζονται από τούς "Ελληνες Ν α κ ρ ο τ̄ ν⁸⁶ ή Ν α κ ρ ο τ̄ ν ι και Ν α σ ρ α ν τ ό, χωρίς όμως νά έξακριβώσουμε ως τώρα ποιό είναι τó Νακροτ̄ν και ποιό τó Νασραντό, γιατί άλλοι έλεγαν τó Ούλαγατς Νακροτ̄ν και τó Κίτσαγατς Νασραντό, και άλλοι τó έναντίο.

Ή Σεμέντρα, από τó τούρκικο Σεμέντερε (σέ μερικά χωριά τή λένε Χεμάντερ), τó Κίτσαγατς και τó Ούλαγατς, είναι γεωργικά και κηπουρικά χωριά, καθώς άρδεύονται μέ άφθονα νερά από τó βουνό Ούτς Καπουλάρ. Ή Σεμέντρα και τó Ούλαγατς είναι μεγάλα χωριά μέ περίπου 1500 χριστιανούς και λίγους Τούρκους, ένώ τó Κίτσαγατς είχε καμμιά έβδομηνηταριά σπίτια μόνο, τά περισσότερα χριστιανικά. Τά χωριά αυτά ήταν τρωγοδουτικά μέ μακρείς κάτω από τή γή διαδρόμους, όπως σέ πολλά άλλα χωριά, κι άμέσως στα χωριά τού ύψίπεδου τού Μπουντάκ 'Οβά Μ ι σ τ ί, Ν α ξ ό, Λ ή μ ν α, Τ ρ ο χ ό, Τ σ α-

Κίπερτ. 'Ο Τούρκικος χάρτης σημειώνει Χασάν, Κιουτσικ Χασάν και Μελεντίτς Νταγλαρί.

85. Κοντογιάννης, ό.π. σ. 150. [Τά στοιχεία τού Κ.Μ.Σ. βρίσκονται σέ διαφωνία μέ τόν Κοντογιάννη] σύμφωνα μέ αυτά οί "Ελληνες κάτοικοι ήσαν 861. 'Η Σύνταξ.].

86. Τó Ν α κ ρ ο τ̄ ν μάς θυμίζει τó γνωστό 'Α κ ρ ο τ̄ ν ό ν, πού μερικοί μελετητές τó τοποθετοϋν στο 'Αφιόν Καραχισάρ.

ρ ι κ λ ι, που μπορούν να κάνουν μια δεύτερη ομάδα της περιφέρειάς μας (βλ. σ. 42). Κ' εδώ υπόγειες κατοικίες και μακρότατοι διάδρομοι, όπως και στα γειτονικά χωριά τους Μαλακοπή και Άνακοῦ της περιφέρειας Νεάπολης, που, όπως είδαμε, είχαν σχέσεις με την ομάδα αυτή της Νίγδης, γιατί ὅλ' αυτά τὰ χωριά είχαν τὸ πεδινὸ τοῦ ἐδάφους γιὰ κοινὸ τους χαρακτηριστικὸ, καθὼς και τὶς υπόγειες σήραγγες καὶ κατοικίες.

Ἀπὸ τὰ πέντε χωριά τῆς δεύτερης αὐτῆς ομάδας, τὸ Μιστί, ἡ Ναξὸ καὶ ἡ Λήμνα εἶναι χωριά μὲ πᾶνω ἀπὸ 2.000 τὸ καθένα χριστιανούς⁸⁷. Τὸ Μιστί πᾶνω ἀπὸ 3.000, ἐνῶ ἡ Τροχὸ εἶναι μικρὸ χωριὸ μὲ περίπου 100 σπίτια. Εἶχαν «χωρίσει» ἀπὸ τὸ Μιστί δυὸ χωριά, ἀποικίες τοῦ Μιστιοῦ, ἡ Δῆλα, πού τὴν εἶδαμε στὴν περιφέρεια Νεάπολης, καὶ τὸ Τ σ α ρ ι κ λ ⁸⁸, πού ἀνήκει στὴν περιφέρεια Νίγδης, 21 χιλ. Α. τοῦ Μιστιοῦ⁸⁹.

Μετὰ τὶς δυὸ αὐτὲς ομάδες, πρὶν κατεβούμε στὶς κωμοπόλεις πού εἶναι κοντὰ στὴ Νίγδη, φεύγοντας ἀπὸ τὸ Τσαρικλί πού ἀναφέραμε τελευταῖα, φτάνομε σὲ 3 1/2 - 4 ὥρες στὸ Ἐ ν ε χ ι λ, τὸ Γ κ ι α ο ὺ ρ Ἐ ν ε χ ι λ, ὅπως τῶλεγαν. Σήμερα δὲ δικαιολογείται ἡ ὀνομασία του «ἄπιστο Ἐνεχιλ», γιατί πολλὰ χωριά εἶχαν πληθυσμὸ ἑλληνικὸ μὲ μειοψηφία τούρκικη, ὅπως τὸ Ἐνεχιλ πού εἶχε ὡς 200 χριστιανικὲς καὶ 80 τούρκικες οἰκογένειες⁹⁰. Ἴσως σὲ παλιούς καιροὺς νὰ ἦταν τὸ Ἐνεχιλ κανένα κέντρο ἑλληνικὸ καὶ νὰ τοῦ ἔμεινε τὸ παρατσούκλι ἀπὸ τότε. Ὁ Λεβίδης ἀναφέρει στὸ Χειρόγραφο του πῶς σὲ μιὰ ἐκκλησία τοῦ Ἐνεχιλ, ἀφιερωμένη στὸν Ἅγιο Παχούμιο, διάβασε τὴν ἐπιγραφή: «Αὕτη ἡ πόλις τοῦ Κυρίου, εἰσελεύσομαι ἐν αὐτῇ· ἔτει χξ' (660)»⁹¹, ἐπιγραφή πού σβήστηκε κατόπιν, ὅταν ἐπισκεύασαν τὴν πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας.

Τὸ Ἐνεχιλ μᾶς ἐνδιαφέρει ἀκόμα γιατί εἶναι ἀπὸ τὰ χωριά ἐκεῖνα πού χρησιμεύουν γιὰ πέρασμα ἀπὸ τὴν μιὰ στὴν ἄλλη περιφέρεια, καθὼς καὶ ἡ Σ ο υ λ ο ὺ τ ζ ο β α πού ἀπέχτε ἀπὸ τὸ Ἐνεχιλ 1 - 2 ὥρες ΝΑ. Ἐτσι ἀπὸ τὰ Φάρασα καὶ ἀπὸ τὶς Ἀποικίες Φαράσων περνοῦν τὴ Σουλούτζοβα καὶ τὸ Ἐνεχιλ γιὰ νὰ βγοῦν στὴν περιφέρεια Νίγδης, γιὰ νὰ πᾶν στὸ Ἐρεγλι ἢ στὸ Οὐλούκισλα νὰ πάρουν τὸ σιδηρόδρομο. Ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ περάσματα ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ στὴ δυτικὴ Καππαδοκία.

Κοντὰ στὴ Νίγδη τέσσερις κωμοπόλεις ἀπὸ τὶς πιὸ γνωστὲς τῆς περιφέρειας

87. Κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ Κ.Μ.Σ. τὸ Μιστί εἶχε 3.036 Ἑλληνες κατοίκους, ἡ Ἀξὸς 3.687 καὶ ἡ Λήμνα 2.007 (Ἡ Σύνταξ.).

88. Κατὰ τὸ Κ.Μ.Σ. ἡ Τροχὸ καὶ τὸ Τσαρικλί εἶχαν ἀντίστοιχα 543 καὶ 678 ψυχές.

89. Ὁ Dawkins, ὁ.π. σ. 22, ἀναφέρει καὶ τρίτη ἀποικία τὸ Jeklik ἢ, στὸν Κίπερτ, Κερακλί.

90. Ἄ. Λεβίδης «Περιγραφή τῆς Καππαδοκίας» (Χρ.). Τὰ στοιχεῖα τοῦ Κ.Μ.Σ. ἀναφέρουν ὅτι τὸ Ἐνεχιλ εἶχε τὸ 1924 ἑλληνες κατοίκους 815 καὶ τούρκους 1.500 (ἡ Σύντ.).

91. Ἄ. Λεβίδης, Περὶ γρᾶφῆ κλπ. (Χρ). σ. 201.

δὲν ἀπέχουν ἀπὸ τῆ Νίγδης περισσότερο τῆς ὥρας. Εἶναι τὸ Τένεϊ, τὸ Γούρδονος, τὸ Ἀραβάν και τὸ Φερτέκι. Τὸ Τένει, ποὺ οἱ Ἕλληγες τόλεγαν Ντάννακα, δὲν εἶναι τ' ἀρχαῖα Τύανα, ποὺ βρῖσκονται τρεῖς ὥρες νότια, στὴ θέση Κιλισέχισάρ, στὰ ἐρείπια τῶν ἀρχαίων Τυάνων, ὅπου σήμερα ὑπάρχει τουρκοχώρι. Λένε πὼς οἱ κάτοικοι τῶν Τυάνων εἶχαν μεταοικῆσει στὸ σημερινὸ Τένει ἐγκαταλείποντας τὴν κεντρικὴ ἐκεῖνη θέση ποὺ βρῖσκεται ἀπάνω στὴν πρὸς τὴν Καισάρεια λεωφόρο.

Τ' ἀρχαῖα Τύανα εἶναι κατὰ τὸ Στράβωνα πόλις τῆς στρατηγίας τῆς Τυανίτιδος⁹². Σήμερα εἶναι θέση μὲ πλούσια ἐρείπια, ποὺ οἱ Τούρκοι τὴ λένε Κιλισέχισάρ, δηλαδὴ τῆς ἐκκλησιᾶς τὸ φρούριο, ἀπὸ καμιά μεγάλη ἐκκλησία ποὺ θὰ βαστοῦσε ἀκόμη τὴν παλιά της δόξα. Γιατὶ τὰ Τύανα, γνωστὰ στὸν ἀρχαῖο κόσμο, ἦταν και μιὰ ἀπὸ τις μητροπόλεις τῆς Καππαδοκίας μὲ τρεῖς ἐπισκοπές: τὰ Κύβιστρα, τὴ Φαυστιανούπολη και τὰ Σάσιμα⁹³. Τὰ Κύβιστρα και τὴ Φαυστιανούπολη τις ταυτίζουμ μὲ τὸ Ἐρεγλι και τὸ Οὐλούκισλα, ποὺ ἦταν, πρῶτα τὸ Ἐρεγλι κ' ὕστερα τὸ Οὐλούκισλα, οἱ δυὸ σιδηροδρομικοὶ σταθμοὶ ὅπου ἔπαιρναν οἱ Καππαδόκιες τὸ σιδηρόδρομο γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὅσο γιὰ τὰ Σάσιμα τὰ ξαναβρῖσκομε στὸ τούρκικο χωριὸ Ζάμζαμα.

Τὸ Τένει, τὸ Γούρδονος και τὸ Ἀραβάν δὲν εἶχαν παρὰ Χριστιανούς, ἀπὸ 1000 ὠς 1500, τὸ Φερτέκι εἶχε 1100 Ἕλληγες και 2000 Τούρκους⁹⁴.

Πὺ μακριὰ ἀπ' αὐτὲς τις κωμοπόλεις, ὠς δυὸ ὥρες ἀπὸ τὴ Νίγδη, σχηματίζουμ ἄλλη μικρὴ ομάδα ἀπὸ τέσσερα χωριά, τὴν Τερμισό, τὸ Ἴλοσόυν, τὰ Μάνταλα, και τὴ Σαζάλτζα, βουνίσια χωριά τοῦ Μελεντίζ, ἐνὼ τὰ προηγούμενα βρῖσκονται στοὺς πρόποδες τοῦ Ἰδίου βουνοῦ. Ἀπὸ τὰ τέσσερα αὐτὰ χωριά μόνο ἡ Τερμισός, ΝΑ. τῆς Νίγδης, εἶναι μεγάλο χωριὸ μὲ 2.000 Ἕλληγες και 150 Τούρκους⁹⁵, ἐλληγνόφωνο. Τ' ἄλλα τρία χωριά, τὸ Ἴλοσόυν, τὰ Μάνταλα και ἡ Σαζάλτζα, εἶναι μικρὰ χωριά ἀπὸ πενήντα ὠς ὀγδόντα σπίτια, και τὰ τρία τουρκόφωνα. Ἐτσι γιὰ νὰ συνεννοοῦνται τὰ χωριά αὐτὰ μὲ τοὺς γείτονες Τερμισιώτες μεταχειρίζονταν τὴν τούρκικη γλῶσσα, τὸ ἴδιο ὅπως και μὲ τὰ τούρκικα χωριά.

Ἐνα χωριὸ ἀτομένει ἀπὸ τὴν περιφέρεια Νίγδης, ὁ Πόρος (Μπόρ), δυὸ ὥρες νότια τῆς Νίγδης και μιὰ ὠρα βόρεια ἀπὸ τὸ Κιλισέχισάρ, τ' ἀρχαῖα

92. Στράβων IB' 2,7.

93. Ἀπὸ τὸν 7ο αἰῶνα βλέπομε τὴ μητρόπολη Τυάνων μὲ τις τρεῖς ἐπισκοπές της· πρβλ. Gelzer, Ungedruckte... Texte, not. 1.

94. Dawkins ὅ.π. σ. 14. Σχετικὰ μὲ τοὺς ἑλληγοχριστιανούς κατοίκους τὰ στοιχεῖα τοῦ Κ.Μ.Σ. ἔχουν ὠς ἐξῆς: Γούρδονος 213, Ἀραβάν 245, Φερτέκι 430 (στὰ 1924).

95. Dawkins, ὅ.π. σ. 13. Καὶ τῶν χωριῶν αὐτῶν οἱ Ἕλληγες κάτοικοι, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ Κ.Μ.Σ. εἶναι: Τερμισός 231, Ἴλοσόυν 86, Μάνταλα 176, Σαζάλτζα 119.

Τύανα. Είχε 2.600 κατοίκους, 2.000 Έλληνες τουρκόφωνους και 600 Ἀρμένιους⁹⁶.

Μπουγά Μαντέν

Ὁ Πόρος, τὸ νοτιότερο χωριὸ τῆς Νίγδης, θὰ μᾶς χρησιμέψει γιὰ νὰ συνδέσουμε μὲ τὴν περιφέρεια Νίγδης τὴ μικρὴ περιφέρεια Μπουγά Μαντέν, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ Μπουγά Μαντέν καὶ τὶς τέσσερις ἀποικίες του: Ο ὕ φ α - τ ζ ι κ ἢ Τ σ ι φ λ ι κ, Κ α ρ α τ ζ ά β ι ρ α ν, Κ α β ο υ κ λ ο Ὑ, Ἐ μ ι ν ι κ. Περίπου 5.000 κατοίκους εἶχε ὅλη ἡ περιφέρεια, 3.200 τὸ Μπουγά Μαντέν καὶ ἀπὸ 30 ὡς 200 σπίτια οἱ ἀποικίες. Ἡ προφορικὴ παράδοση εἶναι ἀκόμα ἀρκετὰ κοντὰ στὰ γεγονότα ὥστε νὰ τῆς δώσουμε δίκιο, ὅταν δὲ συμφωνοῦν μαζὶ τῆς οἱ λίγες γραπτὲς πληροφορίες ποὺ ἔχομε⁹⁷.

Στὰ 1827⁹⁸ ἄρχισε ἡ ἐκμετάλλευση τῶν μεταλλείων ἀπὸ τὸν Ἐλευθέριο Ἀποστολίδη· τότε ἰδρύθηκε καὶ τὸ χωριὸ, ποὺ μεγάλωσε καὶ πρόκοψε πολὺ γρήγορα χάρις στὰ προνόμια ποὺ τὸ τούρκικο κράτος ἔδινε στοὺς Ἕλληνες μεταλλωρύχους.

Τὸ Μπουγά Μαντέν ἴδρυσε μ' αὐτὴ τὴ σειρά τὶς τέσσερις ἀποικίες του: Καβουκλὸ, Οὐφατζίκ, Ἐμινικ καὶ Καρατζάβιραν. Καὶ οἱ τέσσερις, πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ, υπάγονταν στὸ Μπουγά Μαντέν, ποὺ ὡς τὰ 1918 ἦταν καὶ δῆμος καὶ πρωτεύουσα ἐπαρχίας. Ὁ ἀποικισμὸς ἄρχισε περίπου στὰ 1890⁹⁹. Τὰ τέσσερα χωριά ἀπέιχαν 6 - 8 ὥρες ἀπὸ τὸ Μπουγά Μαντέν Β. καὶ ΒΑ. Ψοῦνιζαν στὸν Πόρο καὶ στὴ Νίγδη, ἐνῶ τὸ Μπουγά Μαντέν κυρίως στὴ Νίγδη.

Οἱ κάτοικοι τῆς περιφέρειας Μπουγά Μαντέν δὲν ἦταν Καππαδόκες, ἦταν Πόντιοι, ἀπὸ τὴν περιφέρεια τῆς Ἀργυρούπολης¹⁰⁰. μιλοῦσαν ποντιακὰ, καθὼς ποντιακὰ ἦταν καὶ τὰ ἔθιμά της. Ὅπου ὑπῆρχαν μεταλλεῖα, εὑρισκес Πόντιους μεταλλωρύχους, ποὺ ἴδρυσαν χωριά, ὅπως τόκαμαν ὄχι μόνον στὴν Καππαδοκία, ἀλλὰ σὲ ὅλη τὴν Κεντρικὴ Μικρασία καὶ στὴν Ἀρμενία, καὶ ἀκόμη βαρύτερα μέσα στὴν Ἀσία. Τὶς ποντιακὲς αὐτὲς κοινότητες, ὅσες βρῖσκονται στὴν

96. Κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ Κ.Μ.Σ. ὁ Πόρος εἶχε 1.184 Ἕλληνες Τουρκόφωνους, ἐνῶ τὸ 1905 εἶχε 6.907 Τούρκους (Ξ ε ν ο φ ά ν η ς Γ', 705, σ. 44).

97. Κύριος πληροφορητὴς μας εἶναι ὁ Παπᾶ Βασίλης Καθρεφτίδης, γεννημένος στὰ 1875, δάσκαλος καὶ Ἀρχιερατικὸς Ἐπίτροπος στὴν πατρίδα του ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια. Ὁ πρόπαππος τοῦ Παπᾶ Βασίλη ἴδρυσε τὸ χωριὸ καὶ ἄνοιξε τὰ μεταλλεῖα.

98. Κατὰ τὸν Κοντογιάννη, σ. 420 στὰ 1825.

99. Κατὰ τὸν Βαλαβάνη «Μικρασιατικὰ» σ. 134 - 139 τὸ Καβουκλὸ ἀποικίστηκε στὰ 1891.

100. Κανδηλάπτης Οἱ ἀρχιμεταλλουργοὶ τοῦ Πόντου καὶ τὸ ἔθνικὸν ἔργον αὐτῶν, Ἀλεξξανδρούπολις, 1929.

Καππαδοκία δὲν μπορούμε νὰ μὴν τὶς περιλάβουμε στὴ μελέτη μας. Ζοῦσαν στὴν Καππαδοκία, καὶ ἀποτελοῦσαν μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς. Ὁταν μελετηθεῖ ἡ ζωὴ καὶ ἡ λαογραφία τους θὰ δοῦμε ἂν διασώθηκε σὲ ὅλα ἡ ποντιακὴ καταγωγὴ τους ἢ ἂν ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τοὺς Καππαδόκες μὲ τοὺς ὁποίους συναλλάσσονταν.

Ἄν καὶ μέσα στὰ βουνὰ τοῦ κεντρικοῦ συγκροτήματος τοῦ Ταύρου, τοῦ Μπουγὰ ντάγ, τὸ Μπουγὰ Μαντὲν ἔπεφτε κοντὰ στὸ δημόσιο δρόμο πού, περνώντας τὶς Κιλικίες Πύλες, ἔφτανε στὴν Ταρσό καὶ στὴ Μερσίνα. Οἱ Κιλικίες Πύλες ἦταν γι' αὐτοὺς τὸ συνειθισμένο τους πέρασμα γιὰ νὰ κατεβοῦν στὴν Κιλικία, στὴν Ταρσό, στὴ Μερσίνα, στ' Ἀδανα. Ἄν ἐμᾶς μᾶς ξυπνᾶ ἱστορικὲς ἀναμνήσεις, γι' αὐτοὺς ὅμως ἡ κλασικὴ αὐτὴ διόδος εἶχε μπεῖ στὴν καθημερινὴ τους ζωὴ. Τὸ ἴδιο καὶ γι' ἄλλη μιὰ μικρὴ ὁμάδα, ποντιακὴ κι αὐτὴ, ἀλλὰ κι αὐτὴ μέσα στὸ καππαδοκικὸ πλαίσιο, τὸ Μπερεκετλί Μαντὲν.

Πιο κοντὰ στὸ Μπουγὰ Μαντὲν παρὰ στὶς ἄλλες περιφέρειες βρίσκονται οἱ δυὸ σιδηροδρομικοὶ σταθμοί, τὸ Οὐλούκισλα καὶ τὸ Ἐρεγλι, τῆς γραμμῆς Κωνσταντινούπολης-Βαγδάτης, πού τοὺς χρησιμοποιοῦσαν ὅλων τῶν περιφερειῶν οἱ Καππαδόκες. Τὸ Οὐλούκισλα ἀπέιχε 4 ὥρες ἀπὸ τὸ Μπουγὰ Μαντὲν Ἐλλήνες δὲν εἶχε καθόλου. Τὸ Ἐρεγλι ἦταν κωμόπολη μὲ περίπου 5.000 κατοίκους¹⁰¹. Ἄπ' αὐτοὺς ὡς 1.000 ἦταν Ἐλλήνες, μαζεμένοι ἀπὸ διάφορες πόλεις τῆς Καππαδοκίας, ἀπὸ τὴν Καισάρεια, ἀπὸ τὸ Νεφσεχίρ, ἀπὸ τὴ Νίγδη, ἀπὸ τὸν Πόρο, ὅλοι ἔμποροι. Τὸ Ἐρεγλι πού βρίσκεται στὰ νοτιοδυτικὰ σύνορα τῆς Καππαδοκίας εἶναι πρωτεύουσα ἐπαρχίας καὶ ὑπάγεται στὸ Ἴκόνιο τῆς Λυκαονίας.

Μπερεκετλί Μαντὲν

Τὴν κωμόπολη Μπερεκετλί Μαντὲν θὰ τὴν περιλάβουμε κι αὐτὴ στὴν περιφέρεια Νίγδης, ἂν καὶ βρίσκονταν 10 ὥρες μακριὰ τῆς. Τὴν χωρίζει ὅμως ἀπὸ τὴ Νίγδη τὸ βουνὸ Οὐτς Καπουλάρ πού, γιὰ νὰ πᾶν στὴ Νίγδη, ἔπρεπε νὰ τὸ διασχίσουν ἢ νὰ τραβήξουν μακρύτερο δρόμο ἀπὸ τοὺς πρόποδες του, ὅπως ἔκαναν τὸ χειμῶνα. Τὸ Μπερεκετλί Μαντὲν θὰ ἦταν κάποτε μεγάλο κέντρο, ἂν ἀληθεύει ἡ πληροφορία πού μᾶς ἔδωσαν κάτοικοι του πὼς ἄλλοτε ἡ Νίγδη ὑπάγονταν στὸ Μπερεκετλί. Σήμερα εἶναι μεγάλη κωμόπολη μὲ 1.000 περίπου Ἐλλήνες καὶ λίγο περισσότερους Τούρκους, ἀντίκρου στὴν τούρκικη κωμόπολη, πού αὐτὴ λέγεται μόνο Μπερεκετλί χωρὶς Μαντὲν. Ἀνά-

101. Ὁ Κοντογιάννης, σ. 148, σημειώνει 10.000 κατοίκους· οἱ πληροφορίες ὅμως τῶν προσφύγων πού τοὺς θέλουν ὡς 3.000 φαίνονται πιὸ ἀξιόπιστες. Τὸν ἴδιο περίπου ἀριθμὸ δίνει καὶ ὁ Λεβίδης πού ἀναφέρει οἰκονόμειες 904. Χειρόγραφο «Π ε ρ ι γ ρ α φ ῆ . . .» σ. 343. [Πάντως, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ Κ.Μ.Σ. τὸ Ἐρεγλι εἶχε τὸ 1924 Ἐλλήνες Τουρκόφωους 678, ἐνῶ στὰ 1905 (Ξενοφάνης, Γ', σ. 44) 1.200 Τούρκους].

μεσα στις δυο κωμοπόλεις τρέχει ένα ρυάκι, παραποτάμι του Κουρκούνη, γιατί, όπως είδαμε, ως εδώ άπάνω φτάνουν του Σάρου τὰ παραλλάδια. Όπως τὸ Μπουλγάρ Μαντὲν ἔτσι καὶ τὸ Μπερεκετλί εἶναι μέσα στὰ βουνά, σὲ 1.500 μ. ὑψόμετρο καὶ στοὺς πρόποδες μικροῦ βουνοῦ, τοῦ Ἄποστόλου Π α ὕ λ ο υ, Ἄ γ ι α μ. Π α ὕ λ ο ς, ὅπως τῶλεγαν, μὲ γύρω μικρὰ καὶ μεγάλα βουνά, ἀφοῦ, ὡς καὶ τὸ Ντεμὲρ Καζί, εἶχαν ἀντίκρου καὶ ἀνατολικά τους, τὸ βουνὸ αὐτὸ τὸ ισάξιο στὸ ὕψος μὲ τὸν Ἄργαῖο.

Τὸ Μπερεκετλί, ἂν καὶ ὑπάγεται στὴ Νίγδη, ἀποτελεῖ μιὰ μικρὴ, χωριστὴ περιφέρεια. Βρίσκεται μακριὰ τῆς Νίγδης, καὶ μακριὰ ἀπὸ τ' ἄλλα ἑλληνικὰ χωριά τῆς περιφέρειας, ἀπομονωμένη ἀπὸ τὰ βουνά ποὺ πρέπει νὰ διασχίσει κανεὶς γιὰ νάρθει σ' ἐπαφὴ μαζί τους.

Εἴπαμε παραπάνω, στὴ σ. 60, πὼς ἀπὸ τὸ βουνὸ Οὔτς Καπουλάρ περνοῦμε στὴν Ἀνατολικὴ Καππαδοκία. Περάσματα θάχει πολλά. Ἐνα ἀπὸ τὰ κυριότερα εἶναι τὸ διάσελο ποὺ ἐνώνει τὸ Οὔτς Καπουλάρ μὲ τὸ Ἄλὰ ντάγ, τὸ Μπουλντουρούτς, μὲ ὑψόμετρο 1750 μ. Ὁ Λεβίδης γράφει ὅτι τὸ Μπουλντουρούτς τὸ ἔλεγαν ἐπὶ τόπου Ἄ δ ζ ε μ ι ς καὶ προσθέτει «δύσβατον χειμῶνος ὄρα, ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὑπάρχει βρύσις ψυχροῦ ὕδατος¹⁰²». Ἀπὸ τ' ὄνομα τοῦ βουνοῦ ἐξηγεῖται καὶ τ' ὄνομα τοῦ ρυακιοῦ Cemis-dere, ποὺ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς μικροὺς συμβάλλοντες τοῦ ποταμοῦ Κουρκούνη. Ἀπὸ τὸ Μπουλντουρούτς πηγάζει τὸ Μπουλτουρούτς σοῦ¹⁰³, ποὺ κατευθύνεται βόρεια καὶ χύνεται στὸ Σουλτάν Σαζί, καθὼς καὶ ρυάκια ποὺ χύνονται νότια καὶ σχηματίζουν τὸν ἄνω ροῦ τοῦ Κουρκούνη ποὺ συμβάλλει στὸν Ποδανδὸ-Τσαχίτη. Βέβαια τὸ Μπουλτουρούτς δὲν εἶναι τὸ μόνο πέρασμα ἀπὸ τὸ Ἄλὰ στὸ Οὔτς Καπουλάρ· ὑπάρχουν κι ἄλλοι δρόμοι γιὰ νὰ περάσεις ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ στὴ Δυτικὴ Καππαδοκία.

Ἀπὸ τὸ Μπουλτουρούτς ἀνεβαίνομε ὡς τὸ Ἐνεχιλ, τὸ ἀνατολικότερο χωριὸ τῆς περιφέρειας Νίγδης, ἀκολουθώντας τὴ ροὴ τοῦ Μπουλντουρούτς τσαί. Ἀπὸ τὸ Ἐνεχιλ περνᾷ ἡ περιφέρεια Φαράσιων γιὰ νὰ πάει στὰ χωριά τῆς Νεάπολης, ἀφοῦ πρῶτα περάσει ἀπὸ τὴ Σουλούτζοβα, 1 - 2 ὥρες ΝΑ. τοῦ Ἐνεχιλ.

Ἡ Σουλούτζοβα εἶναι μικρὸ χωριό, μὲ 200 ἀπάνω-κάτω οἰκογένειες, ἑλληνικὲς καὶ τούρκικες¹⁰⁴. Ἀποικία τοῦ Μπερεκετλί¹⁰⁵ μὲ κατοίκους Πόντιους ὅπως τὸ Μπερεκετλί καὶ τὸ Πουγά Μαντὲν ψούνιζε στὴ Νίγδη, ἀλλὰ καὶ στὸ κοντινὸ Ἐνεχιλ. Δὲν ξέρω ἂν πρέπει νὰ περιληφθεῖ στῆς Νίγδης τὰ χωριά,

102. Λεβίδη, «Π ε ρ ι γ ρ α φ ῆ» σ. 346.

103. Τὸ Μπουλντουρούτς-σοῦ σημειώθηκε μὲ τὸν Τούρκ. Χάρτη, ἀλλὰ ὀνοματίσθηκε μὲ τὸν Κίπερτ. Ὁ Τούρκ. Χ. δὲν τὸν ὀνοματίζει.

104. Κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ Κ.Μ.Σ. ἡ Σουλούτζοβα εἶχε 333 Ἕλληνες Τουρκόφωνους, τὸ 1924.

105. Χειρ. Λεβίδη «Π ε ρ ι γ ρ α φ ῆ» σ. 346.

πάντως τὸ "Ενεχὶλ καὶ ἡ Σουλούτζοβα εἶναι οἱ ἀνατολικότερες προφυλακὲς τῆς Νίγδης καὶ τῆς Δυτικῆς Καππαδοκίας. Βρίσκονται στοὺς δυτικούς πρόποδες τοῦ 'Αλά ντάγ. 'Απ' τὴν ἄλλη μεριά τοῦ 'Αλά εἶναι τὰ Φάρασα, εἶναι ἡ 'Ανατολικὴ Καππαδοκία. "Όταν λέμε 'Ανατολικὴ Καππαδοκία ἐνοοῦμε αὐτὴ πού ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ 'Αλά ντάγ ὡς τ' ἀνατολικότερα σύνορα τῆς Σύγχρονης Καππαδοκίας, τὸν 'Αντίταυρο καὶ τὸ Σάρο. "Αν καὶ χωρισμένες ἀπὸ πανύψηλα βουνά, αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει νὰ ἐπικοινωνοῦν ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, ἡ 'Ανατολικὴ μὲ τὴ Δυτικὴ Καππαδοκία· οἱ κάτοικοι ἀνοίγαν περάσματα ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τους, τῆς φύσης τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς ἐποχῆς. "Όσα χωριά τυχαῖνον ἀπάνω στὰ σύνορα μετέχουν στὴ ζωὴ τῶν δύο περιφερειῶν. "Έτσι κι ἡ μικρὴ Σουλούτζοβα, ὅπου συχνὰ πῆγαιναν οἱ Φαρασῶτες σὰν ἐργάτες στὸ θερισμό.

6. Περιφέρεια 'Εβερεκ

Στὴν 'Ανατολικὴ Καππαδοκία θὰ ξεχωρίσαμε τρεῖς περιφέρειες: τὸ "Ε β ε ρ ε κ τὰ Φάρασα καὶ τὶς 'Α π ο ι κ ί ε ς Φαράσων. 'Η περιφέρεια 'Εβερεκ, ἀπὸ τὴ θέση τῆς μετέχει καὶ τῆς Βορειοανατολικῆς Καππαδοκίας, δηλαδὴ τῆς περιφέρειας Καισάρειας, καὶ τῆς 'Ανατολικῆς, δηλαδὴ τῆς περιφέρειας Φαράσων καὶ 'Αποικιῶν Φαράσων. Σ' εὐθεῖα γραμμὴ κάτω ἀπὸ τὴν Καισάρεια, νότιά τῆς, τὴ χωρίζει ἀπὸ τὴν καππαδοκικὴ μητρόπολη ὁ 'Αργαῖος. 'Απὸ τὸ 'Εβερεκ, ἀπὸ τὸ Βερέκι, ὅπως τ' ὀνομάζανε, εἶχαν γιὰ εὐκολότερη τὴν ἀνάβαση στὸν 'Αργαῖο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ τὴν ἐπιχείρησαν οἱ πρῶτοι περιηγητῆς, ὁ ἄγγλος Χάμιλτον (1837) καὶ ὁ ρῶσος Γσίχατσεφ (1848). Τὸ Βερέκι ἦταν ἡ ἔδρα τῆς ὑποδιοίκησης Ντέβελι. Μικρὴ πόλη μὲ περίπου 10.000 κατοίκους· οἱ 'Αρμένηδες ξεπερνοῦσαν τοὺς μισοὺς κατοίκους, ὅταν στὰ 1897 ὁ Λεβίδης ἔγραφε τὸ χειρόγραφό του¹⁰⁶. Οἱ 'Ελλήνες δὲν ἦταν παρὰ 125 οἰκογένειες καὶ κατοικοῦσαν στὸν "Αἴ Κωνσταντῖνο, συνοικία τοῦ Βερεκιοῦ. Οἱ ἐπίλοιποι κάτοικοι ἦταν Τούρκοι. 'Η σύνθεση τῶν κατοίκων τοῦ Βερεκιοῦ δὲ θὰ ἔμενε ἡ ἴδια γιὰτί, ὅπως μᾶς εἶπαν οἱ Φαρασῶτες, τοὺς 'Αρμένηδες τῶν μερῶν ἐκείνων τοὺς ἐξολόθρευσαν οἱ Τούρκοι στὶς σφαγῆς τοῦ 1895, τοῦ 1908, καὶ στὸν εὐρωπαϊκὸ πόλεμο τοῦ '14 - '18.

"Όλα τὰ γύρω χωριά πῆγαιναν στὸ Βερέκι γιὰ τὶς διοικητικὲς τοὺς ὑποθέσεις, γιὰ τὸ ταχυδρομεῖο, γιὰ τοὺς τεχνίτες καὶ γιὰ τὰ μαγαζιά. Στὸν "Αἴο Κωνσταντῖνο ἔμενε καὶ ὁ 'Εξαρχος τοῦ Μητροπολίτη Καισαρείας. Τὸ Βερέκι, ἂν καὶ μέσα σὲ κοιλάδα ἀνάμεσα στὸν 'Αργαῖο καὶ στὸ βουνὸ Ντέβελι, εἶ-

106. Λεβίδης, «Π ε ρ ι γ ρ α φ ῆ. .» σ. 204. 'Ο 'Αρχέλαος σ. 121 ὀρίζει τὸν πληθυσμὸ τοῦ Βερεκιοῦ σὲ 4.000 Τούρκους, 4.000 'Αρμένηδες καὶ 1.000 'Ελλήνες.

χε ύψόμετρο 1.180 μ., ενώ η Καισάρεια είχε 1.043. Ὁκτὼ ὥρες μακριὰ ἀπὸ τὴν Καισάρεια, ὁ δρόμος περνοῦσε πάνω ἀπὸ τὸν Ἄργαῖο, καὶ στὸ ψηλότερὸ του σημεῖο, περίπου 2.050 μ., κι ἔπεφτε ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τοῦ βουνοῦ, στὴν Καισάρεια. Ἄλλωστε δὲν ἦταν μόνο αὐτὸς ὁ δρόμος· τέσσερις δρόμοι, ὅπως γράφει ὁ Λεβίδης, ἔβαναν τὸ Βερέκι μὲ τὴν Καισάρεια¹⁰⁷.

Στὴν περιφέρεια Βερεκιοῦ θὰ περιλάβομε δυὸ χωριά, τὴ Ζήλα καὶ τὸ Γ α ρ α τ ζ ὀ ρ ε ν. Ἡ Ζήλα βρίσκεται 2 ὥρες Ν. τοῦ Βερεκιοῦ, καὶ τὸ Γαρατζόρεν 3 ὥρες ΝΔ. του. Ἡ Ζήλα εἶχε 70 χριστιανικὲς οἰκογένειες καὶ 450 τούρκικες, τὸ Γαρατζόρεν 45 ἑλληνικὲς καὶ 50 ἀρμένικες¹⁰⁸. Οἱ Ἕλληνες τῆς περιφέρειας αὐτῆς ἦταν τουρκόφωνοι, ὅπως καὶ τῆς Καισάρειας, ἀν καὶ ὁ Λεβίδης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ γλώσσα τους, ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα, ἦταν ἡ ἑλληνική¹⁰⁹.

3 περίπου χλμ. Ν. Βερεκιοῦ ἦταν τὸ Ν τ έ β ε λ ι, πὺ πρὶν τοῦ Βερεκιοῦ, ἦταν ἡ ἔδρα τῆς ἐπαρχίας, γι' αὐτὸ λὲν ἀκόμα σήμερα «τοῦ Ντεβελου τὰ χωριά».

Ἡ περιοχή τοῦ Ντέβελι ἦταν πολὺ εὐφορη. Τὸ Βερέκι, καθὼς καὶ τὰ δυὸ ἑλληνοκατοικημένα χωριά Ζήλα καὶ Γ α ρ α τ ζ ὀ ρ ε ν, βρίσκονταν σ' ὠραία τοποθεσία μὲ κήπους, ἀμπελώνες, ὀπωροφόρα δέντρα, μὲ φύση γελαστή, στὰ πόδια τοῦ κραταιοῦ Ἄργαίου.

Ὅπως παντοῦ τῆς Καππαδοκίας, ἔτσι καὶ ἡ περιφέρεια Βερεκιοῦ εἶναι γεμάτη ἀπὸ ἐκκλησίες, ἀπὸ μοναστήρια, ἀπὸ σπηλιὲς πὺ οἱ κάτοικοι τὶς ἔλεγαν ἁ σ κ η τ ἄ ρ ι α¹¹⁰, ἀπὸ ἀγίασματα, ἀπὸ ἐνθυμήσεις τέλος τῆς χριστιανοσύνης. Ἄλλὰ καὶ σήραγγες ὑπόγειες βρίσκουμε, καὶ ἐρείπια πόλεων καὶ χωριῶν πὺ θὰ ἦταν ἑλληνικά. Γιὰ μερικὰ μαρτυρεῖ τ' ὄνομα ὅταν ἀκοῦμε Ἕλη Κορμαῖς, ἀμφιβολία δὲ χωρεῖ. Γι' ἄλλα πάλι ἡ ἐνθύμηση ζοῦσε ἀκόμη ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες πὺς αὐτὸ ἦ ἐκεῖνο τὸ χωριὸ ἦταν δικό τους.

Τὴν περιφέρεια Βερεκιοῦ θὰ τὴν ὀρίσομε περίπου ἔτσι: νότια θὰ τὴν πᾶμε ὡς τὸ Γιαχγιαλι καὶ ἀνατολικά ὡς τὸ Ζαμάντη μὲ σύνορο τὸ μικρὸ ρυάκι Καράσου, πὺ χύνεται στὸ Ζαμάντη στὸ χωριὸ Φιραχτί¹¹¹.

7. Περιφέρεια Ἀποικιῶν Φαράσων

Πέντε εἶναι οἱ ἀποικίες, ἀλλὰ κυρίως δύο οἱ κατ' εὐθεῖαν ἀποικίες τῶν Φαράσων, τὸ Ἄ φ σ ἄ ρ ι καὶ τὸ Φ κ ὀ σ ι· οἱ ἄλλες τρεῖς, ἡ Κίσκα, τὸ Σατὶ καὶ τὸ

107. Λεβίδη ὁ.π. σ. 202.

108. Λεβίδη ὁ.π. σ. 210. [Κατὰ στοιχεῖα τοῦ Κ.Μ.Σ. ἡ Ζήλα τὸ 1924 εἶχε 224 Ἕλληνας Τουρκόφωνους, ἐνῶ τὸ Γαρατζόρεν 338].

109. Ὁ.π. σ. 208.

110. Λεβίδη «Αἱ ἐν μονολίθοις μοναί. .» σ. 57.

111. Τὸ ρυάκι αὐτὸ τᾶχουν καὶ ὁ τούρκικος χάρτης καὶ ὁ Κίπερτ, ἀλλὰ χωρὶς ὄνομα. Τὸ τοποθετήσαμε στὸ χάρτη τοῦ Κέντρου μὲ βάση τὸν τούρκικο καὶ τ' ὀνομάσαμε μὲ τὸ Λεβίδη Κ α ρ ἄ σ ο υ (Λεβίδη, «Περιγραφή» σ. 215 κ.έ.).

Τσουχούρι, είναι άποικίες του Άφσαριού, σά νά λέμε έγγόνια τών Φαράσων. Για τó Φκόσι δέ θά γίνει λόγος στό κεφάλαιο αυτό· γεωγραφικά έπρεπε ν' ανήκει στην περιφέρεια Φαράσων, καθώς βρίσκεται σ' εύθεια γραμμή νότιά του, αλλά δέν είχε πολλές σχέσεις με τή μητρόπολή του.

Δέν έχομε γραπτές πηγές νά μάς λέν πότε άποικίστηκε τó Άφσάρι. Μήπως όταν στα Φάρασα έκλεισαν τά μεταλλεία; Συχνά βλέπομε σέ μεταλλοφόρες περιοχές, όταν κλείνουν τά μεταλλεία, νά έρχεται ή άνεχεια και τότε ή ν' άποικούν ή νά ξενιτεύονται όσοι κάτοικοί της άποφασίζουν νά γυρέψουν άλλοι τήν τύχη τους. Μερικοί πρόσφυγες μάς πληροφορούν, χωρίς όμως νά μάς τó διαβεβαιώνει καμιά γραπτή πηγή, πώς τά μεταλλεία στα Φάρασα έκλεισαν μετά τó ρωσσοτουρικό πόλεμο τού 1878. "Αν ή χρονολογία αυτή είναι σωστή, τότε τó Άφσάρι θ' άποικίστηκε πριν κλείσουν τά μεταλλεία, γιατί έχομε γραπτές πληροφορίες τού Λεβίδη πού μάς λένε πώς τó Τσουχούρι και τó Σατί άποικίστηκαν από τούς Άφσαριώτες στα 1867¹¹². άνάγκη λοιπόν νά προϋπήρχε τó Άφσάρι τουλάχιστο μερικά χρόνια. Για τήν Κίσκα υπάρχουν προφορικές πληροφορίες πώς άποικίστηκε πρώτη, έπομένως πριν από τά 1867. Οί άτελείς αυτές πληροφορίες μάς βοηθούν νά συμπεράνουμε πώς ó άποικισμός θάρχισε κατά τó 1840 - 1850¹¹³.

Μπορούμε νά πούμε πώς ή περιφέρεια τών Άποικιών άπλώνεται γενικά μεταξύ Ζαμάντη και Σάρου, κ' έχει τó χαρακτηριστικό νά έκτείνεται άπάνω στόν Άντίταορ. Τó βόρειο και δυτικό της σύνορο είναι ó ποταμός Ζαμάντης, ó ποταμός τών Φαράσων πού μπορούμε νά πούμε πώς είναι και ó ποταμός τών Άποικιών. Δυτικά είναι δύσκολο νά ξεχωρίσουμε τήν περιφέρεια τών Άποικιών από τήν περιφέρεια Φαράσων. Άπό τις Γαρακοιλούδες κι άπάνω οί Φαρασώτες δέν περνούσαν τó Ζαμάντη τόσο συχνά, κι έπομένως μπορούμε νά πάρουμε τó ποτάμι για βορειοδυτικό σύνορο τών Άποικιών. Νοτιοδυτικά όμως μπερδεύονται τών δυό περιφερειών τά σύνορα, γιατί σέ χωριά, όπως οί Τελέλντες και τó Γένετζι, πήγαιναν και οί Φαρασώτες και οί κάτοικοι τών Άποικιών. Άνατολικά οί Άποικίες θά μπορούσαν νά όριστούν από τó βουνό Μπακίρ, γιατί ó Σάρος πέφτει μακριά και δέν περιλαμβάνεται μέσα στην τοπική περιφέρεια, μ' όλα ταύτα όμως είναι σωστό νά όριστεί ó Σάρος για σύνορο άνατολικό. "Αν και ó ίδιος ó Σάρος δέ φτάνει ως τήν περιφέρειά μας, φτάνουν όμως μερικοί συμβάλλοντές του. "Επειτα ή Φέκα, πού ήταν ένα από τά διοικητικά τους κέντρα, ήταν κοντά στό ποτάμι, καθώς πάλι τó Σάρο έπρεπε νά περάσουν για νά πών σέ άλλα κέντρα και βουνά.

112. Για τó Τσουχούρι: Χειρόγραφο: «Ιστορικόν Δοκίμιον» τομ. Γ' «Περιγραφή» σ. 373. Για τó Σατί: Ήμερολόγιον Έθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων 1904, σ. 150.

113. Στα «Καππαδοκικά» τού Ρίζου πού τυπώθηκαν στα 1856 διαβάζομε πώς από τούς κατοίκους «οί πλείστοι» ήταν «σιδηρεργάται» (σ. 81).

Τὰ νότια σύνορα δὲν εἶναι πολὺ ὀρισμένα. Ρεμματιῆς ποὺ χύνονται στὸ Ζαμάντη, ἄλλες ρεμματιῆς ποὺ χύνονται στὸ Σάρο, χωρίζουν τὴν περιφέρεια τῶν Ἀποικιῶν ἀπὸ τὴν περιφέρεια Φαράσων. Στὰ σύνορα αὐτὰ μπορούμε νὰ προσθέσουμε καὶ μερικὰ βουνὰ λιγότερο σημαντικά ἀπ' ἐκεῖνα ποὺ ἀναφέραμε, ὅπως τὸ Τ σ ὀ ς ν τ ἄ γ, τὸ Τ σ ι γ ν τ ἔ μ καὶ τὸ Φ α τ ῖ λ ι.

Ἡ περιφέρεια τῶν Ἀποικιῶν ἦταν ὅλο βουνά, ἀποκλειστικά τοῦ Ἀντίταυρου. Τοπικὰ ὀνόματα τῶν βουνῶν ἦταν, ἀνατολικά, τὸ Μπακίρ ντάγ' δυτικά τὸ Πελτζούχι, τὸ Χατζιλί καὶ τὸ Καρά ντάγ' νοτιοδυτικά καὶ νότια, τὸ Γουρτσουνιέχι, τὸ Τσαμπάζ καὶ τὸ Πέλι. Τὰ βουνὰ αὐτὰ ἀνήκουν στὸ Νότιο Ἀντίταυρο ποῦ, Ν.Δ., ἐκτείνεται ὡς τὸ Ἄλᾶ ντάγ τοῦ Κιλίκιου Ταύρου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο τὰ χωρίζει ὁ ποταμὸς Ζαμάντης¹¹⁴.

Τὴν περιφέρεια τῶν Ἀποικιῶν τὴ διαιροῦμε σὲ δυὸ τμήματα, τὸ τμήμα τοῦ Ἀφσαριῦ καὶ τὸ τμήμα τῆς Κίσκας, καὶ περιλαμβάνομε στὰ δυὸ αὐτὰ τμήματα ὅχι μόνο τὶς ἀποικίες, ἀλλὰ καὶ πέντε τουρκόφωνα χριστιανικά χωριά ποὺ γεωγραφικὰ βρίσκονται στὴν περιφέρεια τῶν Ἀποικιῶν.

Τὸ τμήμα τοῦ Ἀφσαριῦ κέντρο ἔχει τὸ Ἀφσάρι. Ἀπόμερο χωριὸ μέσα σὲ ρεμματιὰ, κλεισμένο μέσα στὰ βουνά, κανένas χάρτης δὲν τὸ σημειώνει· τὸ Ἀφσάρι τὸ τοποθετήσαμε μὲ πληροφορίες. Ἄλλοι τὰ λέν 30 - 35, ἄλλοι 50 τὰ σπίτια τοῦ Ἀφσαριῦ¹¹⁵. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρώτη αὐτὴ ἀποικία τῶν Φαράσων, στὸ τμήμα αὐτὸ βρίσκονται τὸ Πα χ τ σ ε τ ζ ο ὄ χ ι καὶ ἡ Κ ο υ ρ ο ὄ μ ζ α ἡ Γ α ρ ι π τ σ ἄ ς. Γιὰ τὰ δυὸ αὐτὰ χωριά ἔχομε λίγες καὶ συγκεχυμένες πληροφορίες. Δὲν ὑπάρχουν καθόλου κάτοικοί τους στὴν Ἀθήνα καὶ τὰ λίγα ποὺ ξέρομε τὰ μάθαμε ἀπὸ πρόσφυγες τοῦ Ἀφσαριῦ στὸ Πλατὸ τῆς Θεσσαλονίκης, σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἀποστολὲς τοῦ Ἀρχιεῖου στὴ Μακεδονία.

Καμιὰ τριανταριά σπίτια ἦταν τὸ Παχτσετζούχι μὰ, καθὼς φαίνεται, οἱ κάτοικοί του εἶχαν σκορπίσει, τὰ τελευταῖα χρόνια, στ' ἄλλα χριστιανικά χωριά τῆς περιφέρειας. Ὅσο γιὰ τὴν Κουρούμζα, ποὺ εἶχε 70 χριστιανικά σπίτια¹¹⁶, αὐτὴ καταστράφηκε πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀνταλλαγὴ ἀπὸ ἄτακτους Τούρκους, τοὺς Τσέτηδες. 20 - 25 οἰκογένειες μόνο κατόρθωσαν νὰ σωθοῦν καὶ ναρθοῦν στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν Ἀνταλλαγὴ.

Γιὰ τὴν Κουρούμζα γράφει ὁ Λεβίδης: «Οἱ πρὶν κάτοικοι πρὸ πολλοῦ εἶχον ἀπολεσθῆ, οἱ δὲ νῦν ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Κοζάνογλου ἀπωκίσθησαν ἐκ Φαράσων καὶ ἄλλων τόπων ἢ γλώσσα τουρκικὴ, ἀπολεσθείσης τῆς ἑλληνικῆς»¹¹⁷.

114. Grothe I, σ. 5.

115. [Κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ Κ.Μ.Σ., τὸ 1924 τὸ Ἀφσάρι εἶχε 186 Ἑλληνες Ἑλληνόφωνους].

116. Λεβίδη «Ἡ μερολόγιον Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων», 1904. [Κατὰ τὸ Κ.Μ.Σ. ἡ Κουρούμζα τὸ 1924 εἶχε 554 Ἑλληνες Τουρκόφωνους].

117. Λεβίδης, χειρογ. Περιγραφή σ. 375.

Οί Φαρασῶτες δὲ θυμοῦνται νάχουν στείλει ἀποίκους στὴν Κουρούμζα, καθὼς ἕμωσ δὲν ἔχομε πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὰ τουρκόφωνα χωριὰ τῆς περιφέρειας Ἐποικιῶν, δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε τί λένε γι' αὐτὸ οἱ Κουρουμζιώτες.

Ἀπὸ τὸ Ἀφσάρι στὴν Κίσκα πηγαίνομε σὲ 5 ὄρες. Ὅπως τόσα ἄλλα χωριὰ καὶ τοπωνυμίες τῆς Καππαδοκίας, ἡ Κίσκα μᾶς φανερώνει τ' ἀρχαῖο ἔθνομα. Εἶναι ἡ Κί σ κ ι σ ὄ ς, ἐπισκοπὴ τῆς Μητροπόλεως Καισαρείας ποὺ φέρεται στὶς Τάξεις τῶν Πατριαρχείων ἀπὸ τὸν 7ο αἰῶνα¹¹⁸. Ὁ Λεβίδης στὰ 1899 γράφει πὼς μέτρησε 40 ἐκκλησίες σ' ἓναν λόφο κοντὰ στὴν Κίσκα¹¹⁹. Ἡ ἀρχαία αὐτὴ ἐπισκοπὴ βρισκόνταν σὲ κεντρικὴ θέσῃ· ἓνας δρόμος τὴν ἔνωσε μὲ τὰ Φάρασα, ἄλλος μὲ τὸ Σίσι. Γύρω στὴν Κίσκα, ποὺ χρῆσιμευε καὶ γιὰ μικρὸ κέντρο, μαζεῦονταν οἱ ἄλλες δυὸ ἀποικίες τοῦ Ἀφσαριῦ, Σατὶ καὶ Τσουχοῦρι καὶ τρία τουρκόφωνα χριστιανικὰ χωριὰ: τὸ Μ π ε σ κ α ρ ν τ ἄ σ ι, τὸ Γ α σ τ σ ἰ καὶ ὁ Χ ο σ τ σ ἄ ς· τῶν χωριῶν αὐτῶν μουδουρλίκι, δηλαδὴ δῆμος, ἦταν ἡ Κίσκα. Γιὰ τὸ Μπεσακρντάσι καὶ τὸ Χοστσὰ γράφει ὁ Λεβίδης πὼς εἶχαν ἀποικιστῆ ἀπὸ τὸ Καλέ, χωριὸ ποὺ ἀπεῖχε δυὸ ὄρες ἀπὸ τὴν Κίσκα. «Οἱ χριστιανοὶ τῆς κόμης ταύτης μετώκησαν εἰς ἄλλας κόμας», λέει ὁ Λεβίδης, χωρὶς ἕμωσ νὰ μᾶς δίνει καμμιά ἄλλη πληροφορία γιὰ τοὺς Ἕλληνας τοῦ Καλέ. Ἡ Κίσκα ἦταν μεγαλύτερο χωριὸ ἀπὸ τ' ἄλλα χριστιανοχώρια τοῦ τμήματος τῆς, ὅλα ἕμωσ μαζί, δηλαδὴ οἱ τρεῖς ἀποικίες τοῦ Ἀφσαριῦ, Κίσκα, Σατὶ καὶ Τσουχοῦρι, μαζί καὶ τὰ τρία τουρκόφωνα Μπεσακρντάσι, Τατσσι καὶ Χοστσὰ δὲν εἶχαν παραπάνω ἀπὸ χίλιους κατοίκους. Μὲ τοῦ Ἀφσαριῦ τὸ τμήμα θὰ λογαριάσομε ὡς 1500 τοὺς Ἕλληνας τῶν Ἐποικιῶν μαζί μὲ τοὺς τουρκόφωνους τῶν πέντε ἄλλων χωριῶν¹²⁰. Ὁ δῆμος τῆς Κίσκας, ποὺ ἀνῆκε στὴν ὑποδιοίκηση τῆς Φέκας καὶ στὴ νομαρχία τῶν Ἀδάνων ὀνομάζονταν κάποτε Ροῦμ ναχισί, δηλαδὴ δῆμος τῶν Ρωμιῶν. Σὲ παλιότερες γεωγραφίες ὅπως εἶναι τοῦ Cuinet (1890-95) δὲν ἀναφέρεται ὁ δῆμος τῆς Κίσκας, παρὰ ὁ δῆμος «Ροῦμ», σὰ μοναδικὸς δῆμος τοῦ καζὰ τῆς Φέκας ποὺ σημαίνει πὼς, στὰ τέλη τοῦ 19. αἰ., σῶζονταν ἀκόμα ἡ ἐλληνικὴ του ὀνομασία¹²¹. Σήμερα ἐννιά χωριὰ ὅλα κι ὅλα, ἀποτελοῦν τὶς ἐλληνικὲς κοινότητες τοῦ Ἀντίταυρου. Μαζεμένα στὸ Νότιο Ἀντίταυρο, ἡ λεπτομερειακὴ μελέτῃ τοῦ μὲ τὸ γεωγραφικὸ τους περιβάλλον, καὶ τοὺς δρόμους τῶν συναλλαγῶν ποὺ ζεπερνοῦν πάντα πολὺ τὴ στενὴ τοπικὴ περιοχὴ, θὰ φωτίσουν λίγο αὐτὴ τὴ χώρα ποὺ θεωρεῖται ἀκόμα ἀνεξερευνήτῃ¹²².

118. Gelzer «Ungedruckte... Texten», σ. 536.

119. Λεβίδης «Αἱ ἐν μονολίθοις μοναί...» σ. 102, καὶ Λεβίδης, Χρ. σ. 373.

120. Πάντως μὲ βάση τὰ στοιχεῖα τοῦ Κ.Μ.Σ. τὸ 1924 ἡ Κίσκα εἶχε 314 Ἕλληνας Ἐλληνόφωνους, τὸ Σατὶ 180 Ἕλληνας Ἐλληνόφωνους καὶ τὸ Τσουχοῦρ 715.

121. Cuinet, V. La Turquie d'Asie, t.I-IV, Paris 1890-1895.

122. Ἡ διερεύνηση τῆς περιοχῆς αὐτῆς μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ εἰδικὴ μελέτῃ, ἀποκλειστικὴ γιὰ τὶς Ἐποικίες.

8. Περιφέρεια Φαράσων

Τὰ Φάρασα καὶ οἱ Ἀποικίαι δὲν εἶχαν, ὅπως θὰ νόμιζε κανεὶς, πολλὰς σχέσεις μεταξὺ τους. Οἱ ἀποικίαι πῆγγαιναν στὰ Φάρασα στὶς μεγάλες γιορτές, ἐνῶ μερικοὶ Φαρασῶτες, τὰ τελευταῖα χρόνια, πῆγγαιναν καὶ θέριζαν στὶς ἀποικίαι ἐκτὸς τῆς Κίσκας. Σ' αὐτὰ περίπου περιορίζουνταν οἱ συναλλαγές μεταξὺ μητρόπολης καὶ ἀποικιῶν. Οἱ Φαρασῶτες δὲν ταξίδευαν τόσο πρὸς ἀνατολάς, ὅσο βόρεια καὶ νότια· ἐκεῖ τοὺς πῆγγαιναν οἱ γεωγραφικοὶ δρόμοι καὶ οἱ δρόμοι τῶν συναλλαγῶν, πού ἄλλωστε σχεδὸν πάντα συμπίπτουν, γι' αὐτὸ βόρεια καὶ νότια ἐκτείνονταν περισσότερο ἢ περιφέρεια Φαράσων. Βόρεια θὰ τὴν ὀρίσουμε τραβώντας μιὰ γραμμὴ ἀπὸ τὶς Ἀχιαβοῦδες ὡς τὸ Ζαμάντη. Ἀνατολικά ὀρίζεται ἀπὸ τὴν περιφέρεια Ἀποικιῶν, δυτικά ἀπὸ τὴ σειρά τοῦ Ἀλά ντάγ. Νότια, θὰ ξεκινήσουμε πάλι ἀπὸ τὸ Ἀλά στὸ ὕψος περίπου τῆς Παραζιέμης, καὶ θὰ τραβήξουμε τὴ γραμμὴ μας ὡς τοῦ Γεντζοῦ τὸ ρέμμα, παραποτάμι τοῦ Ζαμάντη. Θὰ μπορούσαμε νότια νὰ τραβήξουμε τὴ γραμμὴ μας παρακάτω ὥσπου νὰ συμπεριλάβουμε καὶ τὸ Φκόσι, τὴν ἀποικία τῶν Φαράσων, γραμμὴ ὅμως συμβατική, γιὰτὶ δὲν εἶχαν καὶ τόσες συναλλαγές οἱ Φαρασῶτες μὲ τοὺς Φκοσῶτες.

Αὐτὸ πού ξεχωρίζει τὴν περιφέρεια Φαράσων ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες περιφέρειαι δὲν εἶναι μόνο ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους· εἶναι ἐπίσης πού δὲν ἔχει παρὰ ἓνα ἑλληνικὸ χωριό: τὰ Φάρασα· τὰ λίγα καὶ μικρὰ χωριά πού βροῖκονται στὴν περιοχή εἶναι τούρκικα. Τὸ μοναδικὸ αὐτὸ χωριὸ δὲν τὸ συμπεριλάβαμε σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς δύο γειτονικὲς περιφέρειαι τοῦ Ἐβερκε ἢ τῶν Ἀποικιῶν, γιὰτὶ ἡ γεωγραφικὴ του θέση εἶναι τέτοια ὥστε νὰ στέκει ἀπόμερο, μοναχό του, κέντρο τὸ ἴδιο μιᾶς γεωγραφικῆς περιφέρειαι πού θὰ δοῦμε τὴ σπουδαιότητά της.

Περιφέρεια Φαράσων θὰ πεῖ φαράγγι τοῦ Ζαμάντη, πού θὰ τὸ περιγράψουμε, ἀφοῦ πρῶτα μιλήσουμε γιὰ τὸν ἴδιο τὸ Ζαμάντη. Ὁ Ζαμάντης εἶναι ὁ μεγαλύτερος παραπόταμος τοῦ Σάρου. Πηγάζει ὡς 100 χλμ. ΒΑ. τῆς Καισάρειας πάνω ἀπὸ τὸ Βιράν Σεχίρ μὲ κατεύθυνση νοτιοδυτικὴ. Ὑστερα ἀπὸ περίπου 80 χλμ. ἀπὸ τὶς πηγές, καὶ ὡς 8 χλμ. Β. ἀπὸ τὸ Τασσί, χωριὸ πού τὸ εἶδαμε στὸ τμήμα Κίσκας, τῆς περιφέρειαι Ἀποικιῶν, ὁ Ζαμάντης κάνει μιὰ καθαρὴ στροφή πρὸς δυσμὰς ὡς τὸ Φιραχτί. Ἐξῆ ἀπὸ τὸ Φιραχτί ἓνα περίπου χιλιόμετρο Ν., παίρνει πάλι κατεύθυνση νοτιοδυτικὴ πού θὰ τὴ βαστάζει, ξέχωρα ἀπὸ τοὺς ἐλιγμούς πού κάνει τὸ ποτάμι, ὡς τὶς ἐκβολές του. Μετὰ τὸ Φιραχτί περνᾷ κοντὰ ἀπὸ χωριὰ πού θὰ τ' ἀπαντήσουμε στὴν περιφέρεια Φαράσων, τὸ Τασάνι, τὸ Σαζάχι, τὸ Τικμάνι, καὶ ὕστερα ἀπὸ 40 χλμ. φτάνει στὰ Φάρασα. 35 περίπου χλμ. νότια τῶν Φαράσων ὁ Ζαμάντης συμβάλλει στὸ Σάρο.

Ὁ Γκρότε μετρᾷ 325 ὡς 350 χιλιόμετρα ἀπὸ τὶς πηγές τοῦ Ζαμάντη ὡς τὶς ἐκβολές του καὶ ξεχωρίζει τὴν ἀπάνω ροή, πού τὴ βάζει ἀπὸ τὶς πηγές ὡς τὸ Ἀζιζιέ, τὴ μέση ἀπὸ τὸ Ἀζιζιέ ὡς τὸ Καράκοϊ, — μικρὸ τούρκικο χωριό,

πού οι δικοί μας τ'όλεγαν Γαρακοϊλοῦδες —, τὴν κάτω ροὴ ἀπὸ τὶς Γαρακοϊλοῦδες ὡς τὴ συμβολὴ τοῦ Ζαμάντη στοῦ Σάρο¹²³.

Γιὰ τὴν περιφέρεια Φαράσων μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ κάτω ροὴ τοῦ ποταμοῦ, πρὸ πάντων τὸ κομμάτι πού ἀρχίζει ἀπὸ τὶς Γαρακοϊλοῦδες καὶ φτάνει, νότια, ὡς τὴν Τσαχιρού, πού ἑκατοντάδες φορές τὸν διατρέξαμε μὲ τοὺς Φαρασῶτες, γιατί σ' αὐτὸ τὸ κομμάτι παίζονταν ἡ καθημερινὴ ζωὴ τῶν Φαράσων. Ὁ Γκρότε ὑπογραμμίζει τὴν κάτω ροὴ λέγοντας πὺς ὁ Ζαμάντης, ἀπὸ τὶς Γαρακοϊλοῦδες ὥσπου νὰ φτάσει στοῦ Σάρο, ἔχει νὰ πριονίσει τὴ βόρεια πλαγιὰ τοῦ ἸΑλά-ντάγ¹²⁴. Κι ἀλήθεια εἶναι βράχοι σὰν κομμένοι μὲ τὸ πριόνι, κι ἀνάμεσά τους τρέχει ὁ Ζαμάντης. Τὸ βλέπομε στὰ ἔδια τὰ Φάρασα πού εἶναι χτισμένα ἀπάνω σὲ μιὰ βραχοτοπιὰ κι ἀντίκρου τους ὑψώνεται ἄλλος βράχος, τοῦ Καβάρη ὁ βράχος.

Ἀνάμεσά τους κυλάει ὀρηκτικὸς ὁ Ζαμάντης, λὲς κι ἔσκισε τὸ βράχο τοῦ ποταμοῦ ἡ ὄρμη. Ὅταν περνáει ὁ Ζαμάντης ἀπὸ τόσο στενὰ περάσματα, φαντάζεται κανεὶς εὐκόλα πὺς ἀκάθεκτη εἶναι ἡ ροὴ του. Καὶ ὁ Τσίχατσεφ σημειώνει πὺς ὁ Ζαμάντης γίνεται ταχύτερος ὅσο πλησιάζει τὸ ἸΑλά ντάγ, πὺς κυλάει ἀφρισμένος σὲ χάσμα βαθὺ καὶ ξαναβγαίνει μόνο κοντὰ στὰ Φάρασα¹²⁵.

Ἡ χαράδρα τοῦ Ζαμάντη δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει μόνο γιατί διασχίζει τὴν περιφέρειά μας, ἀλλὰ γιατί εἶναι μιὰ φυσικὴ δίοδος ἀπὸ τὴν Καππαδοκία στὴν Κιλικία καὶ τὸ ἐναντίο. Ὁ Ζαμάντης καὶ οἱ παραπόταμοὶ του ἄνοιξαν δρόμους πού, ὅπως λέγαν οἱ Φαρασῶτες, δουλεύονταν ἀπὸ τοὺς κατοίκους κι ἔτσι, παρ'ἀλληλα πρὸς τὰ ποτάμια, χαράχτηκαν μονοπάτια δύσβατα πού ἐνώνουν τὴν Καππαδοκία μὲ τὴν Κιλικία καὶ συντομεύουν τὴν ἀπόσταση, πού θὰ ἦταν πολὺ μεγαλύτερη καὶ μὲ πολλοὺς ἀλλόγυρους, ἀν ἔπαιρναν τὴ μεγάλη λεωφόρο πού πάει ἀπὸ τὴν Καισάρεια στὴν Ταρσό καὶ στὴ Μερσίνα, περνώντας ἀπὸ τὴν κλασικὴ διάβαση τῶν Κιλικίων Πυλῶν. Βέβαια, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα ἀπὸ τὶς Κιλικίες Πύλες πέρασαν ὅλοι οἱ κατακτητές· ἀπ' ἐκεῖ πέρασαν οἱ στρατοί. Εἶναι ὅμως ἀδύνατο νὰ μὴ χρησιμοποιήσαν οἱ εἰσβολεῖς κι ἄλλους δρόμους, πὺς ἀπόμερους καὶ γι' αὐτὸ λιγότερο καλὰ φυλαγμένους γιὰ νὰ προλάβουν ἢ νὰ ξαφνιασοῦν τοὺς ἐχθρούς. Τέτοια περάσματα μᾶς δίνει ἡ κοιλάδα τοῦ Ζαμάντη. Περιγράφοντάς τὴν θὰ καταλάβομε καλύτερα τὴν προνομιοῦχα θέση τῶν Φαράσων. Ἀνεβαίνοντας ἀπὸ τὴν Κιλικία στὴν Καππαδοκία, καὶ πρὸς συγκεκριμένα ἀπὸ τ' ἸΑδανα στὴν Καισάρεια, βρῖσκομε μονοπάτια πολλὰ πού λιγαστεῦν ὅσο ἀφίνουμε τὴν πεδινὴν περιφέρεια τῶν ἸΑδάνων καὶ πλησιάζομε τὴ βουνίσια περιφέρεια τοῦ Φκοσιοῦ. Τρεῖς κυρίως δρόμοι ἀπομένουν ὅσο ἀνεβαίνομε, κι αὐτοὺς ἔπαιρναν οἱ Φαρασῶτες γιὰ νὰ πᾶν στ' ἸΑδανα· ἦταν ὁ

123. Grothe, II, σ. 105 καὶ παρ.

124. Grothe, II σ. 107.

125. Τσίχατσεφ I, σ. 295.

δρόμος τῆς Παραζιέμης, ὁ δρόμος τοῦ Φκοσιοῦ καὶ ὁ δρόμος τοῦ Γεντζοῦ. Ἄλλοι δρόμοι δευτερεύοντες μᾶς ρίχνουν πάλι σ' αὐτοὺς τοὺς δρόμους. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ δρόμοι ἐνώνονται στὰ Φάρασα πού φανερόνται ἔτσι κόμπος συγκοινωνιῶν καὶ ὑποχρεωτικὴ διάβαση πρὸς τὴν Καισάρεια, καθὼς μάλιστα βρίσκονται καὶ στὸ κέντρο, ἀφοῦ ἀπέχουν 100 χλμ. ἀπὸ τὴν Καισάρεια καὶ 120 χλμ. ἀπὸ τ' Ἄδανα. Ἐπὶ τὰ Φάρασα καὶ ἀπάνω δυὸ δρόμοι κυρίως μᾶς πῆγαιναν στὶς Ἀχιαβοῦδες καὶ στὸ Βερέκι, πρῶτους σταθμοὺς πρὶν πᾶμε στὴν Καισάρεια, ὁ δρόμος τῆς Τέμπαρας καὶ ὁ δρόμος τοῦ Τασανοῦ. Ὁ κυριότερος ἦταν ὁ πρῶτος πού περνοῦσε ἀπὸ τὶς Ἀχιαβοῦδες, ὁ δεύτερος, πού καὶ αὐτὸς ἀντάμωνε τὸ δρόμο τῆς Τέμπαρας, ἄφινε λίγο νοτιοδυτικὰ τὶς Ἀχιαβοῦδες καὶ τραβοῦσε γιὰ τὸ Βερέκι.

Ὁ δρόμος τῆς Τέμπαρας ἦταν γραφικὸς· πρῶτα παράλληλος πρὸς τὸν Ζαμάντη, γύριζε δυτικὰ, ἔπιανε τὰ πρόβουνα τοῦ βουνοῦ Μῆου τῆς σειραῖς τοῦ Ἄλᾶ ντάγ, γύριζε βόρεια, κ' ἔπεφτε μέσα στὴ χαράδρα τῶν Ἀχιαβοῦδων. Πρὶν φτάσεις στὶς Ἀχιαβοῦδες, ἀπαντοῦσες δυὸ καστράκια, τὸν Κ ἄ τ ο υ καὶ τὸν Π ἄ ν ο υ Γ ἄ λ ἄ. Σήμερα κανένα χωριὸ δὲν ἀνταμώνει ὡς ἔξω ἀπὸ τὶς Ἀχιαβοῦδες· δρόμος βουνίσιος, παράμερος, πού δικαιολογημένα τὸν φύλαγαν τὰ δυὸ μικρὰ κάστρα¹²⁶. Μιὰ φορὰ ἀπὸ τὶς Ἀχιαβοῦδες ἦταν εὐκόλο νὰ πᾶς στὸ Βερέκι, καὶ ἀπ' ἐκεῖ νὰ πᾶς στὴ λεωφόρο τῆς Καισαρείας. Αὐτὸς ἦταν ὁ δρόμος σὰν ἔπαιρνε τὴν κλεισοῦρα τοῦ Ζαμάντη καὶ συνέχιζες μὲ τὴν κλεισοῦρα τῶν Ἀχιαβοῦδων, πού ἦταν παρακλάδι τοῦ Ζαμάντη καὶ βαστοῦσε περὶ-που 15 χλμ.

Οἱ Φαρασῶτες ἤξεραν καὶ ἄλλο δρόμο γιὰ νὰ πᾶνε ὄχι στὴν Καισάρεια, ἀλλὰ στὴ Δυτικὴ Καππαδοκία, στὴν περιφέρεια Νίγδης, καὶ ὅπου ἄλλοῦ ἤθελαν, δρόμο συντομότερο ἀπὸ τὸν προηγούμενο. Ἐπὶ τὰ Φάρασα, ἀντὶ νὰ τραβήξουν βόρεια ἀκολουθώντας τὴ ροὴ τοῦ Ζαμάντη, μπαίνανε σὲ ἄλλο παρακλάδι τῆς χαράδρας τοῦ Ζαμάντη, στὴ χαράδρα τοῦ Ἐ-Βκάσης, πού διευθύνεται βορειοδυτικὰ ἀπὸ τὰ Φάρασα ὡς τὰ ἐρείπια πού βρίσκονται στὴ θέση Ἐ-Βκάσης ἀπ' ὅπου καὶ πηγάζει. Ἡ τοπωνυμία ἔδωσε καὶ τ' ὄνομα στὸν παραπόταμο, στὴ διαλεκτικὴ φαρασιώτικη μορφή Ἐ-Βκάσης. Ἐπ' αὐτὸν τὸ δρόμο πῆγαιναν οἱ Φαρασῶτες στὴ Νίγδη, περνώντας ἀπὸ τὰ χωριά Σουλούτσοβα καὶ Ἐ-νεχιλ· ἀπ' αὐτὸν τὸ δρόμο δὲν ἦταν δύσκολο νὰ περάσουν καὶ εἰσβολεῖς καὶ ν' ἀπειλήσουν ὄχι τὴ βορειοδυτικὴ Καππαδοκία μὲ τὴν Καισάρεια, ἀλλὰ τὴν κεντρικὴ μὲ τὴ Νίγδη.

126. Ἐπ' αὐτὸν τὸν δρόμο ἦλθε ἀπὸ τὸ Ἰντζέσου στὰ Φάρασα στὰ 1907 ὁ Gregoire. Τὰ Φάρασα, κατὰ τὴ γνώμη του, δέσποζαν μιᾶς κλεισοῦρας, πού οἱ Σαρακηνοὶ εἰσβολεῖς μπορούσαν νὰ τὴ χρησιμοποιοῦσαν. Ὁ ἀνέβαιναν τὸ Ζαμάντη ὡς τὰ Φάρασα, καὶ ἀπὸ τὸ φεράγγι τῶν Ἀχιαβοῦδων θὰ μπορούσαν νὰ εἰσβάλουν στὴν Καππαδοκία καὶ ν' ἀπειλήσουν τὰ καππαδοκικὰ κέντρα. H. Grégoire «Voyage dans le Pont et en Cappadoce» B.C.H., 1909, σ. 116 - 126.

Ἔτσι στέκονταν τὰ Φάρασα μοναχικά· στὸ κέντρο μιᾶς ἄγριας καὶ δύσβατης χαράδρας. Τὸ Ἄλὰ ντὰγ ἀπομόνωνε δυτικὰ τὴν περιφέρεια τείχος ἀδιαπέραστο ἐξὸν ἀπὸ περάσματα σὰν κι αὐτὸ πού ἀναφέραμε παραπάνω· ὁ Ἀντίταυρος ἀνατολικά ἄπλωνε τὰ κράσπεδά του ὡς τὸ χωριό¹²⁷. Μὰ κι ὁ Ἀργαῖος, γιὰ νὰ μὴ λείπει κανένα ἀπὸ τὰ ἐπικά βουνὰ τῆς Μικρασίας, κι' αὐτὸς προβάλλει, σ' εὐθεία γραμμὴ βόρεια ἀπὸ τὰ Φάρασα, τὸ θρυλικὸ του ἀνάστημα. Οἱ παρυφῆς τῶν τριῶν βουνῶν σχεδὸν ἐνώνονται. Ἡ βορειότερη ἄκρια τοῦ Ἄλὰ ντὰγ καταλήγει στὸ Σουλτὰν Σαζί, τὸ μεγάλο ἔλος πού χωρίζει τὸ Ἄλὰ ἀπὸ τὸν Ἀργαῖο, κι ὁ Ἀργαῖος πάλι, ἀνατολικά, ἐνώνεται μὲ τὸ σύστημα τοῦ Ἀντίταυρου.

Τὰ Φάρασα δὲν εἶναι μόνο μέρες μακρὰ ἀπὸ τὰ μεγάλα κέντρα, τὴν Καισάρεια καὶ τ' Ἀδανα· ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας τους, τὸ Βερέκι, τὰ Φάρασα ἀπέχουν 12 ὥρες, ἀπὸ τὶς Ἀχιαβοῦδες, τὸ πολυσύχναστο κέντρο τους, δηλαδὴ τὸ δῆμο τους, 6 ὥρες. Οἱ μεγάλες ἀρτηριεὶ τῆς Καππαδοκίας περνοῦσαν 100 χιλιόμετρα μακρὰ, μὰ οὔτε καρόδρομο δὲ βρῖσκανε οἱ Φαρασῶτες πρὶν ἀπὸ 30 ἢ 40 χιλιόμετρα, γι' αὐτὸ ἴσως ν' ἀπομείναν μονάχα τους τὰ Φάρασα, τὰ ἴδια, χωριὸ καὶ περιφέρεια, φρουρὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴ νοτιοανατολικὴ Καππαδοκία.

* * *

Μὲ τὰ ὅσα εἶπαμε προηγουμένα ἀποδόσαμε τὴν Καππαδοκία στοὺς κόλπους τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Κι' εἶναι ἀλήθεια πὼς οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι τῆς δὲν ἔλεξαν ὅτι εἶναι Καππαδόκες, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ νομὸ Ἰκονίου ἢ τῆς Ἀγκυρας ἢ τῶν Ἀδάνων, ἐνῶ οἱ ἄλλοι Ἑλληνες φώναζαν τοὺς Καππαδόκες Ἀνατολίτες ἢ Καραμανλῆδες, δίνοντας στὶς ὀνομασίες αὐτὲς μιὰ μειωτικὴ σημασία¹²⁸. Ἀλλὰ καὶ γενικότερα, ὅταν ἀντικρύσουμε τὴν Καππαδοκία στὸ σύνολό της, μᾶς φανερῶνεται ὡς μιὰ ἄγνωστη ἐπαρχία τοῦ ἄλλοτε ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ πού θὰ μπορεῖ νὰ σταθεῖ, ἔστω καὶ μὲ τοὺς πολὺ λιγότερους Ἑλληνες κατοίκους της, κοντὰ στὶς ἄλλες, τὶς πιδὸ γνωστές, χῶρες τῆς Μικρασίας, ὅπως, π.χ. ἡ Βιθυνία, ὁ Πόντος κ.ἄ. Γιὰ τὶς χῶρες αὐτὲς ἡ ἀρχαία τους ὀνομασία διατηρήθηκε ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ἐκεῖ ἑλληνικῆς ζωῆς· κι ἂν οἱ κάτοικοί τους δὲν τὴν μεταχειρίζονταν, μποροῦσαμε, ἐμεῖς τουλάχιστο, νὰ τὶς τοποθετήσουμε στὰ μέ-

127. Ὁ Ἀντίταυρος ἀρχίζει λίγο κάτω ἀπὸ τὰ Φάρασα, γράφει ὁ Τσίχατσεφ στὸν Δ' τόμο, σελ. 418.

128. Οἱ ξένοι ἐρευνητὲς δὲν εἶδαν τὴν Καππαδοκία ἀπὸ τῆ σκοπιά τῶν Ἑλληνορθόδοξων Κοινοτήτων· καὶ μόνο στὸ πέρασμά τους καὶ στὸ βαθμὸ πού μπόρεσαν νὰ ξεχωρίσουν τὴν ἰδιαιτερότητά τους σημείωσαν τὴν ὑπαρξὴ τους. Οἱ Ἑλληνες, ἐξἄλλου, ἢ μᾶς δίνουν μιὰν ἀπαριθμησὴ τῶν κοινοτήτων χωρὶς τὸν πραγματικὸ μεταξὺ τους σύνδεσμο, ἢ ὅταν βρῖσκουν αὐτὸν τὸ σύνδεσμο, ὁ τελευταῖος δὲν εἶναι ὀργανικὸς καὶ ἡ κατάταξη πού ἐπιχειροῦν δὲν ἐξασφαλίζει τὴν ἐνότητα τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ Καππαδοκικοῦ κόσμου.

ρη με τὰ καθιερωμένα ἑλληνικὰ ὀνόματα. Γιὰ τοὺς Καππαδόκες ὅμως, δὲν εἶχαμε παρὰ ἀόριστες γνώσεις¹²⁹ καὶ γιὰ μερικές περιοχές της καὶ τοὺς κατοίκους τοὺς δὲν ξέραμε σχεδὸν τίποτε¹³⁰. Τώρα, νομίζουμε, τὰ πράγματα ἀλλάζουν· ἡ Καππαδοκία εἶναι μιὰ ἐπαρχία ποὺ ἔχει συντηρήσει ἐπὶ ὀκτῶ ὀλόκληρους αἰῶνες, ἔστω καὶ μειωμένο, ἕνα καθαρότατο ἑλληνοχριστιανικὸ στοιχεῖο, σκορπισμένο σ' ὀλόκληρη τὴν ἑκτασί της. Καθορίσαμε με κάθε δυνατὴ ἀκρίβεια τὶς περιφέρειες, ὅπου ζεῖ καὶ δρᾷ ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς αὐτὸς κόσμος, ὥστε ὁ δρόμος γιὰ τὴν ἐξαντλητικότερη μελέτη νὰ καταστεῖ ἀνοιχτός.

Θὰ θέλαμε, ὅμως, νὰ ἐπισημάνουμε μερικά χαρακτηριστικὰ τῆς Καππαδοκίας. Πρῶτα-πρῶτα ὑπογραμμίζουμε τὸν χερσαῖο χαραχτήρα της. Ἡ θάλασσα στοὺς Καππαδόκες, ποὺ δὲν ἔτυχε νὰ ταξιδέψουν, εἶναι κάτι ἀγνωστο· οἱ Φαρασιῶτες μάλιστα ἔχουν λησμονήσει, στὸ ἑλληνικὸ τους ἰδίωμα, ἀκόμη καὶ τὴ λέξη «θάλασσα» καὶ χρησιμοποιοῦν τὴν τούρκικη: «τενίζι». Ἀν ἀκόμη λάβουμε ὑπόψη τὸ γεγονός ὅτι ἡ Σαμψούντα τοῦ Πόντου καὶ ἡ Μερσίνα τῆς Κιλικίας, ποὺ θεωροῦνταν τὰ λιμάνια τῆς Καππαδοκίας, ἀπεῖχαν ἀπὸ τὴν Καισάρεια 400 καὶ 240 χλμ. ἀντίστοιχα¹³¹, κ' ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὴ Σμύρνη καὶ τὰλλα παράλια τῆς Δυτικῆς Μικρασίας, τότε καταλαβαίνουμε τὸν ἀπόλυτα χερσαῖο χαραχτήρα της καὶ τὸ ἀπόλυτα ἐπίσης ἡπειρωτικὸ της κλίμα. Καὶ δὲν εἶναι μόνον οἱ τεράστιες ἀποστάσεις ποὺ χωρίζαν τὴν Καππαδοκία ἀπὸ τὴ θάλασσα· εἶναι καὶ τὰ πανύψηλα βουνὰ ποὺ περιβάλλοντάς την ἐμπόδιζαν τοὺς θαλάσσιους ἀνέμους γιὰ νὰ ἀπαλύνουν κατὰ κάποιον τρόπο τὶς σκληρὲς κλιματικὲς της συνθῆκες.

Ἐνα δεῦτερο χαρακτηριστικὸ της εἶναι ἡ ὄρεινή της σύσταση καὶ τὸ μεγάλο ὑψόμετρο τῶν πόλεων καὶ τῶν χωριῶν της. Οἱ πόλεις καὶ τὰ χωριά τῆς Καππαδοκίας βρισκονται σὲ ἐκτεταμένα ὄροπέδια με ὑψόμετρο πάνω ἀπὸ 1000 μ., ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀραβισό, πάνω στὸν Ἄλυ, με 900 μ.¹³² Τέσσερις ὄρει-

129. Γιὰ τὸν Ἑλλητισμό, τὸ χαμένο στά βάθῃ τῆς Ἀνατολῆς, δὲν εἶχαμε παρὰ τὴν παράδοση τοῦ Ἀη-Βασίλη, ποὺ μιὰ φορά τὸ χρόνο μᾶς ἀήρχονταν ἀπὸ τὴ Καισαρεία». Τίποτ' ἄλλο. Βλ. καὶ σσ. 42 - 45.—

130. Γιὰ τὰ Φάρασα, λ.χ., κανεὶς δὲν ἤξερε τίποτε· κ' ὅμως τὰ βιβλία ποὺ ἔχει ἐκδόσει τὸ Κέντρο γιὰ τὰ Φάρασα δείχνουν καὶ στὸν πιὸ σκεπτικὸ τὸν ἀγνὸ Ἑλληνικὸ τρόπο ζωῆς, μολοντὶ βρισκόταν στὶς ἐσχατιὲς τῆς Ἀ. Μικρασίας. [Σημ. Σ. Τὰ βιβλία ποὺ ὑπανίσταται ἡ κ. Μερλιὲ εἶναι: Ἀνδριώτη Ν. Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων. Ἐκδ. Κ.Μ.Σ., Ἀθήνα 1948.—Λουκόπουλου Δ.-Πετρόπουλου Δ., Ἡ λ α κ ἡ λ α τ ρ ε ἰ α τ ὦ ν Φ α ρ ά σ ω ν, Ἀθήνα, ἔκδ. Κ.Μ.Σ. 1949.—Λουκόπουλου, Δ. Λουκάτου Δ. Π α ρ ο ἰ - μ ἱ ε ς τ ὦ ν Φ α ρ ά σ ω ν, Ἀθήνα, ἔκδ. Κ.Μ.Σ. 1951.—

131. Βλ. σ. 47.

132. Σημειώνουμε ἐνδεικτικὰ τὸ ὑψόμετρο μερικῶν Καππαδοκικῶν πόλεων καὶ χωριῶν: Καισάρεια 1.043 μ., Προκόπι 1.130 μ., Νεάπολη 1.180 μ., Ἀκσεράϊ 980 μ., Νίγδη 1.250 μ., Μαλακοπή 1.550 μ., Μιστι 1.420 μ., Τύανα 1.120 μ., Μπουγα-Μαντέν 1.800 μ., Μπερεκτλι-Μαντέν 1.400 μ.

νοί ὄγκοι καθορίζουν τὴ σύσταση αὐτῆ τῆς Καππαδοκίας: Ὁ Ἄργαῖος, ὁ Χασάν Μελεντζί, ὁ Ταῦρος καὶ ὁ Ἀντίταυρος¹³³, πού ταυτόχρονα τὴν καθιστοῦν μιὰ χώρα κλειστή, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸν ἄλλο κόσμo· τὰ διάσελα τῶν βουνῶν τῆς καὶ οἱ κλεισοῦρες ἀποτελοῦν φυσικοὺς δρόμους πού ἐξασφαλίζουν τὴν ἐπικοινωνία τόσο μὲ τὶς ἄλλες μικρασιατικὲς χώρες ὅσο καὶ μὲ τὶς ἄλλες ἠπείρους. Οἱ Κιλικίες πύλες ἀλλὰ καὶ ἄλλες ταυρικὲς διαβάσεις συνδέουν τὴν Καππαδοκία μὲ τὴν Κιλικία, ἐνῶ τὰ περάσματα τοῦ Ἀντίταυρου ἐνώνουν τὴ Μικρασία ὀλόκληρη μὲ τὴν ἄλλη Ἀσία.

Ἡ Καππαδοκία, λοιπόν, εἶναι ἡ πιὸ μακρινὴ ἐπαρχία ὅπου ἐξῆσε ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια καθαρὸς ἑλληνικὸς κόσμος, μόνο πού οἱ μεγάλες ἀκριβῶς ἀποστάσεις ἀπὸ τὰ μεγάλα κέντρα τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου τὴν εἶχαν καταδικάσει σὲ κάποια σχετικὴ ἄγνοια. Ἄν ὁ μικρασιατικὸς Ἑλληνισμὸς, μέσα στὶς ἀφάνταστες ἱστορικὲς του περιπέτειες κρατήθηκε στὰ παράλια στὴ βάση μιᾶς μακροαίωνης ἐμπορικοναυτικῆς παράδοσης, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Καππαδοκίας, ἀντίθετα, κρατήθηκε ἀνάμεσα στὰ βουνά, μακριὰ ἀπὸ θάλασσα, γεγονός παραξένο γιὰ ἐπαρχία ἑλληνικὴ ἢ μὲ ἑλληνικὸ κόσμο. Ἀλλὰ ὁ καθαρὰ ἠπειρωτικὸς καὶ ὄρεινός τῆς χώρος δὲν τὴν ἀπομόνωνε· ἀντίθετα, παρεῖχε τὶς ὑποχρεωτικὲς διαβάσεις πού συνέδεαν Ἀνατολὴ καὶ Δύση, καὶ πού μέσω αὐτῶν διεξαγόταν τὸ χερσαῖο ἐμπόριο. Ἔτσι οἱ Ἑλληνας τῆς Καππαδοκίας συνέχιζαν μιὰ δραστηριότητα πού ταίριαζε στὴ φύση τους· καὶ ὅταν ἡ κάποια σχετικὴ ἀνάπτυξη στὰ νεότερα χρόνια μείωσε τὴ σημασία τῶν ἐμπορικῶν μεταφορῶν μὲ τὰ παλιὰ μέσα, οἱ Καππαδόκες βρῆκαν ἄλλες διεξόδους γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους: τὴ μετανάστευση στὰ μεγάλα κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδιαίτερα στὴν Πόλη, στὴ Σμύρνη καὶ σὲ πόλεις τοῦ Πόντου, χωρὶς αὐτὸ ν' ἀποτελεῖ ξέκομμα ἀπὸ τὴν πατρικὴ γῆ.

ΜΕΛΙΩ ΛΟΓΟΘΕΤΗ - ΜΕΡΑΙΕ

133. Βλ. προσαρτημένο χάρτη τῆς Καππαδοκίας.